

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА АКАДЕМІЯ ІВАНА ЗОЛОТОУСТОГО»

Факультет богословських і гуманітарних наук

Кафедра богослов'я

УДК 272/273-175-249 Т66

ТРЕТЯК Дмитро Ігорович

**ХРИСТОЛОГІЧНО-АПОКАЛІПТИЧНІ ВІЗІЇ КАТОЛИЦЬКОГО
ЕСХАТОЛОГІЧНОГО ВЧЕННЯ**

Магістерська дипломна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
за освітньо-професійної програми «Богослов'я»
спеціальності 041 «Богослов'я»

Науковий керівник:
Горбань Річард Анатолійович,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри богослов'я

м. Івано-Франківськ
2025

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. Зачатки Католицької есхатології в царині Богослов'я	11
1.1. Біблійне підґрунтя Католицької есхатології	11
1.1.1. Принципи і шляхи розвитку старозавітної есхатології.	12
1.1.2. Особливості новозавітного есхатологічного вчення: смерть та воскресіння Ісуса Христа як опора та модель есхатології.....	16
1.1.3. «Апокаліпсис» як есхатологічна концепція.....	21
1.2. Есхатологічні пояснення у церковному переданні Отців Церкви	31
1.3. Особливості розвитку есхатологічних уявлень Середньовіччя	34
1.4. Есхатологія в контексті духовних трансформацій Нового часу	39
1.5. Фундаментальні характеристики сучасної есхатології.....	42
РОЗДІЛ 2. Друге пришестя Христа як центральна подія Католицької есхатології.....	49
2.1. «Парусія» Ісуса Христа	50
2.2. Загальне Воскресіння мертвих як наслідок Воскресіння Христа	56
2.3. Есхатологічна проблематика тисячолітнього царства, Нового Неба та Нової Землі.....	63
РОЗДІЛ 3. Ключові теми індивідуальної есхатології	73
3.1. Смерть як кінець земного існування та нового народження для життя у Христі	74
3.2. Богословська концепція безсмертя душі як цілісної людської особистості.....	78
3.3. Індивідуальний суд: можливість вічного щастя або вічного прокляття ...	85
ВИСНОВКИ.....	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	102

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1 Кор.	Перше послання до Коринтян апостола Павла
1 Пет.	Перше соборне послання апостола Петра
1 Сам.	Перша книга Самуїла
1 Сол.	Перше послання до Солунян апостола Павла
1 Цар.	Перша книга Царів
1 Ів.	Перше соборне послання апостола Івана
2 Мак.	Друга книга Макавеїв
2 Пет.	Друге соборне послання апостола Петра
2 Сол.	Друге послання до Солунян апостола Павла
2 Тим.	Друге послання до Тимофея апостола Павла
2 Цар.	Друга книга Царів
Ап.	Апостол
Бут.	Книга Буття
Вих.	Книга Вихід
Втор.	Книга Второзаконня
Дан.	Книга пророка Даниїла
Діян.	Книга Діянъ Апостолів
Євр.	Послання до Євреїв апостола Павла
Ів.	Євангеліє від апостола Івана
ін.	інший/інші
Іс.	Книга пророка Ісаї
Йов.	Книга Йова
Йоїл.	Книга пророка Йоїла
Кол.	послання до Колосян апостола Павла
Лк.	Євангеліє від Луки

Мр.	Євангеліє від Марка
Мт.	Євангеліє від Матея
напр.	наприклад
Одр.	Книга Одкровення Івана Богослова
пор.	порівняйте
Проп.	Книга Проповідника
Пс.	Книга Псалмів
пт.	пункт
р.	рік
Рим.	Послання до Римлян апостола Павла
рр.	роки
с.	сторінка
св.	святий
ст.	столітя
Сир.	Книга Сираха
Тит.	послання до Тита апостола Павла
Тов.	Книга Товита
Флп.	Послання до Филип'ян апостола Павла
Хр.	Книга Хронік
Хр.	Христа
Чис.	Книга Чисел
Юд.	Соборне послання апостола Юди
Як.	Соборне послання апостола Якова

ВСТУП

Есхатологія – це наука про останні речі: смерть, суд, рай, чистилище та пекло. Католицька церква є есхатологічною за своєю природою, тому що вся її земна місія полягає в тому, щоб ефективно підготувати душі до цих останніх речей, щоб якомога більше людей могли потрапити на небо. Кожне окреме церковне вчення бере свій початок у тому, що необхідно для есхатологічної мети кожної людини. Оскільки смерть неминуча для кожного з нас, у наших інтересах звернути увагу на те, як дотримання церковного вчення веде нас на небеса, тоді як ігнорування певних речей потенційно може привести нас на шлях до вічної загибелі. Есхатологія, розділ теології, досліджує доктрини про кінець світу, друге пришествя Христа та останній суд. Апокаліптичний елемент у католицькій есхатології тісно переплітається з христологічними сюжетами. Апокаліптичний жанр у Біблії, особливо в Книзі Одкровення, багатий на яскраві образи та символіку. Він представляє бачення останніх часів, позначених космічними потрясіннями, поразкою зла та встановленням вічного правління Бога. Католицька есхатологія також звертається до воскресіння мертвих, яке внутрішньо пов'язане з христологічними віруваннями. Власне воскресіння Христа служить прообразом воскресіння всіх віруючих. У цьому контексті апокаліптичне бачення поширюється на оновлення всього створеного порядку, де матеріальний світ трансформується і приводиться в гармонію з духовним.

Актуальність. Есхатологія – це термін, який використовується для опису релігійних ідей або вірувань про смерть, суд і загробне життя. Католицьке есхатологічне вчення глибоко вкорінене в христологічних і апокаліптичних візіях. Таке розуміння есхатології підкреслює глибоке теологічне значення другого пришествя Христа, воскресіння мертвих і останнього суду, і все це в рамках апокаліптичних образів, які розкривають остаточне торжество Божої справедливості та милосердя. В основі католицької есхатології лежить концепція Христа як Спасителя і Судді. Христологічний вимір підкреслює ключову роль

Ісуса Христа в розкритті Божого плану щодо людства. Віра в друге пришестя Христа, або «Парусія», є джерелом глибокої надії для католиків. Христос, як Втілений Син Божий, повернеться у славі, здійснюючи виконання Божого спокутного наміру. Це бачення повернення Христа надихає віруючих жити з вірою, надією та любов'ю, знаючи, що їхня остаточна доля пов'язана з особою Ісуса. Апокаліптичний жанр, прикладом якого є Книга Одкровення, створює відчуття страху й таємниці навколо останніх подій. Актуальність цих христологічно-апокаліптичних видінь у католицькому есхатологічному вченні виходить за межі теології. Актуальність христологічно-апокаліптичного католицького есхатологічного вчення має глибокий стосунок до життя віруючих. Воно пропонує бачення надії, мети та спокути, зосереджене на Ісусі Христі як Спасителі та Судді.

Ця магістерська дипломна робота, присвячена проблемі «Христологічно-апокаліптичних візій Католицького есхатологічного вчення», виконується в рамках комплексної теми науково-дослідної роботи кафедри богослов'я, науково-дослідного інституту родини і капеланства та науково-дослідного інституту канонічного права: «Християнська віра в Бога – парадигма духовних сил людини в кризових ситуаціях сучасного українського соціуму», термін виконання з 01.10.2022 року по 30.09.2025 року (затвердженої рішенням Вченої ради Академії, протокол № 2 від 15.09.2022 року).

Об'єктом роботи є Есхатологія Католицької церкви.

Предметом роботи є біблійне підґрунтя Католицької есхатології, принципи і шляхи розвитку старозавітної есхатології, особливості новозавітного есхатологічного вчення: смерть та воскресіння Ісуса Христа як опора та модель есхатології, «Апокаліпсис» як есхатологічна концепція, есхатологічні пояснення у церковному переданні Отців Церкви, особливості розвитку есхатологічних уявлень середньовіччя, есхатологія в контексті духовних трансформацій Нового часу, фундаментальні характеристики сучасної есхатології, «Парусія» Ісуса Христа, загальне Воскресіння мертвих, есхатологічна проблематика тисячолітнього царства, Нового Неба та Нової Землі, смерть як кінець земного існування та нового народження для життя у Христі, богословська концепція

безсмертя душі як цілісної людської особистості, Страшний суд: можливість вічного щастя або вічного прокляття.

Метою роботи є дослідити христологічно-апокаліптичні візії католицького есхатологічного вчення. Відповідно до мети дослідження **завданням дослідження є:**

- дослідити зачатки Католицької есхатології в царині богослов'я;
- охарактеризувати біблійне підґрунтя Католицької есхатології;
- описати принципи і шляхи розвитку старозавітної есхатології;
- визначити особливості новозавітного есхатологічного вчення: смерть та воскресіння Ісуса Христа як опора та модель есхатології;
- виокремити «Апокаліпсис» як есхатологічну концепцію;
- проаналізувати есхатологічні пояснення у церковному переданні Отців Церкви;
- описати особливості розвитку есхатологічних уявлень Середньовіччя;
- охарактеризувати есхатологію в контексті духовних трансформацій Нового часу;
- розкрити фундаментальні характеристики сучасної есхатології;
- дослідити друге пришествя Христа як центральну подію Католицької есхатології;
- охарактеризувати «Парусію» Ісуса Христа;
- описати вчення про загальне Воскресіння мертвих;
- проаналізувати есхатологічну проблематику тисячолітнього царства, Нового Неба та Нової Землі;
- дослідити ключові есхатологічні теми індивідуальної есхатології;
- описати смерть як кінець земного існування та нового народження для життя у Христі;
- охарактеризувати богословську концепцію безсмертя душі як цілісної людської особистості;

- описати вчення про страшний суд: можливість вічного щастя або вічного прокляття.

Методологічну основу складають наукові принципи об'єктивності та історизму, а також загальнонаукові методи – аналізу і синтезу, індукції та дедукції, систематизації, узагальнення та класифікації, конкретно-наукові методи – хронологічний, діяхронний (періодизації), порівняльно-історичний; міждисциплінарні методи – статистичний, системно-структурного та структурно-функціонального аналізу тощо.

Матеріали дослідження. У магістерській роботі використано офіційні джерела Церкви, книги, публікації, статті, наукові дослідження, монографії, інтернет-посилання українських науковців, істориків та каноністів, богословів, які працювали над есхатологічним вченням Церкви у догматичному богослов'ї.

Наукова новизна магістерської роботи полягає у комплексному, детальному, багатогранному висвітленні теми. Науково узагальнено та систематизовано есхатологічне вчення Церкви. Вперше джерельна база дослідження складається виключно з українських джерел. Науковий результат розширює та доповнює відомі теоретичні та практичні положення щодо есхатології Католицької церкви. На основі доступних першоджерел та наукової літератури магістерська робота представляє комплексне дослідження христологічно-апокаліптичних видінь у католицькій есхатологічній доктрині.

У магістерській роботі **вперше:**

- введено до наукового обігу окремі неопубліковані матеріали щодо тлумачення есхатологічних концепцій у працях Отців Церкви та їх впливу на середньовічне богослов'я;
- зроблено спробу всебічного висвітлення проблеми зв'язку біблійних есхатологічних засад із христологічно-апокаліптичними перспективами, висвітлюючи їх еволюцію через історичні епохи католицької думки.

Тема отримала подальший розвиток:

- висвітлення богословського значення «Парусії» та її центрального значення для католицької есхатології;

– аналіз есхатологічних питань, пов'язаних з Тисячолітнім Царством, Новим Небом і Новою Землею в рамках сучасної католицької теології.

Покращено:

– висвітлення співвідношення індивідуальної есхатології та спільнотної есхатологічної надії в сучасному католицькому вченні.

Практичне значення роботи полягає в тому, що вміщені в ній емпіричний матеріал, узагальнення, положення, висновки та рекомендації можуть бути використані у лекційних курсах з дисциплін «Основи християнської етики», «Історія християнства в Україні», «Історія України», «Історичне краєзнавство» та «Релігієзнавство», при написанні навчально-методичних посібників, спеціальних праць (монографій, наукових статей, дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора філософії та доктора наук, дипломних робіт за ОР бакалавра та магістра) з історії УГКЦ періоду ХХ – початку ХХІ ст., а також будуть корисними для курсів катехизації та недільних шкіл при парафіях УГКЦ, при розробці екскурсійних турів і паломницьких подорожей до духовних центрів Івано-Франківської архієпархії та митрополії УГКЦ.

Апробацію результатів дослідження здійснено під час обговорення результатів підготовки магістерських дипломних робіт на засіданнях кафедри богослов'я та кафедри соціально-гуманітарних дисциплін у 2023–2024 роках, а також на різних наукових конференціях.

Структура роботи. Магістерська робота складається із переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, чотирнадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Розділи діляться на підрозділи для кращого дослідження та висвітлення теми. Перший розділ ділиться на п'ять пунктів та три менші уточнюючі підпункти, де розглядається богословсько-історичний розвиток католицької есхатології. Другий розділ поділяється на три пункти, де характеризуються фундаментальні теми католицької есхатології, а саме вчення про другий прихід Ісуса Христа, загальне воскресіння, а також вчення про «тисячолітнє царство», «нове небо» та «нову землю». Третій розділ ділиться на три підрозділи, де детально розглядається індивідуальна есхатологія у вченні

Католицької церкви. Список використаних джерел містить 134 позиції. Чистого тексту 81 сторінка. Загальний обсяг роботи становить 115 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАЧАТКИ КАТОЛИЦЬКОЇ ЕСХАТОЛОГІЇ В ЦАРИНІ БОГОСЛОВ'Я

Есхатологія – це більше ніж просто теологічна тема. Окремі істини віри взаємопов'язані. Це привертає особливу увагу в світлі трактату, в якому йдеться про майбутнє людини – не про майбутню подію в цьому житті, а скоріше про остаточне майбутнє. Людина не може уникнути питання про те, яка її мета в житті, оскільки вона є істотою, яка перебуває в постійному стані духовного пошуку. Але це значуще питання вимагає остаточного судження, оскільки воно повністю відповідає на всі окремі запити. Сенс життя і Божі дії спокути, спрямовані на спасіння людства в цілому, підкреслюють, наскільки важлива есхатологія для богослов'я загалом. Те, як влаштовані члени Символу віри, допомагає нам усвідомити це есхатологічне орієнтування до абсолютного майбутнього вічного життя¹.

1.1. Біблійне підґрунтя Католицької есхатології

Біблійна основа католицької есхатології дає віруючим основу для розуміння кінцевої мети людського існування та божественного плану спокути. Вона дає надію перед лицем невизначеності та закликає до життя вірності та підготовки до приходу Христа. Коли католики розмірковують про «останнє», їм нагадують про нагальність життя згідно з Божою волею та обіцянку майбутньої слави, яка перевершить усі земні випробування². Католицьке розуміння есхатології значною мірою спирається на Старий і Новий Завіти Біблії, формуючи її доктрини та вірування щодо остаточної долі людей і світу.

¹ Ціренаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 7.

² Eschatology. Branch of systematic theology which deals with the doctrines of the last things. *Catholic Encyclopedia*. Catholic Answers. URL: <https://www.catholic.com/encyclopedia/eschatology> (дата звернення 11.05.2024)

1.1.1. Принципи і шляхи розвитку старозавітної есхатології

Старий Заповіт стоїть окремо від етнічних релігій у своїй доктрині Бога та людини стосовно Бога. Його вчення про Бога є чистим і безкомпромісним монотеїзмом; Всесвітом керують мудрість, справедливість і всемогутність єдиного істинного Бога. І людина створена Богом за Його образом і подобою і призначена для стосунків дружби та товаришування з Ним³.

Якщо розуміти есхатологію як вчення про майбутнє, що здатне перетривати смерть, то Старий Завіт тривалого часу не каже нам практично нічого про такі уявлення. Вряди-годи окремі вислови про майбутнє говорять про близьке втручання Бога у земні події (пор. Іс. 10:25; Йоїл. 2:1), але самі есхатологічні уявлення залишаються до II ст. до Христа дуже невиразними⁴.

Згідно з юдейським розумінням, життя не знищується цілковито через смерть. Хоча відомі вислови, що померлий «поєднується» зі своїми «прародичами» (Бут. 25:8-17; 35:29; 49:33; Чис. 20:24; 27, 13:3-12; Втор. 32:50) або «спочиває зі своїми батьками» (1 Цар. 1:21; 2:10; 11:21; 2 Цар. 14:16; 15:38; 21:18; пор. 2 Хр. 32:33), мають частково значення погребання у родинній усипальниці, але гроби померлих та їхніх пращурів часто перебували на великій віддалі, тож ці вислови треба розуміти радше як переконання про підземний шеол. Юдейський світогляд не цілком ототожнює гріб та шеол. Коли Якову принесли вістку про смерть Йосифа, він промовляв: «Зійду бо, сумуючи, до свого сина, до шеолу» (Бут. 37, 35). Мертві (рефаїм) подібні до тіней; вони сплять утоплені в поросі і не відають про земні події (пор. Йов. 3:13; 14, 21; 17, 16)⁵.

Людина не перестає існувати зі смертю, але їй бракує якостей, які визначають життя на землі: сили, міцності, радості, спасительних дібр вибраного народу та спільноти з Ягве. Тому молільник, якому загрожує смерть, у молитві до Ягве може просити спасіння, мотивуючи, що в шеолі ніхто не думатиме про Бога і не прославлятиме Його (пор. Пс. 6:6). Однак було б

³ Eschatology. Branch of systematic theology which deals with the doctrines of the last things. *Catholic Encyclopedia. Catholic Answers*. URL: <https://www.catholic.com/encyclopedia/eschatology> (дата звернення 11.05.2024)

⁴ Ціренаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 39.

⁵ Малик В. Генезис дослідження есхатології. *Релігія та соціум*. 2013. № 3–4. С. 85–90.

помилкою відмовляти цим примарним істотам в усіх особових ознаках: вони об'єднані відповідно до родин та родів, і Савло викликає померлого Самуїла з допомогою чаклунки, щоби розпитуватися його (1 Сам. 28:8-19)⁶.

Хоча шеол характеризується відсутністю Ягве, все-таки він перебуває в царині впливу його сили, бо може повернути до життя за молитвою як Іллі, сина сарептської вдови (1 Цар. 17:22), так і сина шунамійки за молитвою Єлисея (пор. 2 Цар. 43:2-37), також Ілля та Енох приймаються Богом (пор. 2 Цар. 2:1-18; Бут. 5:24; Сир. 44:16; 49, 14; Євр. 11:5). Однак ці випадки треба розуміти як виняткові, бо звичайно померлі перебували у шеолі, віддаленому від Ягве. Як уявляти собі таку примарну істоту померлої і зниклої людини, що таки живе надалі, Старий Завіт не з'ясовує – далі живе не душа як духовний фрагмент людини, а немічна тінь цілої людини⁷.

Позаяк таке примарне існування означає життя без жодних якостей, винагорода за добру поведінку мусить відбутися уже в земному житті. Той, хто зберігає Заповіді Божі, уже тут, на землі, благословляється майном, численними дітьми і довгим життям (пор. Вих. 20:12; Пс. 1:3-6). Грішник натомість карається нещастями, хворобами, бездітністю, скороченням життя або смертю (пор. Пс. 7:9-17; Бут. 3:3; 6, 3; Чис. 12:11; Вих. 22:23). «Ця давньоюдейська віра в шеол і поцейбічну нагороду почала зазнавати з III ст. до Христа дедалі глибшої кризи»⁸. Водночас віра у земну винагороду стала хисткою: адже і побожні, і злі зазнають лиха: «І хоча б грішник сто разів чинив зло, він довго житиме», спостеріг Когелет (Проп. 8: 12; пор. 3: 16-17)⁹.

Із протоканонічних книг слід згадати так званий Апокаліпсис Ісаї з віршами Іс. 25:8 («Він знищить смерть навіки») та Іс. 26:19 («Твої мерці оживуть, їхні трупи встануть. Просніться, веселіться, ви, що лежите в поросі...») – Тут, імовірно, йдеться про «найдавніший натяк на воскресіння мертвих в літературі

⁶ Eschatology of the Old Testament. *Bible Study Tools*. URL: <https://www.biblestudytools.com/encyclopedias/isbe/eschatology-of-the-old-testament.html> (дата звернення 11.05.2024)

⁷ Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 40–41.

⁸ Бредун І. В. Есхатологічні виміри християнської свідомості. *Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія*. 2021. Вип. 1. С. 98–103

⁹ Докаш В. Соціальний характер есхатології в апокаліптичній та пророчій літературі. *Релігія та соціум*. 2013. № 3–4. С. 179–188.

Ізраїлю». Крім того, книга пророка Даниїла (пор. Дан. 12: 2-3) також говорить про воскресіння до вічного життя або до вічної таки ганьби і про вічне сяйво («як зорі») праведників¹⁰.

Серед второканонічних книжок за кількістю есхатологічно вагомих висловів особливо вирізняється Друга книга Макавеїв. Переслідування вірних за законом праведників, особливо сімох макавейських братів та їхньої матері у 7 главі й Разіса (2 Мак. 14:37-46), піддало сумніву внутрішньоісторичну засаду, що людині ведеться так, як вона на те заслужила¹¹. Мученики усвідомлюють, що Бог як творець світу і людини може здійснити і здійснить також новотворення тіла. Воскресіння не означає піднесення душі до небесного способу існування, але містить у собі також тілесне новотворення (пор. 2 Мак. 7:11; 14:46); воно розпочинається, як виглядає, безпосередньо після смерті¹². Із Другої книги Макавеїв відомо про молитви побожних небіжчиків за народ Божий (пор. 2 Мак. 15:2-16); вона підкреслює важливість молитви та жертви для померлих, які «воскреснуть» (пор. 2 Мак. 12:43-45). У 2 Книзі Макавеїв, на противагу до Книги пророка Даниїла (пор. Дан. 12:2), не йдеться про подвійну посмертну долю (воскресіння до життя вічного або до вічної ганьби!); цар підлягає загальному заповіді смерті, тільки мученикам воздається воскресінням (пор. Мак. 7:9-14). Нарешті, смертні страждання розглядаються у подвійному аспекті кари (Мак. 7:32) і заступаючої покути за провину Божого народу (Мак. 7:37-38)¹³.

Як би духовно ця ідея не була виражена в старозавітних пророцтвах, як ми читаємо їх зараз у світлі їх поступового виконання в Новому Заповіті, єврейський народ в цілому тримався матеріальної та політичної інтерпретації царства, поєднуючи власне панування як народ із тріумфом Бога та всесвітнім встановленням Його правління. Дійсно, чимало пояснюється невідомістю самих пророцтв. Месія як окрема особа не завжди згадується у зв'язку з інавгурацією

¹⁰ Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 43.

¹¹ Eschatology of the Old Testament. *Bible Study Tools*. URL: <https://www.biblestudytools.com/encyclopedias/isbe/eschatology-of-the-old-testament.html> (дата звернення 11.05.2024)

¹² Knight GAF. Eschatology in the Old Testament. *Scottish Journal of Theology*. 1951. № 4(4). Р. 355–362.

¹³ Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 45.

царства, що залишає місце для очікування теофанії Яхве в образі судді та правителя¹⁴. Але навіть коли особа та місце Месії чітко прообразовані, поєднання в пророцтві того, що ми навчилися розрізняти як Його перше та Його друге пришестя, має тенденцію надавати всій картині Месіанського царства есхатологічного характеру, який належить як реальність лише до її кінцевої стадії. Таким чином, в Ис., 16:19, і Дан., 12:2 вводиться воскресіння мертвих; і багато описів, які передвіщають «день Господній», суд над євреями та язичниками, оновлення землі та інші явища, які відкривають цей день, хоча в обмеженому сенсі застосовуються до сучасних подій, та до інавгурації Християнської епохи набагато точніше розуміти кінець світу. Тому не дивно, що релігійні надії єврейської нації стали настільки переважно есхатологічними і що народна уява, скорочуючи перспективу Божественного Об'явлення, навчилася шукати встановлення на землі славного Царства Божого. Бог, як запевняють християни, буде реалізований лише на небі наприкінці нинішнього розподілу¹⁵.

Якщо у Книзі пророка Даниїла йдеться про воскресіння і про подвійний кінець (пор. Дан. 12:2-3), то второканонічний уривок Дан. 3:24-90 оповідає про переслідування трьох юнаків, укинутих до розпаленої печі, які визнали Божі суди справедливими і прийняли їх як покуту (Дан. 3:27-40). З інших второканонічних книг можна в есхатологічному відношенні пригадати ще Тов. 13: 1-2, де імпліковано розповідається про ґрунтовне звільнення, що перевершує земний порятунок, як і Юд. 16:17; це місце провіщає судний день: «вони плакатимуть у муках повіки»¹⁶.

Таким чином, огляд розвитку есхатології до I християнського ст. (тобто до написання перших новозавітних книжок) засвідчує порівняно з давнішою юдейською літературою помітний зсув акценту з поцейбіччя до потойбіччя починаючи з II ст. до Хр. (попри те, давніші переконання не зникли: садукей; пор. Діян. 23, 8). З іншого боку, внутрішнім рушієм цього розвитку була віра у винагороду: життя після смерті, особливо мучеників, мусить бути

¹⁴ Бредун І. В. Есхатологічні ідеї: Старий Заповіт. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 125. С. 210–214.

¹⁵ Eschatology. Branch of systematic theology which deals with the doctrines of the last things. *Catholic Encyclopedia. Catholic Answers*. URL: <https://www.catholic.com/encyclopedia/eschatology> (дата звернення 11.05.2024)

¹⁶ Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 45–46.

досконалішим, ніж втрачене земне, і тому не може бути тінеподібним¹⁷. Так само усвідомлюється необхідність посмертного суду. По-третє, цей період, зацікавлений у потойбіччі, перебуває у безнастанному розвитку та розкритті нових додаткових аспектів, як-от міжчасся, «душа»/«дух» (які частково вживаються у різному сенсі і не є геленістичними запозиченнями, а базуються на юдейських засадах з огляду на постійну дійсність цілісного бачення людини – тому такий наголос робиться на воскресінні), воскресіння, складові «частини» шеолу. По-четверте, зміна акцентів і постійні розрізнення призвели до нагромадження численних уявлень, які почасти тяжко було навзаєм погодити через їхню різнорідність. При кінці набуває поширення уявлення про боговзяття¹⁸.

1.1.2. Особливості новозавітного есхатологічного вчення: смерть та воскресіння Ісуса Христа як опора та модель есхатології

Смерть та воскресіння Ісуса Христа є основоположним таїнством віри. Тут коротко обговорюватимемо лише есхатологічно значущі аспекти цього центрального таїнства. Як ми бачили, пізньоюдейська есхатологія була визначена вірою у винагороду і в різну долю праведників та грішників. Думка про милосердя Боже, що не була чужою юдейській релігійності як такий, відійшла у цьому контексті на задній план, як також довіра до благодатної Божої підтримки для звершення доброго життя. Також трапляється уявлення про заступницьку покутну смерть (пор. Іс. 53:10-12; Дан. 3:40; 2 Мак. 7:37), однак її вагомість залишається в цілому другорядною¹⁹.

У Новому Завіті заступницька покутна смерть Христова набуває натомість центрального та універсального значення. Ісус прийняв смерть для грішників і замість них (пор. Мр. 10:45; 14:24; Мт. 26:28; Лк. 22:9-20; Ів. 6:51; 10:11; Одкр. 1:5), Він поніс їхню провину і знищив її. Ісусова смерть є прообразом і

¹⁷ Knight GAF. Eschatology in the Old Testament. *Scottish Journal of Theology*. 1951. №4(4). P. 355–362.

¹⁸ Arnold, B. T. Old Testament Eschatology and the Rise of Apocalypticism, in Jerry L. Walls. *The Oxford Handbook of Eschatology*. Oxford Academic, 2 Sept. 2009. P. 23–29.

¹⁹ Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 49.

основою можливості заступного страждання – про це пізніше докладно, – і те, що Він помер не за праведників, а за грішників (пор. Рим. 5:8), є найвищим виявом Божої любові: «Бог бо так полюбив світ, що Сина свого Єдинородного дав, щоб кожен, хто вірує в Нього, не загинув, а жив життям вічним» (Ів. 3:16). Подібно пише апостол Павло: Бог «власного Сина свого не пощадив, а видав Його за всіх нас, – як же разом із Ним не подарує нам усього?» (Рим. 8:32). Коли Бог сплачує у своїй любові таку «ціну» (пор. 1 Кор. 6:20; 1 Пет. 1: 18-19), Він усе подарує – також і життя вічне. Спасительний вчинок Христа спричинив ласку життя вічного як спільноту з триєдиним Богом і до того доконечне прощення гріхів та освячення²⁰.

Воскресіння Ісуса творить серцевину віри; без нього проповідь була би беззмістовною, а віра – марною (пор. 1 Кор. 15:14). Поява Воскреслого наново піднесла зневірених та приголомшених учнів. Екзегеза спромоглася виокремити з цього новозавітного тексту так звані заклики Христа чи Господа і формули воскресіння²¹. Оскільки вони є давнішими, ніж відповідні писання, у них можна розпізнати проповідь віри ще 40-х р.²². Ці заклики і формули розпочинаються словами «ми віруємо» (визнаємо або засвідчуємо) і висловлюють певний зміст, у якому влада Ісуса, приниження аж до хресної смерті і Його воскресіння тісно пов'язані. Про це йдеться у Посланні апостола Павла до Римлян: «Бо коли ти устами твоїми визнаватимеш Господа Ісуса і віруватимеш у твоїм серці, що Бог воскресив Його з мертвих, то спасешся». (Рим. 10:9). Така сама формула є влиною в умовне речення 1 Сол. 4:14: «Ми віруємо, що Ісус умер і воскрес»²³.

Павло її запозичив, і вона є давнішою за саме Послання лист з 51 р. Наскільки воскресіння Ісуса є центральним для християнської віри, бачимо також із того, що Бог названий тим, хто «воскресив Ісуса». Ці віровизнавальні вислови (гомології) охоплюють як незламну згоду з певним змістом, так і

²⁰ Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 49–50.

²¹ Вітюк І. К. Есхатологічне значення Пасхи: штрихи до загального розуміння. *Українська полоністика* (6). 2009. С. 45–49.

²² Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 51.

²³ Соколовський О. Л. Христологія в контексті синоптичних Євангелій. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Науково-практичний журнал. Одеса, 2018. Випуск 21. С. 113–116.

долучення до спільного порозуміння, тобто до віри Церкви, а саме – привселюдного вияву (тому: ми «засвідчуємо»)²⁴.

Воскресіння Христове відрізняється від вже розглянутих оповіщень воскресіння тим, що вони уявляють його як подію при кінці історії або й поза нею. Попри те, що Христове воскресіння провадить до понаддосвідної та понадісторичної царини та означає прославлений спосіб існування, а не повернення до туземного життя (як у випадку дочки Яіра: Мр. 5:42), воно відбувається в історичному часі та на історичному місці, і ми маємо свідків появу Воскреслого. Апостоли дуже підкреслюють особливу властивість проповіді як свідоцтва: без істинного воскресіння апостоли були б «неправдивими свідками» (1 Кор. 15, 15; Лк. 24,48; Діян. 4:33; 5:32; 10:41-42; 13:31)²⁵.

Як у Новому Завіті, так і пізніше воскресіння Христа розуміли як воскресіння тілесне. Якби воно полягало лишень у подальшому житті духовної особи, то атенці не глузували б з Павла через його віру у воскресіння (пор. Діян. 17:31 -32)²⁶. На користь порожнього гробу висловлюються передусім усі Євангелія. У 1 Кор. 15:3-5 читаємо: «Я бо вам передав найперше те, що й сам прийняв був: що Христос умер за наші гріхи згідно з Писанням; що був похований, що воскрес третього дня за Писанням; що з'явився Кифі...» Тут також ідеться про давніше, перейняте Павлом формулювання. Навіть якщо «поховання» первісно не належало до формули воскресіння, можна чітко бачити, що головна думка апостола прямує від смерти до гробу і звідтіля – до воскресіння²⁷. Окрім того, Діян. 2:29-31 оповідають спочатку про гріб Давида; Павло говорить натомість про Христове тіло, що воно не побачило тління, але воскресло. Павло з'ясовує ще наполегливіше (Діян. 13:29-37), що Ісус воскрес із гробу (Діян. 13:29-30)²⁸. З огляду на тління, протиставлення є виразним: «Давид зітління бачив. Той же, що його Бог воскресив, не бачив зітління»

²⁴ Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 52–53.

²⁵ Паренте П. Богослов'я Христа. Т 1. Львів, 1995. С. 119.

²⁶ Бардин М. Сучасні дослідження апокаліптичної тематики у творах вітчизняних та зарубіжних біблеїстів. *Схід: Філософія та теологія*. 2018. № 5 (157). С. 81–85.

²⁷ Паренте П. Христологія / пер. з італ. М. Любачівський. Львів : Стрім, 1993. С. 31.

²⁸ Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 53.

(Діян. 13:36-37)²⁹. Поховання належить до смерті згідно з античним розумінням, інакше вона не знаходить свого довершення. Тому оживлення тіла може уявлятися тільки як воскресіння з гробу. Ця єдність смерті, поховання та воскресіння Ісуса є передумовою для витлумачення символіки хрещення у Рим. 6:3-5. Варто також звернути увагу на те, що порожній гріб ще нічого не говорить про воскресіння, але апостоли не могли б вірогідно проповідувати воскресіння в Єрусалимі, якби Ісусове тіло надалі перебувало у гробі³⁰.

Тіло, прибите до хреста, покладене у гріб та воскресле є, отже, одним і тим самим тілом, яке Лука та Іван акцентують згадкою хресних ран. Однак різниця також помітна: тіло воскреслого є прославленим. Через інакшість воскреслого тіла учні не одразу впізнають Ісуса, сумніваються, вважають Його за привид і радіють, що споглядають Господа. Воскресіння Ісуса в розумінні перших християн і слухачів проповіді завжди означає воскресіння тіла і передбачає спорожнілий гріб³¹.

Це Ісусове воскресіння – не ізольована подія в історії, а початок, підвалина і підстава для загального воскресіння. Христос – «перший з померлих», «апархе» (початок та причина), другий Адам на противагу першому прообразові, причині смерті (пор. 1 Кор. 15:20-23). Він є «начало (архе), первородний з мертвих» (Кол. 1:18; Одкр. 1:5), «первородний між багатьма братами» (Рим. 8, 29). Ісусове воскресіння – підстава надії для всіх: «Бо коли ми віруємо, що Ісус умер і воскрес, тож так і тих, які послули в Ісусі, Бог приведе з Ним» (1 Сол. 4:14). Воскресіння Ісусове проповідується як загальний фундамент надії³².

Смерть, що охоплює також гріб, і воскресіння Ісуса є причиною, образом та моделлю цілого воскресіння: «Який земний, такі й земні, і який небесний, такі й небесні. І так само, як ми носили образ земного, так носитимемо і образ небесного» (1 Кор. 15:48-49). Тому у смерті Ісуса і у Його воскресінні окреслені

²⁹ Джирланда А. Ключ до Біблії. Новий Завіт. Львів: Свічадо, 2009. С. 198.

³⁰ Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 54.

³¹ Кузев В. В. Тема сходження Христа у пекло: сотеріологічний аспект. *Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наук. праць*. Випуск 602-603. Філософія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. С. 120–123.

³² Кузев В. В. Вчення про пекло та загробну долю грішників у ранньому християнстві (Донікейський період). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 7. С. 66–71.

основні риси есхатології: христологія – зосереджена есхатологія, яка зі свого боку є розгорнутою христологією. Ісус Христос є завчасною есхатологічною подією. Тому христологія пропонує як з огляду на дуже різнорідні і неузгоджені, про що вже йшлося вище, есхатологічні уявлення тогочасного юдейства, так і з огляду на побудову цілої есхатології необхідні й вирішальні засади відбору для структурування науки про життя майбутнього віку³³.

Первинне есхатологічне очікування після смерти спрямоване на воскресіння. В той час, коли Ісусове воскресіння позначалося піднесенням розп'ятого, прославою Його тіла та появою деяким свідкам, загальне воскресіння свідчитиме про силу Господню цілому створеному світові. Тому загальне воскресіння біблійно завжди пов'язане з другим приходом Христа у славі: Згідно із 1 Сол. 4:16 Господь зійде з неба (у супроводі архангелів та при сурмі), і тоді померлі воскреснуть (подібна думка є в 1 Кор. 15:52). За 1 Кор. 15:23-27 Христос є першим за чергою: «...потім – Христові під час його приходу». Він знищить усю силу та насильство, а також смерть. Так само Флп. 3:20-21 прилучає переміну нашого пониженого тіла, «щоб було подібним до Його прославленого тіла» (у силі, якою він може все собі підкорити) до повернення Христа. При кінці світу Він воскресить померлих (пор. Ів. 6:39; 40; 54)³⁴. Повернення Сина Чоловічого «у своїй славі» з ангелами одночасно означає розподіл та суд (пор. Мт. 25:31-32; подібно 2 Сол. 1:7-10); цей судовий аспект, пов'язаний з об'явленням слави Сина, також імплікує воскресіння всіх, тобто грішників та праведників (Діян. 24:15; 17:31). День Господній одночасно принесе створення нового неба і нової землі (пор. 2 Пет. 3:10-13). Христоцентричність цілого сотвореного світу (пор. Ів. 1:3; 1 Кор. 8:6; Євр. 1:2; Кол. 1:16) показується стосовно есхатології у славі та силі, які виявляються у поверненні Христа та у воскресінні мертвих, у загальному суді та у новоутворенні космосу. Ця зосередженість на воскресінні як на меті надії відповідає також людській природі, яку Творець визначив саме як тілесно-душевну єдність. Якщо смерть та

³³ Соколовський О. Л. Христологія в контексті синоптичних Євангелій. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Науково-практичний журнал. Одеса, 2018. Випуск 21. С. 113–116.

³⁴ Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 55.

воскресіння (Ісусове та всіх людей) є двома виразними відносними точками, постає подальше питання про дочасний стан або міжчасся. Тут христологія знову виступає регулятивно: якщо Ісус воскрес після поховання на «третій день», як наголошує уже Павло (1 Кор. 15:4) і як підкреслює християнське правило неділі, тобто воскресіння відбулося не на хресті, а з гробу, Ісус також мусив перебути таке міжчасся, яке ми повинні так само прийняти між смертю кожної людини і її прикінцевим воскресінням. Також у Новому Завіті трапляється уявлення про два відділи шеолу: Лазар є на «лоні Авраама» і жорстокосердий багатій у аді (пор. Лк. 16:19-31)³⁵.

1.1.3. «Апокаліпсис» як есхатологічна концепція

У минулому привиди були дуже поширеним жанром. Вони говорили про видіння перед кінцем світу. Вони належать до найдавніших категорій християнського письма. Одкровення Івана Богослова, написане між 68-69 рр., містить ретельний огляд есхатологічних питань, з якими стикаються християни. Концепція повернення Господа (Об'явлення 1:7), Страшний суд, Апокаліпсис, тема людських страждань і думка про те, що в кінці часів Ісус прийде, «і побачить Його кожне око», – все це включено до кола есхатологічних тем. Значення та обсяг концепції долі (образу) світу наприкінці часів окреслено в пророцтві св. «Щоб показати Своїм слугам, що має незабаром статися», – ось як Ісус дає пророцтво (Одкр. 1:1)³⁶. Варто зазначити, що після одкровення Іоана Богослова є й інші одкровення. Одним із таких одкровень є Апокаліпсис Петра, який зображує образи раю та пекла. Апокаліпсис Павла, Филипа, Андрія та Діяння деяких апостолів Павла ми обговоримо їх пізніше. Містичний досвід святого – «Я був у дусі дня Господнього» (Одкр. 1:10) – розгортає есхатологічну картину світобудови³⁷. Ключовими темами пророцтва є фрагменти, які

³⁵Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 56.

³⁶Бредун І. В. Есхатологічна проблематика, або У просторі існуючих підходів та інтерпретацій (стаття перша). *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 149(2). С. 17–22.

³⁷Бредун І. Есхатологія Івана Богослова, або У колі інтерпретацій. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 13. С. 7–13.

стосуються Страшного суду та воскресіння мертвих. Не менш важливі зображення кінця світу. Тепер, щоб поширити її трактування, перейдемо до перебудови есхатологічної моделі світобудови Івана Грозного. Загалом мова пророцтва представляє таємничу космічну карту Всесвіту³⁸. Наші уявлення про небесні сфери (Божий престол), їхніх представників і їхні Долі – небесні та земні Долі обраних – базуються на почутих свідченнях. Опис Божого престолу та духів, які оточують його старійшин, дає Іван Богослов в Одкр. 5:1-11: «І я бачив праворуч Того, Хто сидить на престолі, і почув я голос багатьох ангелів навколо престолу, і тварин, і старійшин» (Одкр. 5:11)³⁹. Таким чином, у теоріях Івана Грозного вимальовується величезна система координат небесного царства. Далі ми міркуємо, дотримуючись логіки наших ідей. Є його і їхня доля, якщо є світ, певний вимір, де живуть неприродні тварини. Відповідно до цієї точки зору останній відомий як життя (процес). Шлях, яким сутності в космосі проходять як усередині, так і поза простором і часом, вважається їхньою долею. Автор пророцтва впускає нас у небесне царство, відкриваючи двері. Вони дозволяють нам вивчити його розміри та повністю зануритися в знання про можливості життя на Землі та її долю⁴⁰. Загалом обговорюються виміри фрагментованої індивідуальної есхатології та глобальної есхатології наприкінці часів, з акцентом на останній. Один із способів концептуалізації світової есхатології – це масштабна трансформація матеріального всесвіту. Цей розділ трактує людську історію та земні долі як єдиний тривалий («підготовчий») етап духовної «підготовки» до глобальних змін. Останнє станеться тоді, коли все створене наприкінці часів буде перетворене в духовну форму. Це написано в Одкровенні св. Івана. Відповідно до Одкр. 21:1, «я бачив нову землю і нове небо, оскільки старі небеса вже закінчилися». Важливо відзначити, що центральним принципом раннього християнства є духовна зміна⁴¹.

³⁸ Есхатологія, або Ознаки Судного Дня. *Українське Сходознавство*. URL: <https://ukrshodnavstvo.wordpress.com/2009/09/26/есхатологія-або-ознаки-судного-дня/> (дата звернення 04.11.2023)

³⁹ Бредун І. В. Есхатологічна проблематика, або У просторі існуючих підходів та інтерпретацій (стаття друга). *Гілея: науковий вісник*. 2020. Вип. 154. С. 149–153.

⁴⁰ Бредун І. Есхатологія Івана Богослова, або У колі інтерпретацій. *Вісник Львівського університету*. Серія філософсько-політологічні студії. 2017. Вип. 13. С. 7–13.

⁴¹ Бредун І. В. Есхатологічна проблематика, або У просторі існуючих підходів та інтерпретацій (стаття друга). *Гілея: науковий вісник*. 2020. Вип. 154. С. 149–153.

Стосовно останніх часів розповідь про відкриття «печатей» зачіпає тему долі людської душі. Деяким душам будуть запечатані чола, коли Божа помста прийде на землю через Ангелів. Це доля тих, хто вичистив свій одяг, вийшовши з глибокої скорботи. Рядки «Голоду й спраги вже не терпітимуть, і сонце їх не спалить» змальовують їхню Небесну Долю перед Божим престолом. У центрі престолу Агнець вестиме їх до джерел річок життя (Одкр. 7:16-17)⁴².

Ангел пояснив Іванові поняття «людської долі», яке ґрунтується на законі відплати і стверджує, що «хто веде в неволю, той сам піде в неволю». «Людина, яка вбиває мечем, також повинна бути вбита мечем» (Одкр. 13:10). У літературі існує точка зору, з якою ми можемо певною мірою погодитися, яка стосується питання про те, коли настане цей період відплати. Наприкінці пророцтва Бог проголосив: «Нехай нечестиві оскверняться, а неправедні ще більше кривдять». Нехай праведні виконують свої божественні обов'язки. Нехай святе освячується. (Одкр. 22:11)⁴³.

Ці фрази знову роблять нашу думку-питання реальною. Чому, здається, пророцтво повторюється в певних місцях, якщо доля землі одна? Таким чином, останній мерехтить протягом усього пророцтва. Рядок «нехай неправедні роблять ще більше неправди» відображає повторювану тему долі Землі. Виникає запитання: «Коли?» А щодо «Нехай праведний чинить правду», де «робить» означає виконання певної діяльності, це питання досі без відповіді. Крім того, «Я скоро прийду, привезу зароблене, щоб роздати кожному відповідно до його праці»⁴⁴.

Очевидно, що рішення йти аморальним чи чеснотним життєвим шляхом впливає і залежить від долі та спасіння душі. Коли душа прийме правильне рішення щодо Долі (її шляху) в кінці часів, ворота в небесне місто відкриваються, надаючи їм доступ до дерева життя! Кожна інша душа (собаки, чарівники, перелюбники, брехуни та пропагандисти) буде поза ним. Окреслено поняття про кінцеві долі індивідів. Таємничі концепції щодо іншої планети та її емісарів,

⁴² Бредун І. В. Есхатологія Долі у вимірі богословської думки Орігена. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 124. С. 127–131.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Бредун І. Есхатологія Івана Богослова, або У колі інтерпретацій. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 13. С. 7–13.

однак, розкриваються. Господь стереже долю добродетельних згідно з Пророцтвом. Коли конфліктів багато, Творець дозволяє злим душам вибрати власний шлях⁴⁵.

Один із фрагментів розповідає про години агонії, які переживе людство. З особистої точки зору вислів «Я врятую вас від години випробування, яка має прийти на весь всесвіт, щоб випробувати мешканців землі» (Одкр. 3:10) розкриває складову універсальної есхатології. І таким чином настає період «іспитів» душ перед останньою Долею планети. Їхня подальша доля буде вирішена їхньою останньою ініціацією. «І вже не вийде надвір, і напишу Ім'я Бога Мого і ім'я міста Бога Мого, Новий Єрусалим, що сходить з неба від Бога Мого», – говорить Господь про переможця, встановлюючи його як стовп у Божому храмі (Одкр. 3:12). Зі сказаного досі очевидно, що доля переможця тягнеться до божественного царства. Він «більше не вийде» після того, як там почнеться нове життя⁴⁶.

Здається, ніби в уривку стверджується, що така душа більше не підніметься на землю після отримання Царства Небесного. Далі в листі сказано, що переможець одягнеться в абсолютно новий білий одяг. Вважається, що душа, яка пройшла всі випробування, бездоганна. Визначено, що чекає її на небі. І Господь проголосив: «Я визнаю його ім'я перед Своїм Отцем і Його ангелами, і не зітру його з книги життя» (Одкр. 3:5)⁴⁷.

Отже, її доля здійснилася у вічності Бога. Ідея спасіння, або шляхи, які вказує Господь, розкриває унікальний шлях кожної жінки. Святий Іван Богослов використовує «знаки» та «орієнтири», щоб вказати на спасіння душ у всьому своєму Об'явленні. Тому в Посланні до «Лаодикійської Церкви» значний акцент робиться на духовному відродженні та очищенні заможної людини, яка ні в чому не має потреби⁴⁸. «І ти розумієш, що ти бідний, голодний, сліпий, голий і в усьому потребуєш, – проголошує пророцтво. – Щоб розбагатіти, я пропоную вам придбати в мене золото, відполіроване вогнем. Ви також повинні придбати білий

⁴⁵ Барчук І. Тлумачення на Книгу Об'явлення. Київ: Дорога Правди, 1993. С. 151.

⁴⁶ Бредун І. В. Есхатологічна проблематика, або У просторі існуючих підходів та інтерпретацій (стаття друга). *Гілея: науковий вісник*. 2020. Вип. 154. С. 149–153.

⁴⁷ Барчук І. Тлумачення на Книгу Об'явлення. Київ: Дорога Правди, 1993. С. 151.

⁴⁸ Бредун І. В. Есхатологічна проблематика, або У просторі існуючих підходів та інтерпретацій (стаття перша). *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 149(2). С. 17–22.

одяг, щоб приховати свою оголену зовнішність. Потрапити в Царство Боже – це головна мета Долі земних душ. Я дам переможцю сісти на Моєму престолі зі Мною, як Я переміг і сів з Моїм Отцем на Його престолі» (Одкр. 3:21)⁴⁹.

Таким чином, Бог є початковою точкою призначення душі, а вічне існування є фінішною лінією. Розповідь про сім чаш Божого гніву, які знищують землю, або про долю Землі в «кінці часів» (земний суд) обговорює тему універсальної есхатології. А з храму Іван почув голос⁵⁰. Похитавши головою, він звернувся до семи ангелів зі словами: «Ідіть і вилийте на землю сім чаш гніву Божого!» (Одкр. 16:1). Потім перший Ангел вилив чашу на землю. Люди, «які мали знак звіра і поклонялися його образу», також страждали від різних небезпечних хвороб (Одкр. 16:2)⁵¹. Іншу Чашу вилив у воду другий Ангел. Потім у воді все живе загинуло. Третій Ангел вилив свою чашу на ріки та джерела. Кінцевим результатом була кров. І заговорив Ангел морів, охоплений новиною про визначену Божу відплату. Їм було передано Закон відплати, який говорив: «Тому що вони пролили кров святих і пророків, і Ти дав їм пити кров. Вони того варті» (Одкр. 16: 3-4)⁵². Чашу пролив на сонце четвертий Ангел. І полум'я почало палити окремих людей. П'ятий Ангел наповнив престоли тварин вмістом своєї чаші. Однак вони не передумали. Річка Євфрат висохла після того, як шостий Ангел пролив через неї чашу. Тоді паща змія випустила трьох нечистих демонів. Вони подають сигнали та відвідують усіх монархів у всесвіті, щоб зібрати їх для битви у великий Божий день (замість Армагедону). Наливаючи зі своєї чаші, сьомий Ангел підняв її високо. Крім того, стався землетрус, який вразив людські міста. Зникли гори й острови⁵³. Людей побив великий град (Одкр. 16:17). Божа воля є єдиним чинником, що визначає долю людей, країн, міст і всієї планети. Доля землі, людські біди та проблеми – все це визначено Божим провидінням. Поміркуймо над Книгою з сімома печатками, що праворуч від Бога. Там

⁴⁹ Бредун І. В. Есхатологія Долі у вимірі богословської думки Орігена. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 124. С. 127–131.

⁵⁰ Бредун І. Есхатологія Івана Богослова, або У колі інтерпретацій. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 13. С. 7–13.

⁵¹ Міжнародний біблійний коментар. У 6-ти томах. Том 5. Послання апостолів та Одкровення / пер. Чумак В. та ін. Львів: Свічадо, 2021. С. 246.

⁵² Бредун І. В. Есхатологія Долі у вимірі богословської думки Орігена. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 124. С. 127–131.

⁵³ Мень О. Апокаліпсис: тлумачення Книги Одкровення. Львів: Свічадо, 2021. С. 12.

обговорювалися великий день гніву Агнця та загибелі землі (гнів Агнця). Чотирьом кутам було дозволено спустошити як землю, так і море. Коли була знята шоста печатка, земля сильно затряслася, сонце померкло, місяць став зовсім червоним, а зорі небесні зійшли на землю. І всі острови та гори затряслися, і люди втекли в печери та на скелі гір. Небо теж сховалося, згортаючись, як той сувій пергаменту (Одкр. 6: 14-17)⁵⁴.

Тоді настала година для Божих слуг бути запечатаними. «І перший Ангел засурмив, і стався град і вогонь, змішані з кров'ю, і впали на землю». Це вказує на те, що коли сьому печатку буде зламано, земля буде знищена під звуки шести ангельських труб. Усе почало горіти (Одкр. 8:7). Третина води стала кров'ю, коли другий Ангел засурмив. Тоді загинула третина живих морських тварин. Гинули також кораблі. Згодом велика зірка зійшла з неба на третину річок і водних джерел, як третій Ангел засурмив. І вода перетворилася на полин, вбиваючи людей. Третина дня і ночі не давали б світла через сурму четвертого Ангела пізніше (Одкр. 8: 8-12). Він також уразив третину сонця, місяця та зірок⁵⁵.

Зірка впала з неба, коли п'ятий Ангел засурмив. «Вийшла сарана з диму на землю», коли вона відкрила колодязь безодні. Пошкоджувати слід лише тих, хто не має печатки, даної Богом. Згідно з Одкр. 9:5, їхня земна доля – це п'ять місяців агонії. Далі описуються кінець світу і доля земних людей. Після години та дня підготовки чотирьох ангелів було звільнено, щоб убити третину населення. Три втрати призвели до однієї третини загиблх (вогонь, дим, сірка)⁵⁶. Часу більше не буде, сказав наступний Ангел. Божа таємниця буде відкрита, коли сьомий Ангел засурмить (Одкр. 10:7). І зі звуком сьомої сурми прийде Царство Боже. Законне панування нашого Господа над землею збулося, і воно триватиме вічно!⁵⁷. Настав час судити мертвих і винагородити рабів Твоїх (пророків і святих), що спіткало обраних. У оповіданнях Івана Богослова завжди

⁵⁴ Бредун І. В. Есхатологія Долі у вимірі богословської думки Орігена. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 124. С. 127–131.

⁵⁵ Бредун І. Есхатологія Івана Богослова, або У колі інтерпретацій. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 13. С. 7–13.

⁵⁶ Есхатологія, або Ознаки Судного Дня. *Українське Сходознавство*. URL: <https://ukrshodознаvstvo.wordpress.com/2009/09/26/есхатологія-або-ознаки-судного-дня/> (дата звернення 04.11.2023)

⁵⁷ Бредун І. Есхатологія Івана Богослова, або У колі інтерпретацій. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 13. С. 7–13.

підкреслюється поняття про взаємозв'язок між земною долею і її залежністю від райського життя. Христос є джерелом пророцтва, яке йому дав Бог. Доцільно обговорювати долю Спасителя в конкретному сенсі, посилаючись на Його божественне призначення та місію, через яку сходить слово Боже, щоб «показати слугам Своїм, що незабаром має статися» (Одкр. 1:1). Важко помітити регулярні зміщення фокусу автора в бік поняття існування, що рухається по певному колу. У зв'язку з цим ми вже розглядали долю окремої душі, її «подорож вниз» і спасіння, яке зображує цикл долі душі, що розгортається в царстві небес⁵⁸.

Цей уривок наголошує на концепції кола, крізь яке проходить існування душі в розповіді про двох осіб, обраних Господом. Пророцтво про обезголовлення та воскресіння двох пророків пояснює це. Так, Господь пошле двох Своїх свідків наприкінці часів. У них є майже тисяча днів, щоб пророкувати. Вони покарають усіх, хто захоче їх образити. Землею, небесами та морями керуватимуть обрані. До них належатимуть земні стихії. Відповідно до Об'явлення 11:6, вони матимуть здатність «закривати небо... щоб не було дощу», перетворювати воду на кров і накладати багато видів покарання на планету.

Ці «знаки» вказують на те, що великі посвячені зрештою прибудуть із місією. Коли відведений час мине, вони заповнять сертифікат, а потім з безодні впливе звір, щоб знищити їх. Деякі люди на землі будуть щасливі, коли помруть, тому що ці пророки їх мучили. Однак вони встануть через чверть дня, коли Бог знову дасть їм дух життя. Тоді буде почуто крик з небес, який запрошує їх «зійти сюди!» Потім вони злетіли в небо на хмарі (Одкр. 11:11)⁵⁹. На цьому коло «замкнулося». Їхня Небесна Доля спочатку здійснилася в матеріальному світі, а потім знову здійснилася в божественній істоті. З нізвідки стався жахливий землетрус, який спричинив обвалення частини міста. Уривок про те, як архангел Михаїл кидає змія на землю, символізує кінець неба. Змій і його ангели вели війну на небі⁶⁰.

⁵⁸ Бредун І. Есхатологія Івана Богослова, або У колі інтерпретацій. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 13. С. 7–13.

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ Бредун І. В. Есхатологічні реальності античної картини світу. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 123. С. 235–239.

Таким чином, конфлікт між добром і злом є центральною темою «Доля небес». Їх скинули, коли вони не змогли знайти місце в раю. Потім почувся голос зверху: «Тепер прийшло спасіння». Небо зраділо, і його мешканці теж. Море й суша, горе їм. Диявол зійшов на них. Він усвідомлює свій обмежений час (Одр. 12:7-12). Виділені рядки встановлюють уявлення про духовних істот та їх долю (у вимірі небесного життя), окрім опису структури (умовно) небесного всесвіту⁶¹. Служіння Господу – ось що становить останнє. У рамках згаданого уривка результатом їхньої боротьби зі злом є його асиміляція у світі. Крім того, це формує деякі погляди на долю диявола (бути скинутим на землю). Уривок небесної книги, скріплений сімома печатками, розкриває долю ангелів-посланців, місія яких полягає у виконанні волі Провидіння. «І я побачив, що Агнець зламав одну з семи печаток, і там був білий кінь з луком на своєму вершнику, який потім виїхав перемагати», згідно з Одр. 6:2. Інший обраний з неба згадується в розповіді про зняття другої печаті. Відповідно до цього міфу, «дано забрати мир із землі, і щоб вони повбивали один одного». Третя обрана особа тримала вагу. Четвертого небесного посланця звать Смерть, а ім'я йому Аїд. І влада вбивати мечем, голодом, хворобами та земними створіннями була дана їм у четвертій чверті планети (Одр. 6:4-6)⁶². Знання про долю певної душі після смерті відкривається нам через п'яту печать. Відкривши п'яту печать, я побачив під вівтарем душі тих, хто загинув, захищаючи Боже Слово та свої свідчення. Ці фрази розкривають Небесну Долю душі. Крім них, суть цього уривка «порушує» тему того, коли має відбутися справедливий суд. Фраза «душі волають до Бога». Чи будеш відплачувати тим, хто населяє цю планету, за нашу кров, поки не засудиш, о святий Господи? (Одр. 6:10)⁶³.

Тому доля таких душ – чекати справедливого суду (у небесному світі). Це свідчить про те, що вони є свідомими істотами, які усвідомлюють свою присутність у потойбічному середовищі. Доля духів, або їх матеріалізація в

⁶¹ Бредун І. Есхатологія Івана Богослова, або У колі інтерпретацій. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 13. С. 7–13.

⁶² Бредун І. В. Есхатологічні реальності античної картини світу. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 123. С. 235–239.

⁶³ Бредун І. Есхатологія Івана Богослова, або У колі інтерпретацій. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 13. С. 7–13.

нашому світі. Нечистий спуститься на землю, усвідомлюючи свій обмежений час. Дракон дасть трон і величезну силу семиголовому звіру, коли той вийде з води. Жителі землі підкоряться йому. Його розраховано на 42 місяці. Він завжди воюватиме проти Бога і святих. Він підкорить їх і візьме під свій контроль усі племена та народи. Він уб'є кожного, хто його не обожнює. У кожного на чолі і на правиці свій знак буде. І ангел зійде з неба, ув'язнивши змія і дракона на тисячоліття⁶⁴.

Доля тих душ, які постраждали від обезголовлення на захист Ісуса та Біблії, але відмовилися підкоритися звірові, зрештою здійсниться. Вони воскреснуть і будуть правити з Христом протягом тисячоліття. Крім того, вони будуть несприйнятливі до впливу другої смерті, і ніхто з інших померлих не воскресне. Тому доля небожителів – служити Божому Провидінню, і вона пов'язана з долею земного світу. Після панування сатани, коли Господь скидає його, приходить Божий суд (Доля земної реальності) над усіма мертвими⁶⁵. Тоді мертві вийдуть із пекла й моря. І їхній суд буде ґрунтуватися на їхній поведінці. І вбивці, і невіруючі однаково загинуть у вогняному озері. Це їхня друга смерть. «Настав час збирати врожай, бо готовий урожай на землі», – проголосив ангел. Таким чином планета була збережена (Одкр. 14:15-16)⁶⁶. Воскресіння – це тема, яка розповідає про долі людей, які представляли перше воскресіння і «царювали з Христом тисячу років». Інший померлий не воскрес. Він буде кинутий в озеро вогняне в кінці правління сатани. Він страждатиме там нескінченно (Одкр. 20:7-9)⁶⁷.

Після цього відбудуться Страшний суд і загальне воскресіння. Збулися слова з Книги життя: «І судитимуть мертвих за їхніми вчинками». Відповідно до

⁶⁴ Бредун І. В. Есхатологічні реальності античної картини світу. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 123. С. 235–239.

⁶⁵ Бредун І. В. Есхатологія християн: загальні виміри здійснення ідеї долі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*: Науково-практичний журнал / гол. ред. Д. В. Яковлев; відпов. секретар І. В. Шамша; Міністерство освіти і науки України; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. Вип. 19. С. 7–10.

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Бредун І. Есхатологія Івана Богослова, або У колі інтерпретацій. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 13. С. 7–13.

Одр. 20:11-15 кожен, хто не занесений до Книги життя, буде вкинутий в озеро вогняне (Одр. 20:11-15)⁶⁸.

Сюжетна лінія Об'явлення розкриває кільце тем і рівнів актуалізації есхатологічного змісту. Вони складають світоглядну основу, світоглядні орієнтації та смисловий обсяг есхатологічного образу світу у християнському сенсі. Поняття долі виступає зв'язуючою та формуючою матрицею моделі містичного світу. Воно «закріплює» основні мотиви, які проходять через усе його створення. До них належать взаємопов'язані теми, такі як Небесна і Земна Доля. Перший залежить від дій і впливу делегатів другого в кінці. У небесному царстві розкривається доля і доля його представників, душ, духів і ангелів, які були обрані. Концепції щодо Долі світу (людей, країн, міст і поверхні світу) генеруються в межах земної сфери та ін.⁶⁹ Правила Бога, які формують і впливають на це, ще більше підкреслюють поняття долі. Це Закон про відплату та справедливий суд. І концепція Страшного суду, і воскресіння мертвих наприкінці часів натякають на ідею Долі. Усе це свідчить про те, наскільки важливим є поняття долі для релігійної свідомості християн. Пророцтво Івана Богослова викриває і поширює уявлення про модель християнського світу містичного змісту, простір якого заповнений долями представників буття всесвіту (земного і небесного), на відміну від офіційного положення Церкви (її догматів), які заковані всередині певного життєвого циклу. Поняття кола втілює суперечливість християнської філософії. У християнському віровченні життя звичайних душ мандрує «по колу» лише один раз, а для обраних і божественних представників – лише обмежену кількість разів. Це суперечить старій циклічній концепції космосу. Зазвичай останній обмежується лише двома ітераціями⁷⁰.

⁶⁸ Бредун І. Есхатологія Івана Богослова, або У колі інтерпретацій. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 13. С. 7–13.

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Бредун І. В. Есхатологія християн: загальні виміри здійснення ідеї долі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*: Науково-практичний журнал / Голов. ред. Д. В. Яковлев; відпов. секретар І. В. Шамша; Міністерство освіти і науки України; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. Вип. 19. С. 7–10.

1.2. Есхатологічні пояснення у церковному переданні Отців Церкви

Давня Церква з'ясовувала насамперед питання про Трійцю, христологічні проблеми та питання щодо науки про благодать. Есхатологічні суперечки Собори розглядали лише на маргінесі. Однак у боротьбі проти дуалістичних систем, насамперед проти гнозису, також проти поган, уже в II та III ст. Церква наголошувала на значенні тіла під оглядом вочлочення та воскресіння. Про це писав (Псевдо) Юстин у своєму творі «Про воскресіння», а також Атенагор («Про воскресіння мертвих»), згодом – Тертуліян. Атенагор наголошує на можливості воскресіння на підставі Божої всемогутності⁷¹. Воскресіння також є реальним, бо тіло належить до природи людини і тому мусить далі перебувати разом з душею і прийняти потойбічне існування. Так Атенагор навів усі істотні докази, на які в давнині посилялися прибічники воскресіння. Воскресіння Христове, загальне воскресіння при кінці світу та страшний суд за часів Отців Церкви належали до центральних есхатологічних правд віри⁷². Однак панує неузгодженість стосовно різних уявлень про міжчасся, що містяться в Новому Завіті. Щодо мучеників побутувало переконання, що вони є у Господа (пор. Флп. 1:23). «Потрапити до Ісуса Христа» та «дістатися до Бога» є метою, що її св. Ігнатій сподівається досягнути через мучеництво. Уже в пізній старозавітній літературі мученики мають особливу перевагу одразу після смерті досвідчити блаженний проміжний стан у небі. Св. Юстин, Іриней та Іполит як біблійне обґрунтування наводили Одкр. 6:9-10⁷³.

Решта померлих у вірі мусить, однак, у міжчассі чекати в шеолі; Лк.16:19-31 слугувало як взірець. Ці померлі живуть без страждань на «лоні Авраама» та чекають на воскресіння. У Першому посланні Климента читаємо: «Ті, які відповідно до Божої ласки вдосконалилися в любові, посідають оселю

⁷¹ Бредун І. В. Есхатологічні реальності античної картини світу. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 123. С. 235–239.

⁷² Бредун І. В. Есхатологічні мотиви у просторі первісної свідомості. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 122. С. 179–182.

⁷³ Ментух Р. Вчення про друге пришествя Христа у творах головних представників Олександрійської, Каппадокійської та Антіохійської богословської традиції (III ст. – перша половина V ст.). Наук. кер. П. Трофімов. Львів : [б. в.], 2019 . С. 23.

побожних; вони об'являться при з'яві Христового царства⁷⁴. Бо написано: «Увійдіть у свої кімнати на часинку, поки Мій гнів не перейде; і Я згадаю вас одного доброго дня і виведу вас із гробів ваших». Мертвим у шеолі проповідується, що перебування в «оселі побожних» триватиме «часинку», короткий час; про Петра і Павла натомість говориться, що вони дісталися до їм «належного місця слави» і до «святого місця»⁷⁵.

Переконавання, що померлі без мучеництва чекають у шеолі на воскресіння, було дуже поширене в давнині. Цієї думки дотримуються серед інших Клим, Іриней, Тертуліян, Іполит, Іпатій, Іларій, частково навіть Августин. Душі мусять, як Христос, також сходити до царства мертвих; це сходження – останній знак настання смерті⁷⁶. Оскільки воскресіння і суд, який не може відбутися над окремою душею, відбуваються щойно під час другого приходу Христа, залишається деяка непевність щодо чуттєвої спроможності душ померлих та щодо їхнього стану: згідно з Афраатом та Єфремом, жодний з мертвих ще не отримав нагороди чи покарання, тому що вони неначебто сплять; аналогічно думає Теодор Мопсвестійський, який вважає, що смерть віруючого подібна до довгого сну⁷⁷. Однак цей погляд, що спирається на деякі твердження юдейського думання і співвідноситься з буквальним розумінням слів «вмирати» як «засинати» (пор. 1 Сол. 4:13), протистоїть пізньою юдейському уявленню про частини шеолу, як воно відтворене у Лк. 16⁷⁸. Це уявлення, за яким праведні душі зазнають на лоні Авраама позбавлення страждань та радісного стану, але ще очікують перед воскресінням небесного блаженства, зміцнилося у протистоянні до гностиків; вони якраз стверджували, що «нема воскресіння мертвих, а душі після смерті одразу йдуть до неба»⁷⁹.

⁷⁴ Барчук І. Тлумачення на Книгу Об'явлення. Київ: Дорога Правди, 1993. С. 35.

⁷⁵ Бредун І. В. Есхатологія християн: загальні виміри здійснення ідеї долі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*: Науково-практичний журнал / гол. ред. Д. В. Яковлев; відпов. секретар І. В. Шамша; Міністерство освіти і науки України; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. Вип. 19. С. 7–10.

⁷⁶ Бережна Л. Шукаючи «Третій шлях»: есхатологія і спасіння у творах Іпатія Потія та Мелетія Смотрицького. Київська Академія. 2008. Вип. 6. С. 19–36.

⁷⁷ Ментух Р. Вчення про друге пришестя Христа у творах головних представників Олександрійської, Каппадокійської та Антіохійської богословської традиції (III ст. – перша половина V ст.). Наук. кер. П. Трофімов. Львів: [б. в.], 2019. С. 25.

⁷⁸ Маланяк Р. Вчення святих отців Церкви про всезагальний суд. *Труди Київської Духовної Академії*. 2014. № 14. С. 160–166.

⁷⁹ Цігенаус А. Есхатологія: Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів: Свічадо, 2006. С. 75.

Максим Сповідник пише що Втілення Христа: «це славетна мета, заради якої був створений Всесвіт. Ця божественна мета, яку ми описуємо як заздалегідь визначену мету, заради якої все існує, але яка існує без жодної мети, була розроблена ще до створення світу. Бог створив сутність речей з цією метою». Цей термін передусім означає, що навіть якби людина не зазнала гріхопадіння, Втілення все одно відбулося б»⁸⁰. Мета втілення (і, отже, створення) повинна бути досягнута окремо від спокутної місії Ісуса Христа, оскільки вона не залежить від внутрішніх світських метаморфоз (серед яких є гріхопадіння, спричинене зловживанням свободою волі). Але Втілення, яке додає ікономічне значення Божої Смерті та Воскресіння, також вирішує це завдання в умовах гріхопадіння, щоб очистити пошкоджену людську природу, а також об'єднати нас із Ним⁸¹.

На Заході першим про можливість того, що праведники ввійдуть просто після смерті до небесного блаженства, навчав св. Кипріян. Втішний мотив, до якого люди дослухалися через поширену тоді чуму, виходить за межі затишку на «лоні Авраама» в сенсі Лк. 16:19-31 і вказує на спільноту з патріархами, апостолами, мучениками (про яких віддавна було відомо, що вони потрапили до неба) та друзями; померлих очікують Господні обійми⁸². Це переконання Кипріян обґрунтовує передовсім двома аргументами: по-перше, годі зрозуміти, чому християнин, що в будь-якому разі прожив своє життя добросовісно та у вірі, не може зрівнятися з мучеником. По-друге, треба реалістично бачити дію хрещення та Церкву – спільнота з Христом триває і після смерті або принаймні не переривається з Христового почину. Він уже не забирає раз назавжди подарованого миру⁸³.

На Сході Климент Олександрійський дотримується думки, можливо, в залежності від Апокаліпсису Петра та від «Pastor Hermae», про ймовірність для

⁸⁰ Макогон А. А. Трансформація античних філософських парадигм в есхатології Максима Сповідника. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація ... доктора філософії із спеціальності 033: філософія. Сумський державний університет, 2020. С. 18.

⁸¹ Макогон А. Есхатологія Максима Сповідника: історико-філософська розвідка і стан сучасних досліджень. *Світосгляд-Філософія-Релігія*. 2018. Вип. 13. С. 152–160.

⁸² Барчук І. Тлумачення на Книгу Об'явлення. Київ: Дорога Правди, 1993. С. 78.

⁸³ Макогон А. Есхатологія досократиків. Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників, м. Суми, 18-19 квітня 2019 р. Суми: СумДУ, 2019. С. 263–268.

богообранця дістатися до Христа безпосередньо після смерті. Узвичаєної долі мучеників зазнають, за Климентом, також найвизначніші праведники – гностики⁸⁴. Але також містики не мусять іти до аду; щоправда, вони перебувають на нижчому щаблі неба з меншим блаженством⁸⁵. Ориген поєднує біблійно-церковну схему з її висловами про міжчасся, воскресіння плоті та страшний суд з переважно гностичним уявленням про небесну подорож і з платонічно-стоїчною моделлю чергування ер⁸⁶. На цьому чергуванні Ориген, щоправда, ніколи явно не наполягав. Він, безперечно, подолав уявлення про загальне перебування в аді й узгіднив різноманітні вислови Біблії принаймні під тим оглядом, що він прийняв подальше існування в шеолі (Як. 16:19-31) тільки перед спасительною жертвою Христа; відтак усі праведники мають можливість потрапити до неба просто після смерті, так що шеол перетворився на житло проклятих. «Рай» (Як. 23:43) та «лоно Авраама» мають значення нижчого щабля небесних розкошів порівняно з перебуванням з Господом (Флп. 1:23), або всі три уривки позначають те саме⁸⁷. Ориген наголошує на боротьбі з демонами під час подорожі до небес, в якій закорінені в любові, щоправда, здобудуть перемогу⁸⁸.

1.3. Особливості розвитку есхатологічних уявлень Середньовіччя

У середні віки вважалося, що 15 ознак сповіщатимуть про Друге пришествя Христа та попереджатимуть про наближення «страшного суду», коли всі люди будуть засуджені та відправлені до раю чи пекла. Знаки зазвичай включають (з деякими варіаціями): 1) море піднімається; 2) море відступає; 3) море нормалізується; 4) морські чудовиська піднімаються вгору та видають жахливий шум; 5) вся вода горить; 6) дерева і рослини потіють кров'ю; 7) землетруси руйнують будівлі; 8) скелі та каміння, що стикаються разом; 9) пагорби й гори

⁸⁴ Малик В. Генезис дослідження есхатології. *Релігія та соціум*. 2013. № 3–4. С. 85–90.

⁸⁵ Маланяк Р. Вчення святих отців Церкви про всезагальний суд. *Труди Київської Духовної Академії*. 2014. № 14. С. 160–166.

⁸⁶ Барчук І. Тлумачення на Книгу Об'явлення. Київ: Дорога Правди, 1993. С. 178.

⁸⁷ Бредун І. В. Есхатологія Долі у вимірі богословської думки Орігена. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 124. С. 127–131.

⁸⁸ Там само.

перетворюються на порох; 10) люди залишають свої схованки в страху і мовчки; 11) кістки мертвих, що воскресають; 12) зірки, що падають на землю з неба; 13) Смерть приходить за живими; 14) небо і земля горять; 15) небо і земля відновлюються, а мертві воскресають на суд⁸⁹. Ці знаки були розроблені, щоб заохотити грішників замислитися над станом своїх душ та пам'ятати, що останні дні будуть «жорстокими», «сповненими люті та жахливими». Вони часто супроводжують описи або зображення самого Судного дня, який у християнській іконографії легко впізнати. Христос часто сидить на веселці (поклон до веселки, надісланої Ноею після потопу), показуючи свої щойно кровоточиві рани, і супроводжується святими та ангелами, які тримають знаряддя розп'яття (хрест, цвяхи, терновий вінець, спис тощо), і сурма, щоб оголосити Суд. Показано, що мертві постають зі своїх могил, з'являються рай і пекло із супроводжуючими їх ангелами та демонами⁹⁰. Основою всіх сцен суду є опис Судного дня, який міститься в Мт. 25: 31-46. Ця розповідь описує те, що в народі відомо як розділення овець і кіз, представників добрих і злих душ; (добрі) вівці розміщені праворуч від Христа або ліворуч від зображення, яке розглядається, а (погані) козли розміщені ліворуч від нього, праворуч від зображення⁹¹.

У середні віки еволюція есхатологічних концепцій була глибокою і багатогранною. Ці ідеї, спочатку вкорінені в ранніх християнських віруваннях, зазнали значних трансформацій під впливом богословських розробок, суспільних змін і культурних зрушень. Однією з визначних рис есхатологічного розвитку цього періоду був наголос на Страшному Суді. Ця концепція, виведена з біблійних джерел, стала центральною в середньовічній есхатології, сформувавши вірування про кульмінацію історії та долю душ. Образи суду з його зображенням божественної справедливості та вічних наслідків пронизали

⁸⁹ Introduction: Approaches to Medieval Cultures of Eschatology. Cultures of Eschatology, Volume 1: Empires and Scriptural Authorities in Medieval Christian, Islamic and Buddhist Communities. Volume 2: Time, Death and Afterlife in Medieval Christian, Islamic and Buddhist Communities P. 1–22.

⁹⁰ Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 61.

⁹¹ Introduction: Approaches to Medieval Cultures of Eschatology. Cultures of Eschatology, Volume 1: Empires and Scriptural Authorities in Medieval Christian, Islamic and Buddhist Communities. Volume 2: Time, Death and Afterlife in Medieval Christian, Islamic and Buddhist Communities. P. 1–22.

релігійну думку та художні уявлення, вселяючи у віруючих почуття відповідальності та терміновості⁹².

Зі Страшним судом були пов'язані поняття спасіння та прокляття. Середньовічні мислителі стикалися з питаннями про те, хто буде врятований, а хто буде засуджений, міркуючи над критеріями божественної прихильності та природою спокути. Це призвело до розробки таких доктрин, як чистилище, де душі проходять очищення перед досягненням небесного блаженства, і концепції приречення, що викликало теологічні дебати про божественний суверенітет і свободу волі людини⁹³.

Есхатологічні вірування також перетиналися з політичною та соціальною динамікою, формуючи уявлення про силу, владу та загробне життя. Середньовічний світогляд, який характеризується ієрархічним порядком, що відображає божественне правління, знайшов вираження в есхатологічних візіях космічної ієрархії, коли королі та імператори відповідають перед Богом за своє управління земними царствами. Це злиття релігійних і політичних ідеалів зміцнило середньовічне уявлення про християнський світ як божественно встановлену сутність, доля якої переплітається з есхатологічним здійсненням⁹⁴.

Хоч воскресіння Христове з'ясувало неоднорідні есхатологічні вірування юдеїв, проте непевність щодо міжчасся панувала надалі. Оскільки загальне воскресіння поєднувалося з поверненням Христа та судом, міжчасся мусило бути, але його деталі ще не були визначені богослов'ям. Богословський розвиток у давнину призвів до висновку, що померлі отримують одразу після смерті нагороду та кару і потрапляють до спільноти з Богом. Шеол є тільки пеклом, тобто місцем проклятих⁹⁵.

⁹² John R. Eschatology in a Secular Age: An Examination of the Use of Eschatology in the Philosophies of Heidegger, Berdyaev and Blumenberg. University of South Florida Scholar Commons. Graduate Theses and Dissertations. 2013. P. 131.

⁹³ Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С.64.

⁹⁴ Introduction: Approaches to Medieval Cultures of Eschatology. Cultures of Eschatology, Volume 1: Empires and Scriptural Authorities in Medieval Christian, Islamic and Buddhist Communities. Volume 2: Time, Death and Afterlife in Medieval Christian, Islamic and Buddhist Communities. P. 1–22.

⁹⁵ John R. Eschatology in a Secular Age: An Examination of the Use of Eschatology in the Philosophies of Heidegger, Berdyaev and Blumenberg. University of South Florida Scholar Commons. Graduate Theses and Dissertations. 2013. P. 112.

Стосовно цього у Середньовіччі панувала далекосяжна згода. Цю однастайність зміцнювало почитання святих. Незважаючи на деякі розбіжності в деталях, великі богослови розвинутої схоластики засадничо згідні між собою, що небесна винагорода чи вічна пекельна кара уділяються вже перед кінцем світу. Альберт Великий відкидає помилку греків, що ніхто не увійде до неба або пекла перед Судним днем⁹⁶. На доказ він наводить слова Ісуса до розбійника, що обіцяють йому оселю блаженства, та прокляття багатія згідно з Лк. 16: 23-25. Святі в небі слідуєть за агнцем у білих одежах (Одкр. 6:11 та 7:9-10) та співають славу Богові та агнцеві. Душа як головна причина заслуг отримує просто після смерті свою винагороду або кару. Альберт і Тома Аквінський оголошують уявлення, що нагороди чи кари роздаються на страшному суді, єрессю. Тома покликається на класичні місця Святого Письма (2 Кор. 5:1; Флп. 1:23; Лк. 16:23); якщо немає перешкоди (легкого гріха; чистилище!), вічна нагорода або кара уділяються одразу після смерті. Подібно думає Бонавентура, обґрунтовуючи свої роздуми з допомогою Лк. 23:43; Флп. 1:23; Одкр. 6:11. Знаючи про таку згоду, можна лише дивуватися, що у XIV ст. це питання призвело до нової дискусії. Вона допровадила до втручання Учительського уряду Церкви⁹⁷.

Папа Іван XXII (1316–1334 рр.) дотримувався погляду, який суперечив загальноприйнятому. На свято Всіх святих 1331 р. папа проголосив, покликаючись на Бернарда з Клерво, що жертovníк з Одкр. 6:9, під яким перебувають душі повбиваних за Слово Боже, означає людство Христа. Перед загальним воскресінням вони є під людством, тобто оглядають людину Ісуса, після воскресіння натомість вони піднесуться над людство, тобто оглядатимуть його Божество і Трійцю у сенсі Ів. 17:3. У проповіді Іван XXII виклав свою думку, що для побожних обіцяна нагорода полягає в довершеному баченні Божества⁹⁸. Папа хотів довести численними цитатами зі Святого Письма та з

⁹⁶ Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 67.

⁹⁷ Introduction: Approaches to Medieval Cultures of Eschatology. Cultures of Eschatology, Volume 1: Empires and Scriptural Authorities in Medieval Christian, Islamic and Buddhist Communities. Volume 2: Time, Death and Afterlife in Medieval Christian, Islamic and Buddhist Communities. P. 1– 22.

⁹⁸ Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 68–69.

творів Отців Церкви своє переконання, що перед воскресінням померлі не отримують цієї нагороди повного Богобачення. Однак при кінці він вимагає від слухачів, щоби вони навели переконливі аргументи проти цього припущення. У проповіді від 5 січня 1332 р. Іван XXII відсунув існування, а також відкинення злих взагалі до Судного дня при кінці світу. На доказ він навів Мт. 25:41, 1 Пет. 5:8; Мт. 8:29; 2 Пет. 2:9; 11 та Юд. 14-15, прагнучи цим показати, що відкинення грішників відбудеться щойно в день другого приходу Христа, і тому демони можуть в міжчассі спокушати людей, бо вони ще не цілковито зігнані до пекла. Щоб не потрапити до пекла, демони прохали (пор. Лк. 8:28. 32-33) дозволу увійти в свиней. Богобачення розпочинається тільки після Страшного суду⁹⁹.

У проповідях Іван XXII оголосив тези, які на той час здебільшого уже віджили або ж вимагали роз'яснення. Хоча богослови прийняли остаточність прокляття уже перед загальним судом, але щодо партикулярного суду ще панувала невизначеність. Віра у перебування праведників чи очищених з гріха в небі поступово стала панівною, також не піддавалося сумніву (як показали саме прихильники папського припущення) Богобачення як таке, а не його ступінь (дзеркальне та опосередковане людством Ісуса чи Богобачення лицем до лиця; те саме блаженство, лише після воскресіння досконаліше, або ж числово інше; зростання блаженства душі після воскресіння або ще й блаженство тіла; можливість блаженства душі без Богобачення – лицем до лиця)¹⁰⁰. Доказова і чисельна перевага опонентів змусила папу 3 грудня 1334 року, за день до смерті, відкликати свою тезу про початок Богобачення.

Новий Папа Бенедикт XII висловлювався з приводу цієї тематики ще до свого обрання. Після докладних нарад він проголосив у Конституції «Benedictus Deus» («Прославлений Бог») від 29 січня 1336 року: «Ми ухвалюємо силою апостольського авторитету», що до Христа померлі праведники і після Його приходу хрещені та очищені «одразу після смерті і названого очищення» перед поновленням своїх тіл і перед загальним судом (після Христового вознесіння)

⁹⁹ Introduction: Approaches to Medieval Cultures of Eschatology. Cultures of Eschatology, Volume 1: Empires and Scriptural Authorities in Medieval Christian, Islamic and Buddhist Communities. Volume 2: Time, Death and Afterlife in Medieval Christian, Islamic and Buddhist Communities. P. 1–22.

¹⁰⁰ Там само.

«зібрані, є та перебуватимуть у небі, в небесному царстві та небесному раю з Христом у спільноті святих ангелів» Вони споглядають «Божественне єство» «просто і неприховано, ясно та відкрито», «без посередництва будь-якого сотворіння», «у прямому баченні й також лицем до лица». Через це бачення душі померлих є «правдиво щасливими і мають життя вічне та вічний спокій». Це споглядання і ця насолода триватимуть «поспіль без якоїсь перерви чи зменшення згаданого бачення та насолоди» і продовжуватимуться «надалі до страшного суду і відтоді на віки віків»¹⁰¹. Крім того, «ми визначаємо, що... душі померлих в актуальному тяжкому грісі сходять тут же після смерті до пекла»; вони з'являться в судний день зі своїми тілами та звітуватимуть перед Богом-суддею¹⁰².

Учительський уряд Церкви вирішив у цьому визначенні усі суперечливі питання. Він пояснює індивідуальну есхатологію як також перехідний стан між особистою смертю та другим приходом Христа і загальним воскресінням та універсальним судом¹⁰³.

1.4. Есхатологія в контексті духовних трансформацій Нового часу

У християнській традиції йде мова про «Апокаліпсис» як есхатологічну концепцію. Слово «апокаліпсис» – грецького походження і означає «одкровення». Воно увійшло до християнської культури завдяки включенню до Біблії «Одкровення Івана Богослова», у якому Іван описує видіння або картини кінця історії та початку нової історії. «Одкровення Івана Богослова» – остання книга Нового Заповіту. Апокаліпсис написаний бл. 69 року Іваном Богословом на засланні на острові Патмос, де він мав видіння¹⁰⁴.

¹⁰¹ Introduction: Approaches to Medieval Cultures of Eschatology. Cultures of Eschatology, Volume 1: Empires and Scriptural Authorities in Medieval Christian, Islamic and Buddhist Communities. Volume 2: Time, Death and Afterlife in Medieval Christian, Islamic and Buddhist Communities. P. 1–22.

¹⁰² Бредун І. В. Есхатологія: нариси до проблеми «початку». *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 126. С. 252–255.

¹⁰³ Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 70

¹⁰⁴ Лукашенко А. Есхатологічні очікування в Європі XV–XVII ст. та їх вплив на формування суспільства сучасного типу. *Етнічна історія народів Європи*. 2008. Вип. 26. С. 134–138.

Провіщуючи кінець світу, друге пришествя Христа, тисячолітнє царство Боже після Страшного суду, Апокаліпсис містить у собі таємниче зображення майбутньої долі Церкви Христової та всього світу. «Апокаліпсис» – єдина книга з усього Нового Заповіту, яку можна за жанром повністю віднести до так званої «пророчної» літератури, разом з «пророчими» книгами Старого Заповіту¹⁰⁵.

У зв'язку з лінійним сприйняттям історії, яке склалося на фоні апокаліптичних очікувань, сприйняття часу середньовічною людиною не мало сьогоденного змісту, поняття минулого і майбутнього перепліталися в понятті теперішнього: «Немає минулого, немає майбутнього, немає теперішнього, є теперішнє минуле, є теперішнє, є теперішнє майбутнє». Людина жила в очікуванні кінця світу, в якому переважаючим було уявлення про те, що час може скоротитися. Відповідно до християнських сподівань, Господь милосердно скорочує час, щоб зменшити страждання свого народу, що прагне повністю стерти час, і передвіщає кінець цього світу:

Нормальної зміни пір року не буде; натомість зима з літом змішаються. Сонце також потемніє і зникне назавжди. Місяць матиме плями крові та втратить свою силу заповнювати втрачене світло собою. Усі зірки на небі теж впадуть, світ дійде до старечої дряхлості та втоми, а рік, місяць і день стануть коротшими. Настане момент, коли Господь повернеться, щоб змінити цю землю.

У другій половині XV ст. есхатологічні очікування були особливо високими через такі події, як науково-технічна революція, великі географічні відкриття та падіння Константинополя, яке розглядалося як пророцтво кінця світу та подальших подій, витрачений час¹⁰⁶.

До ймовірності Другого пришествя повертались неодноразово і в XVII ст., що обумовлене позачасовістю в сприйнятті Бога і давало можливість знов і знов очікувати Страшний суд, навіть незважаючи на те, що людина окреслила вже свій відлік часу, продиктований науково-технічним прогресом, централізацією влади, процесом капіталізації та тенденцією чіткого дистанціювання державно-

¹⁰⁵ Гура В. О. Політична есхатологія як фактор формування суспільно-політичного світогляду релігійно активної частини населення. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Гілея, 2018. Вип. 138. С. 44–48.

¹⁰⁶ Лукашенко А. Есхатологічні очікування в Європі XV–XVII ст. та їх вплив на формування суспільства сучасного типу. *Етнічна історія народів Європи*. 2008. Вип. 26. С. 134–138.

світського та церковного в західній інтерпретації. А в східноєвропейській інтерпретації маємо формування особливого абсолютистсько-сакрального типу державної влади як результату парадигмальної зміни епох¹⁰⁷.

У період з XVII по XIX ст. есхатологія займала чільне місце в богословському дискурсі та суспільному спогляданні. Цей період став свідком палкого дослідження останніх часів, суду та долі людства, сформованих релігійними віруваннями та соціально-політичними потрясіннями¹⁰⁸. Есхатологічна думка цієї епохи була глибоко вкорінена в релігійному середовищі, спираючись на різноманітні теологічні традиції. Концепція неминучого апокаліпсису, що характеризується божественним втручанням і остаточною справедливістю, пронизала інтелектуальний і духовний дискурс. Очікування Другого пришествя постаті Спасителя або Судного дня нависло, вселяючи надію і страх у серця віруючих¹⁰⁹.

У цьому контексті було багато тлумачень біблійних пророцтв і апокаліптичних текстів, що підживлювало теологічні дискусії та спекулятивні дослідження. Вчені вникали в тонкощі Святого Письма, прагнучи розгадати таємниці останніх часів і розшифрувати ознаки часу¹¹⁰. Джерелами натхнення та керівництвом для розуміння есхатологічних подій служили пророчі вислови, відіння та алегоричні тлумачення¹¹¹.

Соціально-політичний ландшафт XVII–XIX ст. створив благодатний ґрунт для есхатологічних рефлексій. Періоди релігійних потрясінь, війн і революцій спонукали окремих людей і громади боротися з питаннями божественного провидіння, людської волі та долі націй. Розквіт і падіння імперій, поширення ідеалів Просвітництва та світанок сучасності спонукали до самоаналізу природи

¹⁰⁷ Лукашенко А. Есхатологічні очікування в Європі XV–XVII ст. та їх вплив на формування суспільства сучасного типу. *Етнічна історія народів Європи*. 2008. Вип. 26. С. 134–138.

¹⁰⁸ Бредун І. Концептуальний простір есхатологічних тем та ідей. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 14. С. 11–18.

¹⁰⁹ Гура В. О. Есхатологія християн віри євангельської (п'ятдесятників). Рукопис. Дисертація ... кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14: богослов'я. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України. Київ, 2019. С. 113.

¹¹⁰ Горбань Р. А. Есхатологічна етика і проблеми дегуманізації культури у творчості Миколи Бердяєва та Станіслава Лема. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Філософія*. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2010. Вип. 534–535. С. 146–150.

¹¹¹ Яроцька О. Секулярна релігійність як виявлення втрати досвіду «живої віри». *Релігія та соціум*. 2016. № 1–2. С. 190–198.

прогресу, порятунку та загробного життя¹¹². Есхатологія пронизала різні аспекти культурного самовираження цього періоду, вплинувши на мистецтво, літературу та музику. Апокаліптичні образи знаходили резонанс у картинах, віршах і симфоніях, захоплюючи уяву та хвилюючи душу баченнями космічних потрясінь і божественної трансцендентності. Тема спокути, оновлення пронизувала мистецькі уявлення, відображаючи прагнення людства до спасіння й духовного наповнення¹¹³.

Незважаючи на різноманіття есхатологічних вірувань і тлумачень, певні теми й мотиви повторювалися протягом XVII–XIX ст. Напруга між надією і відчаєм, порятунком і прокляттям, благодаттю і судом сформувала екзистенціальний світогляд окремих людей і спільнот. Пошуки сенсу й мети перед обличчям смертності й невизначеності підживлювали пошуки духовної істини й просвітлення. Отже, XVII–XIX ст. стали свідками багатих есхатологічних думок і споглядань, сформованих релігійною вірою, інтелектуальними дослідженнями та історичними обставинами. Дослідження останніх часів суду та долі людства слугувало лінзою, через яку окремі люди та суспільства стикалися з таємницями існування та обіцянкою божественного виконання. Есхатологія залишається позачасовим свідченням тривалого людського пошуку сенсу, трансцендентності та вічної надії¹¹⁴.

1.5. Фундаментальні характеристики сучасної есхатології

Найбільшою загадкою та актуальною проблемою, з якою стикається сучасна теологічна наука, залишається християнська есхатологія, або вчення християнської Церкви про кінцеву долю землі та людства. Одним із суттєвих аспектів кожної релігійної спільноти є потреба і здатність індивіда існувати в

¹¹² Есхатологія. *Християнський портал Kipios*. 2019. URL: <https://kyrios.org.ua/theology/eshatologia/191-eshatogia.html> (дата звернення 04.11.2023)

¹¹³ Бардин М. Апокаліптичні теми та ідеї у виданнях сучасних християнських авторів. *Humanitarium*. 2019. Том 41, Вип. 3. С. 7–15.

¹¹⁴ Гура В. О. Політична есхатологія як фактор формування суспільно-політичного світогляду релігійно активної частини населення. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Гілея, 2018. Вип. 138. С. 44–48.

духовному контексті минулого, теперішнього та майбутнього¹¹⁵. З цієї причини дослідники теології, філософії, політичної науки та соціології прагнуть досягнути значення християнської есхатології. Загальновідомо, що есхатологічний відповідає як індивідуальному, так і соціальному етапам людського існування. Індивідуальна есхатологія повинна досліджувати, як релігійна культура проникла в мозок сучасної людини, тоді як колективна есхатологія буде розвиватися відповідно до соціальних правил. Водночас вивчення есхатології вимагає нових когнітивних установок і наукових методологій, які б розглядали інтеграцію філософії та теології, науки та релігії¹¹⁶.

Загальновідомо, що початок третього тисячоліття позначений виразними процесами складної та багатогранної глобалізації, інформатизації та цифровізації, стрімким прогресом науки і техніки, політизацією всіх сторін життя, а разом з тим розширенням і ускладненням соціальних питань, пов'язаних з релігією, мораллю та глобальною політикою¹¹⁷. Враховуючи нестабільність і неоднозначність сучасного світу, необхідно підкреслити вирішальну роль, яку відіграє модель духовної рівноваги, оновлення, гармонії та оптимізму щодо майбутнього в забезпеченні стабільного зростання світу. Християнська доктрина стверджує, що Христос є надією людства і що Він дає нам мужність протистояти злу світу – насильству, безладдям, війнам і невігластву¹¹⁸.

Науковець і дослідник має не тільки досліджувати самотність власної релігії, історії та культури, а й сприяти вирішенню міжнаціональних та міжрелігійних конфліктів, передбачати політичні, соціальні та культурні інновації, які стають більш передбачуваними та зрозумілими у світлі християнської есхатології. Релігія та теологія є невід'ємними частинами людської моралі та релігійної філософії, можливо тому, що вони полегшують

¹¹⁵ Горбань Р. А. Есхатологічна перспектива історії в інтерпретації Миколи Бердяєва: монографія. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2014. С. 109.

¹¹⁶ Никитченко О. Е. Антропологічні виміри сучасної есхатології. Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: Збірник наукових праць звітної-наукової конференції викладачів університету за 2011 рік, 9-10 лютого 2012 року. Частина 2 / укл. Волинка Г., Уваркіна О. В., Симоненко О. П., Ємельянова О. П. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 56–58.

¹¹⁷ Мартишин Д. С. Християнська есхатологія: до питання наукової ідентифікації. Київ: Ліра-К, 2023. С. 21.

¹¹⁸ Таємниця і найактуальніша проблема сучасної теологічної науки. *Міжрегіональна Академія Управління персоналом*. URL: <https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/centri-ta-kursi/duhovno-prosvitnicki-centr/statti/taemnicya-i-najaktualnisha-problema-suchasnoi-teologichnoi-nauki.html> (дата звернення 11.05.2024)

розуміння поведінкової психології. Зрештою, теологія має силу перекласти духовний досвід апостолів і святих у духовні пошуки сучасного світу¹¹⁹.

Духовна мобілізація християнського світу та конкретна синхронізація діяльності, мети та служіння Церкви в просторі та часі для досягнення наперед визначеної, чітко видимої мети – Царства Божого – є фундаментальними складовими есхатології. Добре відомо, що багато людей знаходили в християнстві певну духовну допомогу¹²⁰. Таким чином, на ранніх етапах історії Апостольської Церкви есхатологія повністю задовольняла потребу в цілісному богословському знанні про світ, організовуючи і регулюючи людське життя; на пізніших етапах вона робила це в поєднанні з іншими формами політичної ідеології, науки та мистецтва¹²¹. По суті, життєво важливо, щоб есхатологія забезпечувала соціальні норми (соціально творчу, активну есхатологію), створювала систему цінностей і полегшувала переживання стресу, спричиненого ключовими моментами духовного існування, творчості та соціального та політичного життя людей¹²².

Підкреслимо, що навіть у чернечих келіях середньовічної Європи релігійне розуміння духовного та практичного досвіду людської історії в цілому є попередником раціонального та структурного логічного знання, первістка сучасної науки. Теологія є основою науки, науковою технікою і самою наукою. Крім того, розгляньмо, як есхатологічні та аскетичні духовні принципи, які лежать в основі християнського життя, час від часу були залишені протягом історії християнської Церкви, а також як релігійні та літургійні елементи есхатології знайшли свій шлях до політичних ідеологій та ідей. Добре відомо, що отримання «участі» в чомусь «високому», «священному» і «великому» в

¹¹⁹ Лукашенко А. Есхатологічні очікування в Європі XV–XVII ст. та їх вплив на формування суспільства сучасного типу. *Етнічна історія народів Європи*. 2008. Вип. 26. С. 134–138.

¹²⁰ Горбань Р. А. Тлумачення М. Бердяєвим основних питань християнської есхатології. *Українське релігієзнавство*. Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України / гол. ред. А. М. Колодний. Київ: Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2014. № 69. С. 94–103.

¹²¹ Бардин М. Апокаліптичні очікування в сучасній релігійній літературі Свідків Єгови та Адвентистів сьомого дня (порівняльна характеристика). *Схід*. 2017. № 3. С. 53–57.

¹²² Никитченко О. Е. Антропологічні виміри сучасної есхатології. Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: Збірник наукових праць звітної-наукової конференції викладачів університету за 2011 рік, 9-10 лютого 2012 року. Частина 2 / укл. Волинка Г., Уваркіна О. В., Симоненко О. П., Ємельянова О. П. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 56–58.

есхатологічному «світлому майбутньому людства» робить політику, політичні технології, політичні обіцянки, маніпуляції і навіть політичну пропаганду дуже часто просто доступними для сучасної особистості. Тобто політика, яка відкидає уявлення про Божу присутність і Царство Боже, видається більш привабливою, звабливою та жвавою та пропонує легкозасвоювані історичні міфи, які можна відкинути та покинути без особливих роздумів. Ми обговорюємо політичні міфи, які сягають корінням у християнство та юдаїзм. Навіть не усвідомлюючи цього, сучасна людина не може існувати без фантастики, казок, історичної міфології, героїв, богів і демонів¹²³.

Важливо розуміти, що християнська есхатологія, отже, не існує як окремий аспект духовного та містичного життя лише християн. Навпаки, есхатологія пронизує всі аспекти сучасної культури, мистецтва, політики, економіки та соціальної практики, включаючи сфери, які, на перший погляд, здаються цілком емпіричними та суто раціональними. Есхатологія спирається на широкі фактичні відкриття вчених, які вивчають історію, релігію, суспільство, мистецтво та архітектуру, а також на конкретні, непохитно визначені духовні правила. Підсумовуючи наш аналіз цієї наукової головоломки, ми помічаємо, що у більш прямолінійному розумінні християнська есхатологія – це теологічна історія, тип духовного, містичного та символічного відображення конкретних явищ сьогодення та майбутнього християнства, визначних моментів у світовій історії, духовні зустрічі людства з Богом, надія на Нього та очікування Його вічного правління¹²⁴.

Сучасна есхатологія, дослідження останніх часів і кінцевої долі людства, охоплює безліч точок зору та вірувань у різних релігійних і філософських традиціях. У своїй основі сучасна есхатологія характеризується кількома фундаментальними аспектами, які формують дискурс і розуміння останніх часів. Сучасна есхатологія відзначається розмаїттям інтерпретацій і теорій про кінець світу та долю окремих людей і суспільств. Це розмаїття відображає складність

¹²³ Лукашенко А. Есхатологічні очікування в Європі XV–XVII ст. та їх вплив на формування суспільства сучасного типу. *Етнічна історія народів Європи*. 2008. Вип. 26. С. 134–138.

¹²⁴ Таємниця і найактуальніша проблема сучасної теологічної науки. *Міжрегіональна Академія Управління персоналом*. URL: <https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/centri-ta-kursi/duhovno-prosvitnicki-centr/statti/taemnica-i-najaktualnisha-problema-suchasnoi-teologichnoi-nauki.html> (дата звернення 11.05.2024)

людської думки та різноманітні культурні, релігійні та філософські основи, з яких виникають есхатологічні вірування¹²⁵.

По-друге, сучасна есхатологія часто займається сучасними проблемами, відображаючи мінливі соціальні, політичні та екологічні ландшафти сучасного світу. Від дебатів про вплив технологій на есхатологічні сценарії до дискусій про зміну клімату та її потенційні апокаліптичні наслідки – сучасна есхатологія глибоко переплетена з актуальними проблемами нашого часу¹²⁶.

По-третє, сучасна есхатологія характеризується критичним ставленням до традиційних релігійних текстів і доктрин, а також до наукових і філософських прозрінь. Хоча релігійні писання продовжують займати центральне місце в багатьох есхатологічних віруваннях, сучасні вчені та мислителі часто інтерпретують ці тексти у світлі сучасних знань і розуміння, прагнучи примирити релігійні вчення з науковими відкриттями та філософськими дослідженнями¹²⁷.

По-четверте, сучасна есхатологія обумовлена відчуттям терміновості та актуальності, оскільки люди борються з екзистенційними питаннями та невизначеністю щодо майбутнього. В епоху, позначену стрімким технологічним прогресом, деградацією навколишнього середовища та геополітичною напруженістю, есхатологічні переконання пропонують основу для розуміння та подолання невизначеності сучасного світу. Нарешті, сучасна есхатологія характеризується наголосом на етичних і моральних міркуваннях, оскільки окремі особи та спільноти розмірковують про наслідки есхатологічних вірувань для того, як вони повинні жити своїм життям у сьогоденні. Чи то через заклики до соціальної справедливості та піклування про навколишнє середовище, чи то через етичні роздуми про природу людського існування та сенс життя, сучасна есхатологія запрошує людей розглянути етичні виміри їхніх переконань щодо останніх часів. Отже, сучасна есхатологія є складною та багатогранною сферою

¹²⁵ Назаренко М. С. Есхатологія в соціально-філософському дискурсі ХХ століття : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03: соціальна філософія та філософія історії / наук. керівник Волинка Г. І. М-во. освіти і науки, молоді та спорту України, Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2011. С. 67.

¹²⁶ Таємниця і найактуальніша проблема сучасної теологічної науки. *Міжрегіональна Академія Управління персоналом*. URL: <https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/centri-ta-kursi/duhovno-prosvitnicki-centr/statti/taemnicya-i-najaktualnisha-problema-suchasnoi-teologichnoi-nauki.html> (дата звернення 11.05.2024)

¹²⁷ Мартишин Д. С. Християнська есхатологія: до питання наукової ідентифікації. Київ : Ліра-К, 2023. С. 27.

дослідження, яка охоплює різноманітні точки зору, займається сучасними проблемами, критично оцінює традиційні вірування, розглядає екзистенціальні проблеми та наголошує на етичних міркуваннях. Досліджуючи фундаментальні характеристики сучасної есхатології, ми отримуємо розуміння того, як люди борються з питаннями про остаточну долю людства та кінець світу в контексті сучасності¹²⁸.

Висновки до розділу

Історична форма Католицької есхатології багата і складна, має сильні біблійні корені. Старий Завіт, який наголошує на таких поняттях, як божественна справедливість, воскресіння та перспектива вічного життя, дає важливі вказівки для розвитку есхатологічної перспективи. Такі пророки, як Ісаїя та Єзекиїль, підкреслювали ідею месіанської епохи, в якій Бог правитиме у справедливості та мирі, передбачаючи майбутнє відновлення та нову угоду. Есхатологічні перспективи, які згодом будуть повністю розвинені в Новому Завіті, де смерть і воскресіння Ісуса Христа є наріжним каменем і парадигмою есхатології, стали можливими завдяки цій пророчій традиції.

Христос має вирішальне значення для есхатологічної теології, тому що, як це зображують Євангелія, воскресіння означає як обіцянку вічного життя для віруючих, так і перемогу над смертю. Теми суду та остаточного встановлення Божого Царства також наголошуються в Новому Завіті, демонструючи, що есхатологія – це більше ніж просто кінець часів, це також про виконання Божих обітниць у Христі.

Ранні Отці Церкви, тлумачачи Святе Письмо та поєднуючи його з сучасними інтелектуальними концепціями, зробили великий внесок у есхатологічні теорії в міру розвитку Церкви. Такі отці, як Августин, розвинули есхатологічну перспективу, яка робила сильний акцент на остаточній перемозі

¹²⁸ Таємниця і найактуальніша проблема сучасної теологічної науки. *Міжрегіональна Академія Управління персоналом*. URL: <https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/centri-ta-kursi/duhovno-prosvitnicki-centr/statti/taemnica-i-najaktualnisha-problema-suchasnoi-teologichnoi-nauki.html> (дата звернення 11.05.2024)

Христа над гріхом і смертю, а також над духовним царством. Їхні твори, які відображали виклики та цілі ранньої християнської спільноти, заклали основу для розуміння зв'язку між вірою, надією та передбачуваним кінцем часів. Формування есхатологічних доктрин у ширших рамках схоластики відбулося в особливу епоху розвитку есхатологічних уявлень протягом Середньовіччя, коли такі богослови, як Тома Аквінський, намагалися примирити віру та розум. Протягом цього часу люди проповідували картину історії викуплення, яка включала остаточний суд і обіцянку блаженного видіння. Вони також наголошували на важливості вести хороше життя в очікуванні загробного життя та стверджували, що людська діяльність на Землі мала вічні наслідки. Католицькій есхатології довелося пристосуватися до нових труднощів у духовних змінах Нового часу, особливо з XVII до XIX століття. Традиційні вірування були переглянуті у світлі раціональності Просвітництва, що призвело до більш тонкого тлумачення есхатологічних тем у світлі суспільного розвитку та людського досвіду. Розвиток сучасної науки та зміна філософських догматів вплинули на те, як теологи розглядали есхатологічні теми, і розпалили дискусії про природу Бога, космосу та людства. Незважаючи на ці зміни, основні ідеї сучасної есхатології, які підкреслюють незмінність Божого плану щодо людства та остаточне виконання Його обітниць, залишаються міцно закріпленими у вченнях Церкви. Сучасна есхатологія визнає, що останні часи передбачають не лише індивідуальне спасіння, а й перспективу реформованого творіння, нового неба та нової землі, де вічно пануватимуть Божа справедливість і мир. Це тлумачення есхатології включає як особисті, так і суспільні елементи. Динамічна взаємодія біблійних основ, теологічного зростання та культурних впливів відображається в історичній конструкції Католицької есхатології, яка продовжує надихати Церкву на розуміння кінцевої мети та призначення людства у зв'язку з Богом.

РОЗДІЛ 2

ДРУГЕ ПРИШЕСТЯ ХРИСТА ЯК ЦЕНТРАЛЬНА ПОДІЯ КАТОЛИЦЬКОЇ
ЕСХАТОЛОГІЇ

У католицькій теології Друге пришествя Христа займає важливе місце, оскільки воно представляє кульмінацію людської історії та виконання Божих обітниць. Ця майбутня подія, яку часто називають «Парусією», означає не лише повернення Ісуса Христа, але й остаточний суд і встановлення вічного Божого царства. Друге пришествя, яке займає центральне місце в Католицькій есхатології, розглядається як остаточна надія для людства, де вірні очікують відновлення справедливості, поразки зла та повного здійснення Божого плану спасіння. Католицькі вчення підкреслюють, що хоча точний час повернення Христа залишається невідомим, віруючі покликані жити в готовності та вірі, оскільки цей момент перетворить і світ, і людство в їх досконалі форми¹²⁹.

З різноманітних наслідків об'явлення Ісуса Христа, Господа Цілого сотворіння, походять окремі теми загальної есхатології, зокрема про воскресіння померлих, загальний суд і сповнення світу: про нове небо і нову землю. У «Парусії» людина досягає свою Цілісність: відновлюється цілісність душі й тіла, так само і єдність індивідуума зі спільнотою, частиною якої він є. У «Парусії» остаточно з'ясується місце як позитивне, так і негативне – діяння кожного в історії людства. Отже, як історія спасіння, так і людське єство спрямовані на сповнення у другому приході Ісуса Христа¹³⁰.

¹²⁹ St Paul : Eschatology: the Expectation of the Parousia. *Libreria Editrice Vaticana*. URL: <https://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=8575> (дата звернення 12.09.2024)

¹³⁰ Eschatology. *Pentecostal & Catholic*. URL: https://www.academia.edu/2175384/Eschatology_Pentecostal_and_Catholic (дата звернення 12.09.2024)

2.1. «Парусія» Ісуса Христа

«Парусія» – грецьке слово, що означає «присутність», або «прихід»¹³¹. Воно використовується для позначення Другого пришествя Христа, яке ангели передрікають під час Вознесіння: «Цей Ісус, що був узятий від вас на небо, повернеться так само, як ви бачили, як Він ішов на небо» (Діян. 1:11). Передостанні слова Святого Письма є молитвою про це Друге пришествя у славі: «Прийди, Господи Ісусе!» (Одр. 22:20). Однак Ісус також пообіцяв: «Я з вами по всі дні аж до кінця віку» (Мт. 28:20); «parousia» також стосується до постійного приходу Христа – Його постійної присутності в Його Церкві¹³².

«Парусія» (від грец. «παρουσία» (далі – «Парусія») – термін, що означає обіцяне через Божественне одкровення явище Господа Ісуса Христа у Славі під час Другого пришествя. Слово «Парусія» перекладається і як «пришествя», і як «присутність». Така двоїстість свідчить про те, що «Парусія» розумілася як есхатологічно, так і містично як перебування Бога у світі. «Парусія» зустрічається в тексті Біблії 24 рази: Мт. 24: 3:27-37,39; 1 Кор. 15: 23; 16:17; 2 Кор. 7: 6-7; 10:10; Флп. 1: 26; 2:12; 1 Сол. 2:19; 3:13; 4:15; 5:23; 2 Сол. 2:1-9; Як. 5:7-8; 2 Петр. 1:16; 3:4, 12; 1 Ів. 2:28¹³³.

Новий Завіт таки кардинально формується під впливом есхатологічної передподії, тобто воскресіння Ісуса Христа; Він – переможець над гріхом і смертю. Християни очікують Його другого приходу. Вони святкують Євхаристію, «аж доки Він не прийде» (1 Кор. 11:26). Напевно, з Літургії походить коротка молитва-заклик: Мараната – прийди, Господи (пор. 1 Кор. 16:22; Одр. 22:10). Святе Письмо постійно закликає до чужання і застерігає від байдужости, бо ніхто не знає, коли прийде Господь (пор. Мт. 24:43-45; 25, 13; 1 Сол. 1:9-10, 5:2-4). Другий прихід – це день спасіння й радости (пор. Лк. 21:28; Рим. 12:12; Флп. 4:4)¹³⁴.

¹³¹ Релігієзнавчий словник / за окл. А. Колодного і Б. Лобовика. Київ: Четверта хвиля, 1996. С. 209.

¹³² Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 221.

¹³³ Докаш В. Основні складові протестантської есхатології: структурно-функціональний аналіз. *Релігія та соціум*. 2014. № 3–4. С. 91–98.

¹³⁴ Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 221–222.

Есхатологічна спрямованість християнського життя в ранній Церкві зумовила утворення сталої термінології. Так, уже Павло використовує в технічному сенсі геленістичний термін «Парусія» (1 Кор. 15:23; 1 Сол. 2:19; 3:19; 4:15; 5:23; 2 Сол. 2:1: «приходу нашого Господа Ісуса Христа – коли ми зберемось до Нього»; 2 Сол. 2:8). Далі цей термін трапляється в 1 Ів. 2:28; Як. 5, 7-8; 2 Пет. 1:16: «потуга і прихід», 3:4; 4:12; Мт. 24:3: «прихід і кінець світу». Цей термін не означає прихід у тілі, що вже відбувся, а «прихід Христа у месіянській славі»¹³⁵.

В іншому місці для означення приходу вживається слово «епіфанія» (2 Сол. 2:8: беззаконний буде знищений приходом і появою Ісуса Христа; 1 Тим. 6, 14: життя «без плями аж до появи Господа нашого Ісуса Христа»; 2 Тим. 4:1-8: поява судді; Тит. 2, 13: чекаючи славного з'явлення... Спаса нашого Ісуса Христа»)¹³⁶.

«Епіфанія» у перекладі з ординарної грецької мови означає Божу появу або помічне і могутнє Боже втручання і вживається як синонім до «Парусії»; тому в пасторальних листах слово «Парусія» замінене на слово «епіфанія». Але все ж вони відрізняються тим, що слово «епіфанія» вживається також на означення першого приходу Ісуса Христа (пор. 2 Тим. 1,10; Тит. 2, 11; 3,4) і сильніше наголошує на появі когось у призначений час¹³⁷.

Ще одним терміном для означення приходу Ісуса Христа є одкровення. Тут йдеться про Боже «одкровення», яке розпочалося в Старому Завіті і дійшло до свого сповнення з приходом Ісуса Христа (Ів. 1:17-18; Євр. 1:1-3). Це одкровення має благодатний характер (пор. Мт. 16:17: «не тіло і кров», Мт. 11:27). Остаточне одкровення слави Сина відбудеться під час «Парусії»: на це вказує Лк. 17:30, окрім того, 1 Кор. 1:7. Прихід Ісуса Христа означає похвалу, славу і честь для витривалих християн, благодать під час об'явлення Христа (пор. 1 Пет. 1:13) і радість, якщо перевірений у терпінні також має право взяти участь у славі Ісуса

¹³⁵ Eschatology. *Pentecostal & Catholic*. URL:

https://www.academia.edu/2175384/Eschatology_Pentecostal_and_Catholic (дата звернення 12.09.2024)

¹³⁶ Collins A. Y. *Cosmology and Eschatology in Jewish and Christian Apocalypticism*. Leiden: Brill Academic, 1996. P. 67.

¹³⁷ St Paul : Eschatology: the Expectation of the Parousia. *Libreria Editrice Vaticana*. URL: <https://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=8575> (дата звернення 12.09.2024)

Христа під час Його одкровення (пор. 1 Пет. 4:13; 5,1)¹³⁸. Апокаліпсис може об'явити Божий гнів і суд, але одночасно веде до виявлення Божих синів, його очікує все сотворіння (пор. Рим. 2: 5-6; 8, 18-20). Як з огляду на Ісуса Христа, так і через вірних таємне повинно стати явним (пор. Кол. 3:4: «Коли Христос, ваше життя, з'явиться, то і ви з Ним з'явитесь у славі»; 1 Кор. 1:7). Про слововжиток у книгах апостола Івана Богослова – трохи згодом.

«День Ягве», який у Старому Завіті спочатку мав значення дня якоїсь внутрішньої історичної зміни, отримав у Новому Завіті значення кінця і нового творення, він став днем Ісуса Христа: день Господній (1 Сол. 5:2; 2 Сол. 2:2; 1 Кор. 5:5), «День Господа нашого Ісуса Христа» (1 Кор. 1,8; 5, 5; 2 Кор. 1:14), «день Христа» (Флп. 10: 2-16) чи просто «день» (1 Кор. 3:13; Рим. 2:16; 2 Тим. 1:18; 4:8). Це – день об'явлення слави Сина, день сповнення віруючих (пор. Флп. 1:6), день винагороди (пор. Флп. 1:16; 2 Тим. 4:8) і суду (1 Кор. 3:13; 5:5). На цьому дні особливий наголос роблять синоптики (пор. Мр. 13:32; Мт. 24:42; 50) і в Івана (Ів. 6:39-41)¹³⁹.

Враховуючи ці висловлювання, слід ствердити: через Божу відданість до Завіту очікувана і проголошена зміна остаточно відбудеться, як показує розвиток від Старого до Нового Завіту, в день «Парусії» Ісуса Христа в кінці історії. Бог показує свою могутність, виявляючи славу Сина. Ця слава виявляється в Його великому почтові (ангели: Мт. 24:31; 25:31; Мр. 13:27; 1 Сол. 4:16; 2 Сол. 1:7; Юд. 14; святі: 1 Сол. 3, 13), у воскресінні померлих, у сповненні життя окремої особи у цілому сотворінні, в знесенні ворожих Богові сил і в суді, який буде вершити об'явлений усім Син¹⁴⁰. Уже в Старому Завіті виявляється зв'язок «есхатологічного зламу» з первісним творенням. Ісус Христос, «через якого» (1 Кор. 8:6) і «в якому все було сотворене» (Кол. 1:16), Логос, через якого «все сталося» (Ів. 1:3), «Альфа і Омега» (Одкр. 22:13) буде того дня об'явлений Отцем як Творець і Визволитель. В Ісусі Христі довершиться в кінці часів уся історія

¹³⁸ Understanding the Catholic Belief in the Second Coming of Christ. URL: <https://moodycatholic.com/the-second-coming-of-christ/> (дата звернення 12.09.2024)

¹³⁹ Ментух Р. Вчення про друге пришествя Христа у творах головних представників Олександрійської, Каппадокійської та Антіохійської богословської традиції (III ст. – перша половина V ст.) / науковий керівник О. П. Трофімов. Львів: [б. в.], 2019. С. 67.

¹⁴⁰ Догматичне богослов'я Католицької Церкви. Докладний виклад і роздуми / упоряд. М. Добош; ред. А. Кравчук. Львів: Львівська Духовна Семінарія Святого Духа; Стрім, 1994. С. 209.

спасіння. День Господній наголошує, на протипагу грецькому циклічному розумінню, остаточність лінійного, сформованого під впливом сотворення і спасіння перебігу історії¹⁴¹.

У ранній Церкві багато дискутували про час другого приходу: на протипагу твердженням про швидкий прихід наводили інші висловлювання зі Святого Письма, що відкидають спекуляції про день «Парусії». До проблеми очікування чи відтягнення дня «Парусії» слід зауважити, що Ісус нічого не сказав про день, коли Він прийде; «ніхто, крім Отця, не знає ані дня, ані години. Якщо слова «апокаліпсис» і «епіфанія» можуть вживатися в Новому Завіті для позначення як першого, так і другого приходу Ісуса, то слово «Парусія» вживається тільки для позначення другого приходу Ісуса Христа у своїй силі і славі. Але вже Ігнатій з Антіохії говорить про «Парусію» як про перший прихід Спасителя»¹⁴². Юстин вчить про «першу» і «другу» «Парусію», або про «дворазовий прихід» Христа і цим надає терміну «Парусія» подвійного значення. Божа дія в Ісусі Христі зосереджується якраз у цьому подвійному приході, на який спрямований Старий Завіт і міжчасся. Юстин вживає слова «перша» і «друга» «Парусія» як сталі терміни; вони означають прихід вже не тільки як початок існування в смиренності чи славі, але і все, що в цьому початку здійснилося¹⁴³. З часів Юстина ретро-проспективне значення «Парусії» стало надбанням церковної традиції. З огляду на нього було впорядковано молитви, євхаристійні канони, свята і часи в Літургії¹⁴⁴.

Про теоретичне і екзистенціальне значення «Парусії» в Новому Завіті свідчить її прийняття в церковний Символ віри. «Син сидить праворуч Отця і вдруге прийде судити живих і мертвих», – читаємо в Нікейсько-Царгородському і майже дослівно в Апостольському Символі віри. Це визначення узагальнює новозавітні вислови: цитати про «сидіння по правиці» і про прихід були вже наведені; зворот «судити живих і мертвих» став сталою формулою в Новому

¹⁴¹ Ларіна О. Сутність та базові риси християнської есхатології. *Релігія та соціум*. 2016. № 3–4. С. 220–227.

¹⁴² Хорошко О. Антропологічно-есхатологічна парадигма християнських апологетів. Частина III. *Волинський Благовісник*. 2021. № 9. С. 39–55.

¹⁴³ Ларіна О. Сутність та базові риси християнської есхатології. *Релігія та соціум*. 2016. № 3–4. С. 220–227.

¹⁴⁴ Хорошко О. Антропологічно-есхатологічна парадигма християнських апологетів. Частина II. *Волинський Благовісник*. 2020. № 8. С. 63–77.

Завіті (пор. 2 Тим. 4:1; 1 Пет. 4:5; Діян. 10:42). Ця частина Символу віри виявляє радість Церкви про те, що Христос переміг смерть і богоборчі сили (сидіти), і впевненість, що Господь, котрий об'являється всьому світу (живим і мертвим, і всі вони воскреснуть) зробить їх учасниками своєї перемоги¹⁴⁵.

Символ віри мав спочатку форму питання, що складалося з трьох частин, – про це свідчить на початку III століття Іполит Римський. Другий прихід визнавали в другому запитанні або ж – у пізнішій деклараційній формі – в другому артикулі¹⁴⁶. Це визнання охоплювало всі найголовніші правди з есхатології (воскресіння мертвих, суд, вічне блаженство чи прокляття) і належало до христологічного артикулу: есхатологію трактували як продовження христології. Трохи згодом до третього артикула про Святого Духа додали визнання про воскресіння мертвих і вічне життя, що мало з'ясувати те, що вже було визнано артикулом про другий прихід. Це послабило чіткі христологічні рамки історії спасіння¹⁴⁷.

Дідахе свідчить про факт посиленого есхатологічного очікування у ранній Церкві: «Нехай прийде Благодать і промине світ... Маран ата». Воно послабилося протягом декількох століть через затримку другого приходу і через те, що постійне напруження в очікуванні «Парусії» виявилось для перших християн досить проблематичним¹⁴⁸. Індивідуальне сповнення і перебування з Христом (як і у Флп. 1:23) стало актуальнішим, ніж прихід Христа при кінці світу. Але індивідуалізація надії на спасіння і затримка Другого приходу не змогли витіснити очікування приходу Господа. Для Реформації, мабуть, через посилене наголошення ролі Святого Письма й упередженість щодо міжчасся «Парусія» стала одним із центральних термінів її богослов'я¹⁴⁹.

Отці Другого Ватиканського Собору утвердили значення, яке «Парусія» отримала у Новому Завіті. Вона є метою очікування віруючого: земна Літургія

¹⁴⁵ Бендик М. Нарис догматичного богослов'я. Дрогобич: Видавництво Дрогобицької духовної семінарії, 2019. С. 209–210.

¹⁴⁶ Ларіна О. Сутність та базові риси християнської есхатології. *Релігія та соціум*. 2016. № 3–4. С. 220–227.

¹⁴⁷ Хорошко О. Антропологічно-есхатологічна парадигма християнських апологетів. Частина II. *Волинський Благовісник*. 2020. № 8. С. 63–77.

¹⁴⁸ Дідахе: Наука дванадцятих апостолів / пер. Кіндій О. Львів: Свічадо, 2021. С. 12

¹⁴⁹ Ментух Р. Вчення про друге пришестя Христа у творах головних представників Олександрійської, Каппадокійської та Антіохійської богословської традиції (III ст. – перша половина V ст.) / науковий керівник О. П. Трофімов. Львів: [б. в.], 2019. С. 76.

промовляє разом з Церквою пісні прослави небесної Літургії, святого міста Єрусалима і очікує Спасителя, «аж поки Він не з'явиться, коли і наше життя, і ми з'явимося разом з Ним у славі». Декрет про місійну діяльність Церкви називає час між першим і другим приходом часом, в якому мають проповідувати Євангеліє¹⁵⁰. У «*Gaudium et Spes*» з приходом Господа пов'язуються перемога над смертю, воскресіння у Христі до нетління, сповнення людства і землі, що так само, як і всесвіт, переміняться у приході царства Божого, незважаючи на те, що час і спосіб переміни не відомі¹⁵¹. Догматична конституція про Церкву «*Lumen Gentium*» особливо наголошує на есхатологічному характері паломницької Церкви: в Христі вже почалось загальне відновлення людини і цілого світу, який з нею пов'язаний; цей процес започаткований безповоротно. У терпіннях часу вірні очікують «блаженну надію і прихід слави нашого великого Бога і Спасителя Ісуса Христа» (Тит. 2:13)¹⁵². Коли Господь «прийде разом з ангелами у своїй славі», тоді буде знищено смерть, перемінено принижене тіло і всі вірні об'єднуються з Христом. Отже, Отці II Ватиканського Собору наголосили, що подорожуюча Церква з пильністю і радістю в особливий спосіб очікує приходу Христа.

У католицькій теології Друге пришестя – це не просто віддалена подія, якої слід побоюватися або очікувати з тривогою, а радше джерело надії та підбадьорення для віруючих, щоб вони витривали у вірі та добрих справах. Воно стверджує остаточну перемогу Христа над злом і смертю та відновлення всього створіння в повній гармонії з Божою волею. Катехизм Католицької церкви наголошує, що хоча «Парусія» принесе остаточний суд, вона також є вираженням Божого милосердя та справедливості, де кожна особа буде суджена відповідно до її вчинків¹⁵³. Однак цей вирок не слід розглядати як свавільний, а скоріше як кульмінацію Божої любові та бажання, щоб усі спаслись. Таким

¹⁵⁰ Документи Другого Ватиканського Собору: Конституції, декрети, декларації. Коментарі / пер. з лат. Р. Паранько, Ф. Ковальський, О. Кіндій та ін. Львів: Свічадо, 2014. С. 212.

¹⁵¹ Там само. С. 89–90.

¹⁵² Вепрук В. І. Догматичне богослов'я: навч. посібник для теологічних спеціальностей вищих закладів. Чернівці: Рута, 2002. С. 209.

¹⁵³ Some current questions in eschatology. *International Theological Commission*. URL: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_1990_problemi-attuali-escatologia_en.html (дата звернення 12.09.2024)

чином, Друге пришествя є центральним для Католицької есхатології, оскільки воно представляє виконання Божих обітниць і завершення всього у Христі. Це водночас нагадування про необхідність духовної готовності та повне надії бачення майбутнього, де Христос вічно правитиме як Цар, а Його царство буде царством вічного миру, радості та любові¹⁵⁴.

2.2. Загальне Воскресіння мертвих як наслідок Воскресіння Христа

Загальне воскресіння мертвих, згідно з есхатологією Католицької церкви, є основоположним віруванням у те, що наприкінці часів усі мертві воскреснуть тілесно, щоб постати перед остаточним судом¹⁵⁵. Це вчення ґрунтується на вченні Христа й апостолів, вираженому в Нікейському символі віри, де віруючі сповідують свою віру у «воскресіння мертвих і життя майбутнього світу». Католицька церква вчить, що воскресіння відбудеться під час Другого пришествя Христа, знаменуючи кульмінацію історії та остаточну перемогу Бога над гріхом і смертю. У цей момент душі всіх померлих, незалежно від того, перебувають вони в раю, чистилищі чи пеклі, возз'єднаються зі своїми прославленими тілами¹⁵⁶. Це вірування пов'язане з розумінням Церквою людської природи як єдності тіла й душі, яким обом призначено брати участь у вічному житті. Воскреслі тіла праведних будуть перетворені, звільнені від страждань, тління та смертності, відображаючи прославлене тіло воскреслого Христа¹⁵⁷. З іншого боку, тіла проклятих також воскреснуть, але витримають вічну розлуку з Богом. Воскресіння – це не просто повернення до земного життя, а трансформація існування, де вірні повністю включені в божественне життя Бога, розділяючи Його славу¹⁵⁸. У цьому есхатологічному видінні воскресіння підкреслює

¹⁵⁴ Eschatology. Pentecostal & Catholic. URL: https://www.academia.edu/2175384/Eschatology_Pentecostal_and_Catholic (дата звернення 12.09.2024)

¹⁵⁵ Ларіна О. Сутність та базові риси християнської есхатології. *Релігія та соціум*. 2016. № 3–4. С. 220–227.

¹⁵⁶ Вепрук В. І. Догматичне богослов'я: навч. посібник для теологічних спеціальностей вищих закладів. Чернівці: Рута, 2002. С. 177.

¹⁵⁷ Стасяк Я., Завіла Р. Основи догматичного богослов'я: Нотатки з лекцій о. проф. Романа Роговського; [пер. О. Старко]. Львів: Місіонер, 1997. С. 166.

¹⁵⁸ Еннс П. Підручник з богослов'я / пер. з англ. Львів: Українська баптистська теологічна семінарія, 2017. С. 190.

католицьку віру в гідність людського тіла та остаточну перемогу Божого плану спасіння. Загальне Воскресіння також є важливою частиною Страшного суду, де всіх буде суджено за їхніми вчинками, і справедливість буде повністю здійснена. Ті, хто пішли за Христом, увійдуть у вічне життя, тоді як ті, хто відкинув Його, зіткнуться з вічним розлученням. Ця подія розглядається не просто як момент розплати, а як виконання Божої обітниці оновити все створіння¹⁵⁹. Воскресіння підтверджує, що людська історія спрямована до цілеспрямованої мети, де повною мірою розкриваються Божа справедливість, милосердя та любов. Воно відображає католицьку надію на остаточне відновлення всього, де смерть більше не є ворогом, а переможеною реальністю, і де вірних запрошують брати участь у вічному житті Пресвятої Трійці¹⁶⁰. Таким чином, вчення про Загальне Воскресіння є не просто віддаленою подією, воно впливає на моральне та духовне життя католиків, нагадуючи їм про вічне значення їхніх дій у цьому житті та надію, що вони призначені на нове та прославлене існування з Богом¹⁶¹.

Загальне воскресіння мертвих сягає корінням як у Старий, так і в Новий Завіти, представляючи бачення кінця часів, коли всі мертві воскреснуть і відбудеться остаточний Божий суд¹⁶². У Старому Завіті згадки про воскресіння більш приховані, але їх можна знайти в різних книгах. Наприклад, у Книзі Даниїла, зокрема в Даниїла 12:2, є чітка згадка про воскресіння як праведних, так і нечестивих: «Багато тих, хто спить у земному поросі, прокинуться, деякі для вічного життя, а деякі на сором і вічне презирство»¹⁶³. Цей вірш утверджує ідею загального воскресіння, пов'язаного з остаточним судом, підкреслюючи, що воскреснуть не лише праведні, а й нечестиві, щоб отримати справедливу відплату¹⁶⁴. Ще одне посилення в Старому Завіті можна знайти в Ісаї 26:19, де

¹⁵⁹ Collins A. Y. *Cosmology and Eschatology in Jewish and Christian Apocalypticism*. Leiden: Brill Academic, 1996. P. 254.

¹⁶⁰ General Resurrection. *Catholic Encyclopedia*. URL: <https://www.newadvent.org/cathen/12792a.htm> (дата звернення 12.09.2024)

¹⁶¹ Сильвестр (Стойчев). *Догматичне богослов'я*. Київ: Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2019. С. 56.

¹⁶² Москалик Я. *Нарис христологічної доктрини*. Львів: Вид-во ЛБА «Свічадо», 1998. С. 23–24.

¹⁶³ Some current questions in eschatology. *International Theological Commission*. URL: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_1990_problemi-attuali-escatologia_en.html (дата звернення 12.09.2024)

¹⁶⁴ St Paul : Eschatology: the Expectation of the Parousia. *Libreria Editrice Vaticana*. URL: <https://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=8575> (дата звернення 12.09.2024)

пророк говорить про воскресіння мертвих: «Ваші мертві оживуть, їхні тіла воскреснуть». Це вказує на надію на життя після смерті, відновлення за могилою, хоча й не повністю розроблену як доктрина в період Старого Завіту¹⁶⁵.

У Новому Завіті доктрина воскресіння стає більш чіткою та центральною для християнської віри, зокрема через вчення та воскресіння Ісуса Христа. Євангелія містять прямі заяви Ісуса про воскресіння мертвих. Наприклад, в Євангелії від Івана 5:28-29 Ісус проголошує: «Не дивуйтеся цьому, бо настане час, коли всі, хто в гробах, почують Його голос і вийдуть – ті, хто чинив добро, захочуть воскреснути, щоб жити, а ті, що чинили зло, воскреснуть на осуд»¹⁶⁶. Це прямо перегукується з подвійним воскресінням, представленим у Даниїла, але тепер про це говорить сам Христос, підкреслюючи, що Він є ключовою фігурою в цій майбутній події. Воскресіння Христа, як оповідається в усіх чотирьох Євангеліях, є не лише основою християнської віри, а й є «першим плодом» загального воскресіння¹⁶⁷. Св. Павло у своїх посланнях, особливо в 1 Коринтян 15, пояснює воскресіння, стверджуючи, що воскресіння Христа гарантує воскресіння всіх віруючих. Павло стверджує, що якщо мертві не воскреснуть, то християнська віра марна, але оскільки Христос воскрес, віруючі мають надію воскреснути у прославлених тілах. Крім того, в 1 Сол. 4:16-17 Павло описує, як мертві у Христі воскреснуть першими під час Його другого пришествя, а потім ті, хто живі, будуть захоплені з ними на хмарах, щоб зустріти Господа¹⁶⁸.

Воскресіння тіла є важливою християнською доктриною, як проголошує апостол Павло: «Якщо мертві не воскресають, то й Христос не воскрес. Якщо Христос не воскрес, ваша віра марна, і ви все ще в своїх гріхах. Тоді й ті, що померли в Христі, загинули» (1 Кор. 15:13-18)¹⁶⁹. Оскільки, як говорить нам

¹⁶⁵ Ярош О. Догматика для всіх: методичний посібник для вчителя. Івано-Франківськ: ОІППО, 2007. С. 34.

¹⁶⁶ Some current questions in eschatology. International Theological Commission URL: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_1990_problemi-attuali-escatologia_en.html (дата звернення 12.09.2024)

¹⁶⁷ Ларіна О. Сутність та базові риси християнської есхатології. *Релігія та соціум*. 2016. № 3–4. С. 220–227.

¹⁶⁸ Соколовський О. Л. Генеза христологічної доктрини у християнській теології. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація ... доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11: релігієзнавство. Житомирський державний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України, Житомир, 2019; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України, Київ, 2019. С. 154.

¹⁶⁹ Understanding the Catholic Belief in the Second Coming of Christ. URL: <https://moodycatholic.com/the-second-coming-of-christ/> (дата звернення 12.09.2024)

Павло, християнська віра не може існувати без цієї доктрини, вона була безпомилково визначена Церквою. Вона включена до трьох безпомилкових сповідань віри – Апостольського Символу Віри, Нікейського Символу Віри та Афанасієвого Символу Віри – і була урочисто, безпомилково викладена Вселенськими Соборами¹⁷⁰. Четвертий Латеранський собор безпомилково визначив, що під час другого пришествя Ісус «буде судити живих і мертвих, щоб віддати кожному згідно з його вчинками, як невірним, так і вибраним. Усі вони воскреснуть зі своїми власними тілами, які вони тепер носять, щоб отримати відповідно до своїх заслуг, добрі вони чи погані» (Рим. 2:6-11)¹⁷¹.

Нещодавно Катехизм Католицької Церкви повторив це давно визначене вчення, заявивши: «Ми віримо у справжнє воскресіння цієї плоті, якою ми тепер володіємо. Ми сіємо в гробі тлінне тіло, а Він воскрешає нетлінне тіло, «тіло духовне» (пор. 1 Кор. 15, 42-44)¹⁷².

Загальне воскресіння навряд чи можна довести розумом, хоча ми можемо показати його відповідність:

- Оскільки душа має природну схильність до тіла, її постійне відділення від тіла було б неприродним;
- Оскільки тіло є співучасником злочинів душі та супутником її чеснот, справедливість Бога, здається, вимагає, щоб тіло було учасником покарання та винагороди душі;
- Оскільки душа, відокремлена від тіла, природно недосконала, завершення її щастя, сповнене всіх благ, здається, вимагає воскресіння тіла¹⁷³.

Першу з цих причин, здається, спонукає сам Христос у Матвія 22:23; другу нагадує одне зі слів св. Павла, 1 Кор. 15:19, і 2 Сол. 1:4. Окрім наполягання на попередніх аргументах, Отці також звертаються до певних аналогій, знайдених в Об'явленні та в самій природі, напр. Йона в череві кита, троє дітей у вогняній

¹⁷⁰ Катехизм Католицької Церкви. Синод Української Греко-Католицької Церкви. Жовква: Місіонер, 2002. Пт. 1021–1022.

¹⁷¹ Eschatology *Pentecostal & Catholic*. URL:

https://www.academia.edu/2175384/Eschatology_Pentecostal_and_Catholic (дата звернення 12.09.2024)

¹⁷² Катехизм Української Греко-Католицької Церкви «Христос – наша Пасха». Львів, 2012. Пт. 1017.

¹⁷³ Mathison K. The Resurrection of the Dead. URL: <https://www.ligonier.org/learn/articles/resurrection-dead-unfolding-biblical-eschatology> (дата звернення 12.09.2024)

печі, Даниїл у левиній ямі, винесення Еноха та Іллі, воскресіння мертвих, розквіт жезла Аарона, збереження одягу Ізраїльтян в пустелі, зерно, яке вмирає і знову проростає, яйце, пора року, зміна дня і ночі¹⁷⁴.

Про воскресіння мертвих чітко навчав Христос (Ів. 5:28-29; 6:39-40; 11:25; Лк., 14:14) і захищав від невірства садукеев, яких Він звинувачував у незнанні влади Бога і Святого Письма (Мт. 22:29; Лк., 20:37). Св. Павло ставить загальне воскресіння на той самий рівень достовірності, що й воскресіння Христа: «Якщо про Христа проповідується, що Він воскрес із мертвих, то як деякі з вас кажуть, що нема воскресіння мертвих? Але якщо немає воскресіння мертвих, то Христос не воскрес. А коли Христос не воскрес, то марна проповідь наша, марна й віра ваша» (1 Кор. 15:12)¹⁷⁵.

Тіла вірних будуть перетворені на зразок воскреслого Христа. Традиційно теологія описує ці воскреслі та прославлені тіла як такі, що мають характеристики ідентичності, цілісності та безсмертя. Крім того, вони також матимуть чотири «трансцендентні якості»: непрохідність, свободу від фізичного зла, смерті, хвороби та болю; ясність, відсутність дефектів і наділення красою і сьайвом; спритність, завдяки якій душа рухає тілом і є свобода руху; і тонкість, завдяки якій тіло повністю одухотворюється під владою душі. Катехизм Католицької Церкви навчає: «Після всесвітнього суду праведні будуть вічно царювати з Христом, прославлені тілом і душею»¹⁷⁶. А як щодо воскреслих тіл душ проклятих у пеклі? Ці тіла матимуть ідентичність, цілісність і безсмертя, але не наші трансцендентні якості. Вони матимуть стан, необхідний для страждань від вічного покарання пекла, але не для прославлення Господа, спільного з тими, хто на небі¹⁷⁷.

Треба визнати, що це «прославлення» перевищує наше розуміння і навіть уяву. Майте на увазі, що кожен із нас є особистістю, єдністю тіла й душі, і

¹⁷⁴ Maas A. J. Resurrection. The rising again from the dead, the resumption of life. URL: <https://www.catholic.com/encyclopedia/resurrection> (дата звернення 12.09.2024)

¹⁷⁵ Understanding the Catholic Belief in the Second Coming of Christ. URL: <https://moodycatholic.com/the-second-coming-of-christ/> (дата звернення 12.09.2024)

¹⁷⁶ Катехизм Католицької Церкви. Синод Української Греко-Католицької Церкви. Жовква: Місіонер, 2002. Пт. 1024.

¹⁷⁷ Mathison K. The Resurrection of the Dead. URL: <https://www.ligonier.org/learn/articles/resurrection-dead-unfolding-biblical-eschatology> (дата звернення 12.09.2024)

Христос прийшов, щоб викупити кожного з нас як цілісну особистість. Покійний великий богослов Ганс Урс фон Бальтазар стверджував: «Безтілесна душа не є людиною, і реінкарнація ніколи не зможе викупити нас від пастки смерті»¹⁷⁸. Але ця надія, божевільна з огляду на розпад і могилу, а також суперечлива усьому досвіду, тримається на одному факті: Воскресінні Христа, без якого вся християнська віра є «марною» (1 Кор. 15:14). Ми віримо в це, тому що Христос, який воскрес тілом і душею з мертвих, обіцяв нам подібне воскресіння тіла: «Бо надходить година, коли всі, хто в гробах, почують Його голос і вийдуть ті, що чинили неправду, воскреснуть, щоб бути проклятими» (Ів. 5:28-29)¹⁷⁹.

Усі воскреснуть із мертвих у своїх власних, цілих і безсмертних тілах; але добрі воскреснуть до воскресіння життя, злі – до воскресіння суду. Це знищило б саму ідею воскресіння, якби мертві воскресли не в своїх тілах¹⁸⁰. Знову ж таки, воскресіння, як і створення, слід зарахувати до головних справ Бога; отже, як під час створення все є досконалим з руки Бога, так і під час воскресіння все має бути досконало відновлено тією ж всемогутньою рукою. Але є відмінність між земним і воскреслим тілом; бо воскреслі тіла як святих, так і грішників будуть обдаровані безсмертям¹⁸¹. Це відновлення природи є результатом славного тріумфу Христа над смертю, як описано в кількох текстах Священного Писання. Але в той час як праведні насолоджуватимуться нескінченним щастям у повному обсязі своїх відновлених членів, нечестиві «шукатимуть смерті і не знайдуть її, бажатимуть померти, і смерть відлетить від них» (Одрк. 9:6)¹⁸².

Ці характеристики – тотожність, цілісність і безсмертя – будуть спільними для воскреслих тіл праведних і нечестивих. Але тіла святих відрізнятимуться чотирма трансцендентними дарами, які часто називають якостями¹⁸³.

¹⁷⁸ Maas A. J. Resurrection. The rising again from the dead, the resumption of life. URL: <https://www.catholic.com/encyclopedia/resurrection> (дата звернення 12.09.2024)

¹⁷⁹ Сильвестр (Стойчев). Догматичне богослов'я. Київ: Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2019. С. 113.

¹⁸⁰ Еннс П. Підручник з богослов'я / пер. з англ. Львів: Українська баптистська теологічна семінарія, 2017. С. 112.

¹⁸¹ Maas A. J. Resurrection. The rising again from the dead, the resumption of life. URL: <https://www.catholic.com/encyclopedia/resurrection> (дата звернення 12.09.2024)

¹⁸² Догматичне богослов'я Католицької Церкви. Докладний виклад і роздуми / упоряд. М. Добош; ред. А. Кравчук. Львів: Львівська Духовна Семінарія Святого Духа; Стрім, 1994. С. 343.

¹⁸³ Maas A. J. Resurrection. The rising again from the dead, the resumption of life. URL: <https://www.catholic.com/encyclopedia/resurrection> (дата звернення 12.09.2024)

По-перше, це «непрохідність», яка робить їх поза досяжністю болю та незручностей. «Посіяне, – говорить апостол, – у тлінні й воскресне в нетлінні» (1 Кор. 15:42). Схольники називають цю якість непрохідністю, а не нетлінністю, щоб позначити її як особливість прославленого тіла; тіла проклятих будуть справді нетлінними, але не непрохідними; вони будуть піддані теплу та холоду та різному болю¹⁸⁴.

Наступна якість – «світло», або «слава», якою тіла святих мають сяяти, як сонце. «Посіяне в безчесті, – говорить апостол, – воскресне у славі» (1 Кор. 15, 43; пор. Мт. 13, 43 ; 17, 2 ; Флп. 3:21). Усі тіла святих однаково нетлінні, але наділені різними ступенями слави. За словами св. Павла; «Одна слава сонця, інша слава місяця, інша слава зір. Бо зоря від зірки відрізняється славою» (1 Кор. 15:41-42)¹⁸⁵.

Третя якість – «спритність», за допомогою якої тіло має бути звільнене від повільних рухів і наділене здатністю рухатися з максимальною легкістю та швидкістю, куди душа забажає. Апостол говорить: «Сіється в немочі, а в силі встає» (1 Кор. 15, 43)¹⁸⁶.

Четверта якість – «витонченість», завдяки якій тіло стає підвладним абсолютному пануванню душі. Це впливає зі слів апостола: «Сіється тіло душевне, а встає тіло духовне» (1 Кор. 15:44). Тіло бере участь у більш досконалому і духовному житті душі до такої міри, що воно само стає подібним до духу. Ми бачимо приклад цієї якості в тому факті, що Христос проходив крізь матеріальні об'єкти¹⁸⁷.

Таким чином, воскресіння буде універсальним, тобто стосуватиметься як праведників, так і грішників. Тіла людей відновляться і з'єднаються з їхніми душами, щоб вони могли брати участь у вічній долі – або у вічному житті, або у вічному засудженні. Це воскресіння відбуватиметься через Божу силу і буде

¹⁸⁴ Mathison K. The Resurrection of the Dead. URL: <https://www.ligonier.org/learn/articles/resurrection-dead-unfolding-biblical-eschatology> (дата звернення 12.09.2024)

¹⁸⁵ Догматичне богослов'я Католицької Церкви. Докладний виклад і роздуми / упоряд. М. Добош; ред. А. Кравчук. Львів: Львівська Духовна Семінарія Святого Духа; Стрім, 1994. С. 344.

¹⁸⁶ Understanding the Catholic Belief in the Second Coming of Christ. URL: <https://moodycatholic.com/the-second-coming-of-christ/> (дата звернення 12.09.2024)

¹⁸⁷ Догматичне богослов'я Католицької Церкви. Докладний виклад і роздуми / упоряд. М. Добош; ред. А. Кравчук. Львів: Львівська Духовна Семінарія Святого Духа; Стрім, 1994. С. 344–345.

фізичним, не лише духовним. Згідно з навчанням Церкви, праведники, які жили в благодаті Божій, отримають прославлені тіла та вічне блаженство в єдності з Богом. Натомість грішники, які відкинули Божу любов і жили у гріху, будуть засуджені на вічні муки, що виражає остаточну справедливість Бога. Воскресіння мертвих є важливою частиною християнської надії на остаточне спасіння і перемогу над смертю через воскресіння Христа¹⁸⁸.

2.3. Есхатологічна проблематика тисячолітнього царства, Нового Неба та Нової Землі

Тисячоліття стосується періоду 1000-річного правління Христа, згаданого в Об'явленні 20:3. Точний час і природа того, що мається на увазі під міленіумом, обговорюється між трьома точками зору: аміленіалізмом, постміленіалізмом і преміленіалізмом. Хоча аміленіалісти не очікують тисячолітнього царства, це не означає, що аміленіалісти повністю заперечують тисячоліття, як може здаватися термінологія¹⁸⁹. Аміленіалісти тлумачать тисячоліття... як опис нинішнього правління душ померлих віруючих з Христом на небі. Вони розуміють, що зв'язування сатани ... діє протягом усього періоду між першим і другим пришествям Христа, хоча закінчується незадовго до повернення Христа. Вони вчать, що Христос повернеться після цього небесного царювання¹⁹⁰.

Постміленіалізм дотримується думки, що Христос повернеться після тисячоліття. Як і у випадку з аміленіалізмом, термінологія не відповідає вимогам. У суворо хронологічному сенсі аміленіалісти та постміленіалісти погоджуються, що Христос повертається після тисячоліття. Насправді аміленіалісти були відомі як постміленіалісти до двадцятого століття. Постміленіалісти загалом погоджуються з аміленіальною інтерпретацією Одкровення 20. Вони погоджуються, що тисячоліття є символічним, а не буквальним тисячолітнім

¹⁸⁸ Mathison K. The Resurrection of the Dead. URL: <https://www.ligonier.org/learn/articles/resurrection-dead-unfolding-biblical-eschatology> (дата звернення 12.09.2024)

¹⁸⁹ Wright N. T. Surprised by Hope: Rethinking Heaven, the Resurrection, and the Mission of the Church. New York: HarperOne, 2008. P. 67.

¹⁹⁰ Williams M. D. Far as the Curse is Found: The Covenant Story of Redemption. Phillipsburg: P&R, 2005. P. 64.

періодом, і що це «час, коли Євангеліє проповідується по всьому світу», як зараз сатана зв'язаний¹⁹¹. Вони також погоджуються щодо загального перебігу подій в останні часи: коли Ісус приходить, то відбувається загальне фізичне воскресіння праведних і нечестивих, за яким йде остаточний суд і завершується новим небом і новою землею¹⁹². Постміленіалізм – це погляд на останні речі, який стверджує, що царство Боже зараз поширюється у світі через проповідування Євангелії та спасительну роботу Святого Духа в серцях людей, що світ зрештою буде християнізований і що повернення Христа має відбутися наприкінці тривалого періоду праведності та миру, який зазвичай називають тисячоліттям¹⁹³.

Існують дві преміленіальні системи: історичний преміленіалізм і диспенсаційний преміленіалізм. Історичний преміленіалізм називається таким, тому що він більш-менш нагадує преміленіалізм, який існував у стародавні часи і відомий як хіліазм¹⁹⁴. Диспенсаційний преміленіалізм отримав свою назву від розробленої Джоном Нельсоном Дарбі в дев'ятнадцятому столітті теології, яка ділить біблійну історію на ряд епох, або розподілів. Обидві форми преміленіалізму йдуть за хронологічним і більш буквальним прочитанням Одкр. 20:1-6 після повернення Христа та останньої битви в Одкр. 19:11-21. Одкр. 20:1-6 після повернення Христа та останньої битви в Одкр. 19:11-21¹⁹⁵. Есхатологія тисячолітнього царства, згідно з Католицькою церквою, обертається навколо тонкої інтерпретації біблійних посилань, зокрема тих, які містяться в Одкр.

Католицька церква навчає аміленіалістської точки зору, тобто вона не дотримується віри в буквальне, земне тисячолітнє правління Христа до останнього суду¹⁹⁶. Натомість Церква розглядає «тисячоліття» символічно, розуміючи період, згаданий в Об'явленні, як поточний вік Церкви, в якому Христос царює духовно через Свою Церкву і таїнства, а не як майбутнє фізичне

¹⁹¹ Emerson M. The New Heaven and New Earth. URL: <https://www.thegospelcoalition.org/essay/new-heaven-new-earth/> (дата звернення 12.09.2024)

¹⁹² Michael A. Grounded in Heaven: Recentering Christian Hope and Life on God. Grand Rapids: Eerdmans, 2018. P. 200.

¹⁹³ Alcorn R. Heaven. Wheaton: Tyndale, 2004. P. 166.

¹⁹⁴ Alexander T. D. From Eden to the New Jerusalem: An Introduction to Biblical Theology. Grand Rapids: Kregel Academic, 2009. P. 277.

¹⁹⁵ Emerson M. The New Heaven and New Earth. URL: <https://www.thegospelcoalition.org/essay/new-heaven-new-earth/> (дата звернення 12.09.2024)

¹⁹⁶ Boersma H. Heavenly Participation: The Weaving of a Sacramental Tapestry. Grand Rapids: Eerdmans, 2011. P. 165.

царство на Землі¹⁹⁷. У цьому контексті католицьке розуміння полягає в тому, що тисячолітнє правління Христа вже відбувається і почалося з Його Воскресіння та Вознесіння. Святі, особливо мученицькі, панують з Христом на небі, а Церква на землі бере участь у цьому царюванні через своє сакраментальне життя, проголошення Євангелія та спілкування зі святими¹⁹⁸. Центральною у Католицькій есхатології є віра в те, що історія рухається до свого остаточного завершення у другому приході Христа, воскресінні мертвих і останньому суді. Церква відкидає преміленіалізм, який стверджує, що Христос повернеться, щоб встановити фізичне царство на Землі за тисячу років до останнього суду, оскільки він тлумачить «перше воскресіння», згадане в Об'явленні, як духовне воскресіння через хрещення та «зв'язування» сатани¹⁹⁹. Хоча Католицька церква визнає, що боротьба зі злом все ще триває, вона вчить, що перемога Христа над сатаною вже була забезпечена через Його смерть і воскресіння²⁰⁰. Католики покликані жити в очікуванні надії на повернення Христа в кінці часів, коли Боже царство буде повністю реалізоване, зло буде остаточно переможене, а праведні успадкують вічне життя. Катехизм Католицької Церкви наголошує, що ніхто не знає точного часу повернення Христа, а тому християни повинні залишатися пильними та вірними²⁰¹. Есхатологічне бачення Церкви зосереджене не на спекуляціях щодо часу подій останнього часу, а радше на житті у вірності Христові, вірі в Його остаточну перемогу та надії на воскресіння²⁰². Католицька церква також вчить, що перед поверненням Христа для Церкви буде останнє випробування, включаючи період інтенсивних переслідувань і обману. Це останнє випробування часто асоціюється з постаттю Антихриста, який з'явиться

¹⁹⁷ Соколовський О. Л. Основоположні засади нисхідної христології у сучасній католицькій теології. *Українська полоністика*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. Випуск 15. С. 85–96.

¹⁹⁸ Emerson M. The New Heaven and New Earth. URL: <https://www.thegospelcoalition.org/essay/new-heaven-new-earth/> (дата звернення 12.09.2024)

¹⁹⁹ Горбань Р. А. Етнорелігійний контекст активно-творчої есхатології, комюнаторного персоналізму та концепції культурної творчості Миколи Бердяєва. *Мультиверсум. Філософський альманах: Збірник наукових праць* / гол. ред. В. В. Лях. Київ: Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2014, Вип. 1 (129). С. 99–111.

²⁰⁰ Michael A. Grounded in Heaven: Recentering Christian Hope and Life on God. Grand Rapids: Eerdmans, 2018. P. 222.

²⁰¹ Катехизм Католицької Церкви. Синод Української Греко-Католицької Церкви. Жовква: Місіонер, 2002. Пт. 1025

²⁰² Emerson M. The New Heaven and New Earth. URL: <https://www.thegospelcoalition.org/essay/new-heaven-new-earth/> (дата звернення 12.09.2024)

перед кінцем світу, щоб збити багатьох зі шляху²⁰³. Однак навіть перед обличчям цієї скорботи католики вірять, що перемога Христа забезпечена, а вірні будуть виправдані. Нарешті, тисячолітнє царство, згідно з католицьким вченням, не є фізичним, тимчасовим царством, а кульмінацією Божого спокутного плану в повноті часу, коли вічне правління Христа буде виявлене на нових небесах і новій землі²⁰⁴. Церква вчить, що останній суд сприятиме до відновленню всього створіння, і праведні житимуть у вічній присутності Бога, а нечестивих чекає вічне відділення від Нього. Таким чином, есхатологія Католицької церкви щодо тисячолітнього царства зосереджена на природі правління Христа, яка вже є, але ще не на постійній духовній реальності участі Церкви в Його царстві та кінцевій надії на нове творіння. в кінці часу²⁰⁵.

Нові небеса та нова земля є кульмінацією біблійної історії, коли Христос виконує початкові цілі Бога щодо створення, скасовує прокляття Адама, завершує виконання Божих обітниць Аврааму та, зрештою, забезпечує своєму народу місце, де він може жити з Богом вічність. У систематичній теології вона розглядається в рамках доктрини есхатології та розглядає такі теми, як вічний суд, відношення старого творіння до нового, а також відношення між старим і новим завітами та час їх виконання²⁰⁶.

«Нове небо і нова земля» стосуються стану творіння після повернення Ісуса та остаточного суду. Його також називають «новим творінням», і обидва ці терміни повідомляють, що робота Христа оновлює та відновлює творіння під час Його другого пришествя²⁰⁷. Багато християн використовують термін «небеса» для позначення стану вічного блаженства, яке відчують ті, хто вірить у спасіння Христа, після воскресіння мертвих. «Пекло», з іншого боку, є місцем вічних мук, призначеним для тих, хто відкидає Христа в цьому житті. Хоча ці основні категорії охоплюють важливу біблійну істину, а саме те, що Бог в останній день

²⁰³ Основи догматичного богослов'я: Нотатки з лекцій проф. Романа Роговського / упоряд. С. Я. Стасяк і Р. Завіла. Вид. 4-е, випр. Львів: Місіонер, 1997. С. 109.

²⁰⁴ Beale G. K. *The Temple and the Church's Mission: A Biblical Theology of the Dwelling Place of God*. NSBT 17. Downers Grove: IVP Academic, 2004. P. 156.

²⁰⁵ Gentry P. J. and Stephen J. Wellum. *Kingdom Through Covenant: A Biblical-Theological Understanding of the Covenants*, 2nd Wheaton: Crossway, 2018. P. 167.

²⁰⁶ Boersma H. *Heavenly Participation: The Weaving of a Sacramental Tapestry*. Grand Rapids: Eerdmans, 2011. P. 214.

²⁰⁷ Beale G. K. *The Temple and the Church's Mission: A Biblical Theology of the Dwelling Place of God*. NSBT 17. Downers Grove: IVP Academic, 2004. P. 115–116.

судитиме живих і мертвих (Дан. 12; Одкр. 20:11-15), все ще існує деяка плутанина щодо того, які саме є стани праведні і неправедні, коли винесено Божий суд²⁰⁸. Це тому, що багато разів християни ототожнюють «рай» і «пекло» з «тим, що відбувається, коли ми помираємо», а не з «тим, що відбувається під час другого приходу Ісуса, воскресіння мертвих і останнього суду». Це не те саме в Біблії, хоча вони пов'язані. У теологічних термінах перше – те, що відбувається, коли ми помираємо, – називають «проміжним станом», тоді як друге – те, що відбувається, коли Ісус повертається, – називають «новими небесами та новою землею» (Одкр. 21:1), або «новим створенням»²⁰⁹.

Нове небо і нова земля догматично розташовані під доктриною есхатології. Систематичні питання, пов'язані з новим небом і новою землею, – це вічний суд, зв'язок старого творіння з новим і виконання Авраамового завіту²¹⁰. Що стосується суду, то нове небо і нова земля є вічним місцем проживання тих, чий імена записані в Книзі життя Агнця (Одкр. 20:11-15), яких також називають Нареченою та мешканцями Нового Єрусалима (Одкр. 21:1-2). Але опис нових небес і нової землі (Одкр. 21:1-22:6), а також сцена останнього суду в Одкр. 20:7-15 також містить посилення на вічне місце проживання тих, чий імена не вказані, написане в Книзі життя Агнця, – місце, яке називається вогняне озеро (Одкр. 21:8)²¹¹. Догматично кажучи, тема нових небес і нової землі, таким чином, пов'язана з останніми актами суду і спасіння Христа, а отже і з христологією, і з сотеріологією. Інше догматичне питання, пов'язане із судом, полягає в тому, як вогняне озеро, нове небо й нова земля співвідносяться одне з одним. Вони невидимі одне для одного чи ні? Вони на певній відстані одне від одного? Іншими словами, як істотні реалії простору, місця та матеріальності впливають на взаємозв'язок між новими небесами, новою землею та вогняним озером, а також на їхніх мешканців²¹².

²⁰⁸ Alexander T. D. From Eden to the New Jerusalem: An Introduction to Biblical Theology. Grand Rapids: Kregel Academic, 2009. P. 190.

²⁰⁹ Emerson M. The New Heaven and New Earth. URL: <https://www.thegospelcoalition.org/essay/new-heaven-new-earth/> (дата звернення 12.09.2024)

²¹⁰ Beale G. K. The Temple and the Church's Mission: A Biblical Theology of the Dwelling Place of God. NSBT 17. Downers Grove: IVP Academic, 2004. P. 135.

²¹¹ Williams M. D. Far as the Curse is Found: The Covenant Story of Redemption. Phillipsburg: P&R, 2005. P. 76.

²¹² Middleton R. A New Heaven and a New Earth: Reclaiming Biblical Eschatology. Grand Rapids: Baker Academic, 2014. P. 176.

У доктрині есхатології це питання про те: 1) чи є нове творіння оновленням старого творіння, чи абсолютно новим творінням, яке йде за повним знищенням старого творіння, 2) як нове творіння пов'язане з діяльністю Христа, зокрема з його воскресінням. Хоча останніми роками дехто сперечався про те, що означає повне знищення нинішнього творіння, історична християнська позиція полягає в тому, що нове творіння є оновленням старого творіння, в якому Христос, особливо його смерть і воскресіння, усувають наслідки та джерело гріха і таким чином приносять відновлення не лише людям, але й всьому, що створив Бог²¹³. Це узгоджується з біблійними даними, включаючи підтвердження доброти творіння (Бут. 1:3, 10, 12, 18, 21, 25, 31) і Боже піклування про нього, обсяг викуплення, що охоплює все, що постраждало від гріхопадіння, пророчу надію, що саме поточний створений порядок буде відновлений у новому творінні (наприклад, Іс. 65:17 і далі), спадкоємність наших воскреслих тіл з нашими нинішніми занепалими тілами (1 Кор. 15), а також власне прагнення творіння до відновлення та звільнення від прокляття гріха (пор., напр., Рим. 8:22-23)²¹⁴. Що стосується роботи Христа то, воскресіння Ісуса з мертвих є першим плодом нового творіння, яке вказує на воскресіння віруючих до вічного життя, а також на оновлення Божого творіння. Нарешті, тема нових небес і нової землі пов'язана зі зв'язком між старим і новим завітами як щодо того, коли будуть виконані обіцянки Ізраїлю, так і щодо того, чи нове творіння оновлює старе творіння, чи повністю його замінює. Обидва ці питання, по суті, зводяться до того, чи хтось стверджує більш диспенсаційне чи більш завітне розуміння того, як співвідносяться Старий і Новий Завіти²¹⁵.

Есхатологічне тисячолітнє царство, Нове Небо та Нова Земля є центральними темами Католицької есхатології, що зосереджується на остаточному виконанні Божого плану щодо творіння та спасіння людини. Згідно з вченням Католицької церкви, есхатологія охоплює дослідження «останніх речей», що включає Друге пришестя Христа, остаточний суд і завершення

²¹³ Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 256.

²¹⁴ Emerson M. The New Heaven and New Earth. URL: <https://www.thegospelcoalition.org/essay/new-heaven-new-earth/> (дата звернення 12.09.2024)

²¹⁵ Мартишин Д. С. Християнська есхатологія: до питання наукової ідентифікації. Київ : Ліра-К, 2023. С. 21.

Божого царства²¹⁶. У католицькому розумінні тисячолітнє царство, описане в Книзі Одкровення, трактується скоріше символічно, ніж як буквальне тисячолітнє правління Христа на землі перед останнім судом. Церква не дотримується преміленіалістичної точки зору, яка передбачає фізичне правління Христа на землі до кінця часів, а також не навчає постміленіалізму, який припускає утопічний період під керівництвом Церкви до повернення Христа. Натомість Католицька церква дотримується аміленіальної перспективи, де «міленіум» розуміється як поточне правління Христа на Небі, яке почалося з Його Воскресіння і продовжується через місію Церкви на Землі. Протягом цього періоду Христос царює через Свою Церкву, особливо в таїнствах, і Його остаточна перемога буде виявлена під час Другого пришествя. У цей час мертві воскреснуть, і відбудеться останній суд. Нове небо і нова земля представляють остаточну трансформацію творіння, де тимчасовий і недосконалий порядок нинішнього світу зникне, і Бог встановить досконале, вічне спілкування з людством²¹⁷. Ця трансформація описана в Книзі Одкровення, де «нове» на Новому Небі та Новій Землі означає оновлення творіння, а не повне знищення нинішнього світу. Катехизм Католицької Церкви вчить, що після останнього суду праведні відчують вічне щастя в цьому оновленому творінні, живучи в присутності Бога в досконалій єдності та мирі²¹⁸. Гріха, страждань і смерті більше не буде, і Боже царство буде повністю реалізоване. Зображення в Одр. Нового Єрусалима, що сходить з неба, відображає єдність Бога з Його народом у непорушному завіті любові²¹⁹. Для католиків ця есхатологічна надія підсилює заклик жити праведно в сьогоденні, передчуваючи сповнення Божих обітниць²²⁰. Ця надія ґрунтується на вірі у воскресіння тіла і вічне життя, як сповідує Нікейський символ віри. Таким чином, католицьке розуміння есхатології стосується не лише кінця світу, але й кінцевої долі кожної людської душі та оновлення всього створіння через Божу спокутну любов. Вірні покликані жити в

²¹⁶ Ларіна О. Сутність та базові риси християнської есхатології. *Релігія та соціум*. 2016. № 3–4. С. 220–227.

²¹⁷ Бредун І. В. Есхатологічні ідеї: Старий Заповіт. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 125. С. 210–214.

²¹⁸ Катехизм Католицької Церкви. Синод Української Греко-Католицької Церкви. Жовква: Місіонер, 2002. Пт. 1023.

²¹⁹ Ларіна О. Сутність та базові риси християнської есхатології. *Релігія та соціум*. 2016. № 3–4. С. 220–227.

²²⁰ Emerson M. The New Heaven and New Earth. URL: <https://www.thegospelcoalition.org/essay/new-heaven-new-earth/> (дата звернення 12.09.2024)

напрузі між «вже» і «ще не», де Христос уже здобув перемогу над гріхом і смертю, але повне усвідомлення цієї перемоги можна буде побачити лише в кінці часів, коли Бог буде «все у всьому»²²¹.

Таким чином Парадигма Тисячолітнього Царства, Нового Неба та Нової Землі глибоко вкорінена в християнській есхатології, представляючи різні, але взаємопов'язані фази в остаточному Божому плані створення. Вважається, що Тисячолітнє Царство, яке часто розуміють з тлумачення Одкр. 20, є тисячолітнім правлінням Христа на землі, де сатана зв'язаний і процвітають мир, справедливість і праведність²²². Цей період відзначений прямим правлінням Христа, яке часто розглядається як виконання обіцянок, даних Ізраїлю, де відбувається відновлення творіння під божественним керівництвом. Він служить часом винагороди для вірних, передчуттям остаточного стану та переходом від нинішнього зруйнованого світу до ідеального майбутнього. Деякі теологи стверджують, що це правління є символічним, тоді як інші сприймають його як буквальный період часу. Незалежно від тлумачення, Тисячолітнє Царство означає час, коли суверенітет Христа є беззаперечним, а Його праведність пронизує всі аспекти життя²²³.

Після цього тисячолітнього правління християнська теологія вказує на створення Нового Неба та Нової Землі, як описано в Одкр. 21-22. Це символізує остаточний стан спокути, коли наслідки гріха, смерті та тління повністю знищені, а Бог перебуває серед Свого народу в досконалій єдності²²⁴. Нове небо і нова земля вважаються кульмінацією Божого спокутного плану, де колишнє небо і земля зникають, а їхнє місце займає оновлене творіння, яке характеризується відсутністю страждань, болю та смерті²²⁵. Місто Новий Єрусалим, що сходить з небес, стає місцем проживання Бога з людьми, знаменуючи повне відновлення спілкування між Богом і Його народом. Цей

²²¹ Вепрук В. І. Догматичне богослов'я: навч. посібник для теологічних спеціальностей вищих закладів. Чернівці: Рута, 2002. Р. 155.

²²² Ларіна О. Сутність та базові риси християнської есхатології. *Релігія та соціум*. 2016. № 3–4. С. 220–227.

²²³ Wright N. T. *Surprised by Hope: Rethinking Heaven, the Resurrection, and the Mission of the Church*. New York: HarperOne, 2008. Р. 145.

²²⁴ Догматичне богослов'я Католицької Церкви. Докладний виклад і роздуми / упоряд. М. Добош; ред. А. Кравчук. Львів: Львівська Духовна Семінарія Святого Духа; Стрім, 1994. С. 146.

²²⁵ Стасяк Я., Завіла Р. Основи догматичного богослов'я: Нотатки з лекцій о. проф. Романа Роговського / пер. О. Старко. Львів: Місіонер, 1997. С. 35.

вічний стан описується як стан нескінченного миру, радості та поклоніння, де Божя слава повністю розкривається, а творіння відновлюється до запланованого порядку²²⁶.

Теологічно Тисячолітнє Царство, Нове Небо і Нова Земля підкреслюють прогрес у Божій спокутній оповіді²²⁷. Тисячолітнє Царство часто розглядається як перехідний період, коли обіцянки Ізраїлю та Церкві виконуються у тимчасовому сенсі, тоді як Нове Небо та Нова Земля представляють вічне виконання Божих обіцянок всьому творінню²²⁸. Ці поняття підкреслюють надію християн на остаточну перемогу Бога над злом і відновлення всього створеного. Тисячолітнє царство важливе тим, що в ньому зображене земне правління Христа та тимчасове стримування сатани, що контрастує з остаточним, нескінченним станом досконалості на Новому Небі та Новій Землі, де Боже правління є вічним і беззаперечним²²⁹. Обидва етапи є важливими компонентами християнської есхатологічної надії, а Тисячолітнє Царство дає проблиск справедливості та миру, які будуть повністю реалізовані на Новому Небі та Новій Землі. Теологічно ці парадигми також підтверджують вірність Бога у виконанні Його обітниць, тріумф добра над злом і кінцеву мету творіння у прославленні Бога у вічності²³⁰.

Висновки до розділу

Отже, «Парусія» символізує остаточне повернення Ісуса Христа в кінці часів, щоб судити живих і мертвих, встановити справедливість і привести історію до її божественної кульмінації. Ідея про те, що Христос, який спочатку прийшов на землю зі смиренням і стражданнями, щоб врятувати людство, повернеться у величі як тріумфуючий Цар і Суддя, є фундаментальною для цієї

²²⁶ Michael A. Grounded in Heaven: Recentering Christian Hope and Life on God. Grand Rapids: Eerdmans, 2018. P. 56.

²²⁷ Ларіна О. Сутність та базові риси християнської есхатології. *Релігія та соціум*. 2016. № 3–4. С. 220–227.

²²⁸ Гура В. Богословсько-філософські концепції «часу» та «справедливості» як актуальні питання сучасної есхатології. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2018. №1–2 (163-164). С. 177–188.

²²⁹ Догматичне богослов'я Католицької Церкви. Докладний виклад і роздуми / упоряд. М. Добош; ред. А. Кравчук. Львів: Львівська Духовна Семінарія Святого Духа; Стрім, 1994. С. 146.

²³⁰ Alexander T. D. From Eden to the New Jerusalem: An Introduction to Biblical Theology. Grand Rapids: Kregel Academic, 2009. P. 112.

релігії. Передбачається, що «Парусія» знаменує собою завершення одкровення, повністю відкриваючи панування Христа над усім творінням і об'єднуючи Його учнів з Ним у вічному житті. Католиків закликають жити в умовах моральної готовності та духовної свідомості, оскільки вони думають, що ця подія є певною, хоча точний час не визначений. Ще однією ключовою ідеєю Католицької есхатології, яка безпосередньо впливає з Воскресіння Христа, є загальне воскресіння мертвих. Згідно з католицьким віруванням, кожен воскресне з мертвих наприкінці часів, як і Христос. Возз'єднання душ померлих з їхніми прославленими, зміненими тілами є фізичним аспектом цього воскресіння, яке є не просто духовною подією. Цей погляд ґрунтується на ідеї, що люди створені для всього життя, яке охоплює як тіло, так і душу, а не просто духовне. Як доказ Божої влади над смертю та Його обіцянки повернути творіння до життя воскресіння Христа розглядається як перший плід цього остаточного воскресіння. Усі люди будуть суджені за їхніми вчинками під час Загального Воскресіння, і чеснотним буде дароване вічне життя, тоді як злі будуть відділені від Бога на цілу вічність.

Серйозні богословські дослідження в католицизмі також зосереджені на есхатологічних питаннях, що стосуються тисячолітнього правління та понять Нового Неба та Нової Землі. Тисячолітнє правління Христа, описане в Книзі Об'явлення, – термін, який зазнав кількох історичних тлумачень, – називається «тисячолітнім царством». Буквальне тлумачення тисячолітнього земного правління Христа – відоме як міленаризм – зазвичай відкидається Католицькою церквою, яка наголошує на символічному значенні пророцтва. Церква вірить, що хоча повнота правління Христа виповниться лише наприкінці часів із останнім судом, вона зараз присутня у світі через Церкву. Католики стверджують, що Нове Небо і Нова Земля, тобто омолодження всього творіння, будуть створені після «Парусії» та воскресіння мертвих, Бог повністю житиме зі Своїм народом, не буде гріха, болю чи смерті. Це означає остаточне виконання Божої мети, коли все творіння повертається до рівноваги, а людству дарується вічне спілкування зі Всемогутнім.

РОЗДІЛ 3

КЛЮЧОВІ ТЕМИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ЕСХАТОЛОГІЇ

«Загальна» Католицька есхатологія охоплює ряд майбутніх подій від повернення Ісуса Христа до створення нових небес і нової землі. Особиста чи індивідуальна есхатологія стосується кожної окремої людини від часу фізичної смерті до моменту, коли вона отримає тіло воскресіння. Індивідуальна есхатологія зосереджена на тому, що відбувається з окремими людьми після смерті, та на їхній кінцевій долі²³¹. Основні теми індивідуальної есхатології включають: смерть як перехід від фізичного життя до загробного; питання про природу смерті, момент розлуки між тілом і душею; що означає померти як перехід до іншого, «нового» життя; проміжний стан: стан або існування душі між фізичною смертю та остаточним воскресінням²³². Також есхатологія охоплює ряд тем, таких як індивідуальність людської душі, яка перебуває в стані очікування до початку страшного суду воскресіння мертвих; віра в майбутнє тілесне воскресіння, коли люди воскресають із мертвих, щоб постати перед судом, щоб отримати вічне життя або вічну погибель; суд: індивідуальний суд після смерті, під час якого переглядається життя людини та вирішується, куди душа потрапить: у небо, чистилище чи пекло; безсмертя душі: віра в те, що душа продовжує існувати після фізичної смерті, викликає питання про її природу, свідомість і те, як вона пов'язана з тілом²³³. Ці теми складають ядро індивідуальної есхатології та є центральними для теологічних дискусій про долю кожної людини після смерті. Саме ці есхатологічні теми ми розглянемо у цьому розділі.

²³¹ William-Dewart J. Death and Resurrection. Message of the Fathers of the Church 22. Wilmington, 1986. P. 12–13.

²³² Ratzinger J. Eschatology: Death and Eternal Life. Catholic University of Amer Press. 1998. P. 123.

²³³ Nichols T. Death and Afterlife: A Theological Introduction. USA: Brazos, 2010. P. 58.

3.1. Смерть як кінець земного існування та нового народження для життя у Христі

Смерть становить останній розділ історії нашого людського життя. У багатьох випадках розуміння смерті пронизує все життя і проходить червоною ниткою через діяльність і волю людини²³⁴. Смерть є унікальним епізодом наприкінці життя людини, і як така вона є об'єктом важливих досліджень філософів, вчених і пересічної людини. Смерть – це таємниця, і лише у світлі вічного життя, в ім'я Ісуса Христа, її жахлива загроза перетворилася на щасливу й переможну подію для віруючого. Ап. Павло у своєму Першому посланні до коринтян, починаючи з розділу 15:51-54, описує християнське розуміння смерті: «Це таємниця, яку я збираюся відкрити вам: коли пролунає остання сурма, мертві постануть із могил незмінними, і ми всі змінимося, а не померемо. Це смертне мусить зодягнутися в безсмертя, а це тлінне мусить зодягнутися в нетління. Написане слово сповниться, коли це смертне прийме безсмертя, а це тлінне прийме нетління: «Смерть поглинена перемогою»²³⁵.

Згідно з Божим планом, люди були створені для святості та вічного життя з Ним. Але через первородний гріх наших прабатьків наша природа була поранена, і ми зазнаємо страждань і смерті. Це не було частиною початкового Божого плану, але це частина реальності нашого теперішнього життя. З одного боку, із суто природного погляду смерть є страшною таємницею. З іншого боку, християни, які мають віру, можуть поставитися до смерті з миром і довірою. Є бажання бути «вдома» з Господом. Вони мають надію на вічне життя і знання, що Христос уже переміг смерть, померши на хресті. І воскрес із мертвих, і відкрив двері раю для тих, хто вірить у нього²³⁶.

Християнські вірування про життя після смерті засновані на воскресінні Ісуса Христа. Християнство вчить, що смерть і воскресіння Ісуса є частиною

²³⁴ Travis J. Personal Eschatology: What Happens When I Die? *Theology*. Calvary Chapel. 2024. URL: <https://calvarychapel.com/posts/personal-eschatology-what-happens-when-i-die/> (дата звернення 03.10.2024)

²³⁵ Individual Eschatology. Sam Storms. 2024. URL: <https://www.samstorms.org/all-articles/post/individual-eschatology> (дата звернення 03.10.2024)

²³⁶ Keating C. Death: A Theological Position Statement. *Systematic Theology III*. Fuller Theological Seminary: Phoenix Extension Spring Quarter, 2002. P. 1–7.

божественного плану Бога щодо людства²³⁷. Вважається, що своєю смертю на хресті Ісус сплатує покарання за гріх людства і відносини людства з Богом відновлюються. Це називається спокутою. Християнство вчить, що через три дні після розп'яття Бог воскресив Ісуса з мертвих, і Він знову з'явився своїм учням. Це означає, що жертва Ісуса була перемогою над гріхом і смертю. Хоча фізична смерть все ще трапляється, тим, хто вірить у Христа і живе добрим життям, буде дано вічне життя – рай²³⁸.

Традиційне розуміння полягає в тому, що смерть означає розлуку тіла і душі. Ми дуже добре знаємо, що відбувається з тілом після смерті: воно розкладається на простіші форми матерії. Щодо долі душі після смерті ми знаємо дуже мало з упевненістю. Тим часом богословські роздуми про Воскресіння Христа спонукають до кількох важливих міркувань²³⁹.

Перш за все Католицька церква вчить, що душа продовжує жити після смерті. Індивідуальна душа – та духовна частина того, хто ми є, – безсмертна за своєю природою, тому вона не вмирає, коли гине тіло. Вона також не втрачає своєї індивідуальності, вступаючи в це нове життя. Теологи називають це життям у проміжному стані. Під проміжним станом вони мають на увазі стан буття між земним життям, яке ми залишили через смерть, і остаточним станом буття, який настане, коли душа возз'єднається з матерією під час воскресіння тіла. По-друге, католицька доктрина вчить, що наша духовна подорож продовжується після смерті. Та частина нас, яка є духовною, може негайно об'єднатися з Богом або може продовжувати прогресувати до Бога чи відходити від Нього після смерті. Ті, хто просувається до Бога, переживуть Чистилище, яке є остаточним очищенням душі від скверни, щоб ми могли повністю віддати себе Богові²⁴⁰.

Це веде до третього пункту: а саме, що смерть принесе усвідомлення нашої вічної долі. Хоча суд над усім людським родом відбудеться наприкінці часів,

²³⁷ Hungerford D. The Theology of Death in Rahner and Ratzinger. URL: <https://churchlifejournal.nd.edu/articles/death-with-rahner-and-ratzinger-2/> (дата звернення 27.03.2024)

²³⁸ Eschatology. Branch of systematic theology which deals with the doctrines of the last things. Encyclopedia. *Catholic Answers Terms* URL: <https://www.catholic.com/encyclopedia/eschatology#iii-catholic-eschatology-> (дата звернення 26.03.2024)

²³⁹ Derrida J. The Gift of Death / trans., D. Wills., Religion and Postmodernism Series. Chicago: University of Chicago Press, 1995. P. 18.

²⁴⁰ Death, Judgment, Heaven and Hell, Edward Condon (ed.). The Catholic University of America Press, 2019. P. 45.

кожну людину судитимуть у момент її смерті. Ті, хто об'єднані з Богом, возз'єднуються зі своїми близькими і повністю відчують присутність Бога; фактично католицька віра стверджує, що вони будуть благословенні у блаженному видінні – будучи захопленими у видінні Бога, яким Він є Сам по собі. З іншого боку, смерть стане початком вічного прокляття для тих, хто відкинув спасіння²⁴¹.

Смерть, яка полягає в розділенні душі і тіла, представлена в багатьох аспектах католицького вчення, але здебільшого:

1) як фактичні й історичні, у теперішньому порядку надприродного Провидіння, наслідок і покарання Адама;

2) як кінець періоду випробування людини, подія, яка вирішує її вічну долю, хоча це не виключає проміжного стану очищення для недосконалих, які помирають у Божій благодаті;

3) як універсальний стан людини щодо його абсолютної універсальності²⁴².

Саме стан людини найбільше оповитий сумнівами щодо смерті. У певному сенсі тілесна смерть є природною, але для віри вона насправді є «платою за гріх». Для тих, хто помирає в благодаті Христа, це є участь у смерті Господа, щоб вони також могли розділити Його Воскресіння. Вчення Церкви навчає, що смерть увійшла у світ через гріх людини. Незважаючи на те, що природа людини смертна, Бог призначив їй не померти²⁴³. Тому смерть суперечила планам Бога-Творця і прийшла у світ як наслідок гріха. «Тілесна смерть, від якої людина була б захищена, якби не згрішила», таким чином є «останнім ворогом» людини, якого потрібно перемогти. Ісус, Син Божий, добровільно вистраждав смерть за нас у цілковитому і вільному підпорядкуванні волі Бога, свого Отця. Своєю смертю він переміг смерть і таким чином відкрив можливість спасіння для всіх людей²⁴⁴.

Ісус, Син Божий, також зазнав смерті, яка є частиною людського стану. Однак, незважаючи на страждання, коли він зустрічав смерть, він прийняв її в

²⁴¹ Champagne M. Theology and Meaning of Death in the Catholic Tradition. P.1–7. URL: <https://maryourhelp.org/e-books/catholic-theology/theology-of-death-and-spirituality.pdf> (дата звернення 27.03.2024)

²⁴² Allison D. C. Night Comes : Death, Imagination, and the Last Dungs. Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans, 2016. P. 109.

²⁴³ Шпіраго Ф. Католицький Народний Катехизм. Львів: Місіонер, 2018. С. 490.

²⁴⁴ Шевчук Н. Визволення від страху смерті: богословський аналіз на основі послання до євреїв 2,14-15 / наук. кер. П. Октаба. Київ–Княжичі : б. в., 2020. С. 16.

акті повного й вільного підкорення волі свого Батька. Послух Ісуса перетворив прокляття смерті на благословення. Через Христа християнська смерть має позитивне значення...²⁴⁵ Що є суттєво новим у християнській смерті, то це: через Хрещення християнин уже сакраментально «помер з Христом», щоб жити новим життям; і якщо ми помremo в благодаті Христа, фізична смерть завершує це «вмирання з Христом» і таким чином завершує нашу інкорпорацію з Ним у Його акті відкуплення... Християнин, який поєднує власну смерть зі смертю Ісуса, розглядає її як крок до Нього і вхід у вічне життя²⁴⁶.

У смерті Бог кличе людину до Себе. Тому християнин може відчувати бажання смерті, як у св. Павла: «Я хочу відійти і бути з Христом». Він може перетворити власну смерть на акт послуху й любові до Отця, за прикладом Христа...²⁴⁷ Смерть є кінцем земного паломництва людини, часу благодаті й милосердя, який Бог пропонує їй, щоб скласти своє земне життя згідно з божественним планом і вирішити свою остаточну долю. Коли закінчиться «єдина дорога нашого земного життя», ми не повернемося до інших земних життів: «Людам суджено один раз вмерти». Немає «реінкарнації» після смерті²⁴⁸.

Отже, смерть як кінець земного існування є, як це не парадоксально, початком справжнього життя, переходом у вічну, життєдайну присутність Христа, де віруючий знаходить остаточне задоволення та радість. Через власну смерть і воскресіння Христа віруючі знаходять взірць і обітницю того, що смерть переможена, а життя перемогло. Воскресіння Христа дає запевнення, що фізична смерть – це не припинення, а перехід до повнішого, автентичнішого існування з Богом²⁴⁹. Ця віра ґрунтується на біблійних вченнях, таких як Івана 11:25-26, де Ісус проголошує Себе як «воскресіння і життя», обіцяючи, що ті, хто вірить у Нього, навіть якщо вони помруть, будуть жити. Це нове народження до

²⁴⁵ Цимбал О. Є. Підготовка до смерті як важлива складова релігійно-етичного життя людини. *Гуманітарний часопис*. 2006. № . С. 110–114.

²⁴⁶ Death, Judgment, Heaven and Hell, Edward Condon (ed.). The Catholic University of America Press, 2019. P. 67.

²⁴⁷ Allison D. C. Night Comes : Death, Imagination, and the Last Dungs. Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans, 2016. P. 112.

²⁴⁸ Theology and Meaning of Death in the Catholic Tradition. P. 1–7. URL: <https://maryourhelp.org/e-books/catholic-theology/theology-of-death-and-spirituality.pdf> (дата звернення 03.10.2024)

²⁴⁹ Keating C. Death: A Theological Position Statement. *Systematic Theology III. Fuller Theological Seminary*: Phoenix Extension Spring Quarter, 2002. P. 1–7.

життя у Христі породжує нетлінний стан, де біль, страждання та смуток більше не існують, замість них приходять вічна радість і мир спілкування з Богом²⁵⁰.

3.2. Богословська концепція безсмертя душі як цілісної людської особистості

Душа – це духовне начало людини. Душа є суб'єктом людської свідомості і свободи; душа і тіло разом утворюють єдину людську природу. Кожна людська душа індивідуальна і безсмертна, безпосередньо створена Богом. Душа не вмирає разом із тілом, від якого вона відділяється смертю і з яким возз'єднається в остаточному воскресінні. Людина, створена за образом Божим, є істотою водночас і тілесною, і духовною²⁵¹. Біблійна розповідь виражає цю реальність символічною мовою, коли стверджує, що Господь Бог утворив людину з пороку земного і вдихнув їй у ніздрі дихання життя; і людина стала живою істотою. У Святому Письмі термін «душа» часто стосується людського життя або всієї людської особистості. Але «душа» також належить до найпотаємнішого аспекту людини, до того, що має в ній найбільшу цінність, через що вона найбільше відповідає Божому образу: «Душа» означає духовне начало в людині²⁵².

Людське тіло має гідність «образу Божого»: воно є людським тілом саме тому, що його оживляє духовна душа, і саме вся людська особистість має стати в тілі Христа храмом Духа. Людина, хоч і складається з тіла і душі, являє собою єдність. Через сам свій тілесний стан вона узагальнює в собі елементи матеріального світу²⁵³. Таким чином через нього люди досягають найвищої досконалості і можуть піднести свій голос у хвалу, безкоштовно віддану

²⁵⁰ Цимбал О. Є. Підготовка до смерті як важлива складова релігійно-етичного життя людини. *Гуманітарний часопис*. 2006. С. 110–114.

²⁵¹ Danquah J. The Concept of the Immortality of the Soul: A Biblical-Theological Study. *E-Journal of Religious and Theological Studies*. Volume 9. Issue 11. November, 2023. P. 555–563. URL: https://www.researchgate.net/publication/375900586_The_Concept_of_the_Immortality_of_the_Soul_A_Biblical-Theological_Study (дата звернення 03.10.2024)

²⁵² The Immortality of the Soul and Opening Up to the Christian World. Italian Jewry in the Early Modern Era: *Essays in Intellectual History*. 2014. P. 153–184. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt21h4w96.12?mag=fire-and-brimstone> (дата звернення 03.10.2024)

²⁵³ Стасюк С., Завіла Р. Основи догматичного богослов'я. Львів, 1997. С. 267.

Творцеві. З цієї причини людина не може зневажати своє тілесне життя. Натомість вона зобов'язана вважати своє тіло добрим і шанувати його, оскільки Бог створив його і воскресить в останній день²⁵⁴.

Єдність душі й тіла настільки тісна, що треба вважати душу «формою» тіла: завдяки духовній душі тіло, створене з матерії, стає живим, людським тілом; дух і матерія в людині не є двома об'єднаними природами, скоріше їхній союз утворює єдину природу²⁵⁵.

Церква вчить, що кожна духовна душа створена безпосередньо Богом – вона не «вироблена» батьками – і також що вона безсмертна: вона не гине, коли відділяється від тіла під час смерті, і возз'єднається з тілом при остаточному воскресінні²⁵⁶.

Іноді душу відрізняють від духу: Св. Павло, наприклад, молиться, щоб Бог освятив Своїх людей «цілковито», з «духом, душею і тілом», збереженими здоровими й непорочними під час приходу Господа. Церква вчить, що ця відмінність не вносить подвійності в душу. «Дух» означає, що від створення людині призначено досягти надприродної мети і що її душа може безоплатно піднятися понад усе, на що вона заслуговує, до спілкування з Богом²⁵⁷.

Католицька церква вчить, що душа безсмертна, тобто вона продовжує існувати навіть після смерті фізичного тіла. Відповідно до католицької доктрини люди створені за образом і подобою Бога, який є вічним. Отже, душа бере участь у цій божественній якості вічності. Хоча тіло смертне і розкладається після смерті, душа не гине, а натомість переходить в інший стан існування. Катехизм Католицької церкви стверджує, що в момент смерті душа кожної людини стикається з особливим Божим судом²⁵⁸. Цей суд визначає, потрапить душа в рай, чистилище чи в пекло. Душа людини, яка померла в стані благодаті і була

²⁵⁴Philosophy and the Immortality of the Human Soul: A Tool for the New Evangelization. *Homiletic & Pastoral Review* (masthead). URL: <https://www.hprweb.com/2012/11/philosophy-and-the-immortality-of-the-human-soul-a-tool-for-the-new-evangelization/>(дата звернення 03.10.2024)

²⁵⁵ James H. H. The Immortality of the Soul. *The North American Review*. Vol. 180. № 580 (1905). P. 394–409. URL: <https://www.jstor.org/stable/25105373>(дата звернення 03.10.2024)

²⁵⁶Immortality of the Soul. 2018-2021. *Monergism by CPR Foundation*. URL: <https://www.monergism.com/immortality-soul> (дата звернення 03.10.2024)

²⁵⁷ Blackburn J. What Exactly Is a Soul? *Catholic Answers Terms*. URL: <https://www.catholic.com/qa/what-exactly-is-a-soul> (дата звернення 03.10.2024)

²⁵⁸ Катехизм Католицької Церкви. Синод Української Греко-Католицької Церкви. Жовква: Місіонер, 2002. Пт. 1026.

ідеально очищена, потрапить на небо і відчує вічну єдність з Богом. Душа тих, хто помирає в стані благодаті, але все ще потребує очищення, потрапляє в чистилище, де вона очищається від будь-яких недосконалостей, перш ніж зможе увійти в повноту Божої присутності²⁵⁹. З іншого боку, душі, які помирають у стані смертного гріха, остаточно відкинувши Бога, відлучаються від Нього навіки в пеклі²⁶⁰. Це вчення підкреслює розуміння Церквою того, що доля душі визначається моральним вибором, зробленим під час земного життя. Безсмертя душі підкреслює кінцеву мету людського існування: знати, любити і служити Богові в цьому житті та бути з'єднаними з Ним у наступному. Ця віра у вічне життя дає віруючим надію та розраду, пропонуючи запевнення, що смерть – це не кінець, а радше перехід до більш глибокої єдності з Богом²⁶¹.

Особисте безсмертя людської душі підтверджують у своїх вченнях видатні виразники західної думки: для античного світу – Платон, для стародавнього християнського світу – Св. Августин, для Середньовіччя – Св. Тома, а для сучасного світу – Декарт, Лейбніц та Кант. Однак ці мислителі демонструють особисте безсмертя людської душі різними способами та аргументами²⁶².

Для Платона душа – це субстанція сама по собі і для себе, яка існує до того, як буде приєднана до тіла, яке вона рухає; вона живе в тілі протягом певного часу, але після смерті відходить, щоб оселитися в інших тілах, доки, повністю очищене, воно не зможе повернутися до світу Ідей, де зможе споглядати «чисті інтелігібельні»; таким чином вона досягає остаточного безсмертя²⁶³. До цього виду безсмертя звертаються ті, хто вірить у реінкарнацію. Згідно з ними, щоб досягти досконалості, душа повинна прожити багато життів, не в змозі стати досконалою лише за одне життя, тому після смерті душа переходить в інше тіло,

²⁵⁹ The Immortality of the Soul and Opening Up to the Christian World. Italian Jewry in the Early Modern Era: *Essays in Intellectual History*. 2014. P. 153–184. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt21h4w96.12?mag=fire-and-brimstone> (дата звернення 03.10.2024)

²⁶⁰ Danquah J. The Concept of the Immortality of the Soul: A Biblical-Theological Study. *E-Journal of Religious and Theological Studies*. Volume 9 Issue 11 - November 2023 P. 555–563. URL: https://www.researchgate.net/publication/375900586_The_Concept_of_the_Immortality_of_the_Soul_A_Biblical-Theological_Study (дата звернення 03.10.2024)

²⁶¹ Fuller M. The concept of the soul: some scientific and religious perspectives. URL: <https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-4438-5489-4-sample.pdf> (дата звернення 03.10.2024)

²⁶² The Immortality of the Soul and Opening Up to the Christian World. Italian Jewry in the Early Modern Era: *Essays in Intellectual History*. 2014, P. 153–184. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt21h4w96.12?mag=fire-and-brimstone> (дата звернення 03.10.2024)

²⁶³ Бредун І. В. Есхатологія Платона. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 121. С. 68–71.

а потім в інше, поки, повністю очищена і вдосконалена, не отримає можливість бути вічно щасливою²⁶⁴.

Св. Августин демонструє безсмертя душі, показуючи, що вона володіє істиною; істина безсмертна, тому що вона ніколи не може бути неправдою; тому душа, в якій живе правда, не може померти: «Тому душа безсмертна; віруйте в правду; вона волає гучним голосом, що вона перебуває в вас, що вона безсмертна, і що якою б не була смерть тіла, означає, що її житло (душа) не може бути відділене від вас»²⁶⁵.

Іммануїл Кант вважає, що безсмертя душі не можна продемонструвати теоретично за допомогою раціональних аргументів; однак він підтримує це як постулат практичного розуму, тобто щодо самої можливості морального життя в тому сенсі, що якщо не визнати постулат майбутнього життя і Бога в ньому, який є захисником добра, вся структура моралі завалиться. Отже, безсмертя душі не є висновком розуму, а належить до морального почуття, або до «моральної віри»²⁶⁶.

Св. Тома Аквінський підходить до проблеми безсмертя людської душі з великою широтою бачення. Для нього безсмертя душі є «особистим», «природним» і «раціонально доведеним». Це «особисте» у тому сенсі, що стосується кожної людини; після розпаду тіла душа кожної людини продовжує існувати у своїй особистій індивідуальності, не будучи поглиненою Всесвітом. Таким чином, св. Тома виступає проти будь-якої форми монізму та пантеїзму²⁶⁷. Це «природне» в тому сенсі, що безсмертя душі залежить від її власної природи, а не від безкоштовного дару від Бога. Таким чином св. Тома протистоїть тим, хто

²⁶⁴ Blackburn J. What Exactly is a Soul? *Catholic Answers Terms*. URL: <https://www.catholic.com/qa/what-exactly-is-a-soul> (дата звернення 03.10.2024)

²⁶⁵ Warchał R. A. Unraveling immortality and the genesis of human soul in st. Augustine's selected works. *Humaniora Czasopismo Internetowe* 44(4). 2023. P. 51–63 URL: https://www.researchgate.net/publication/376657911_Unraveling_immortality_and_the_genesis_of_human_soul_in_st_Augustine's_selected_works (дата звернення 03.10.2024)

²⁶⁶ Miteva E. The Soul between Body and Immortality: The 13th Century Debate on the Definition of the Human Rational Soul as Form and Substance. *Philosophia* 1/2012. P. 90–100. URL: <https://philosophia-bg.com/archive/philosophia-1-2012/the-soul-between-body-and-immortality-the-13th-century-debate-on-the-definition-of-the-human-rational-soul-as-form-and-substance/> (дата звернення 03.10.2024)

²⁶⁷ Hewitt T. Aquinas on the Immortality of the Soul: Some Reflections Simon. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/heyj.14160> (дата звернення 03.10.2024)

стверджує, що людська душа смертна за самою своєю природою, але Бог у своїй великій доброті дарує їй дар безсмертя²⁶⁸.

Душа створена дуже особливим і оригінальним чином у своїх двох основних здібностях: інтелекті та волі. Розум ніколи не задовольняється тим, що він знає, і ніколи не відпочиває в своєму знанні, але завжди хоче знати більше і може бути задоволений лише знанням нескінченної та абсолютної Істини, якою є Бог. Людська воля ніколи не задовольняється тим, що вона має, але прагне благ, які завжди є більшими і можуть бути задоволені лише володінням нескінченним і абсолютним Добром, яким є Бог²⁶⁹. Тому ми знаходимо в людській душі здатність до нескінченного, яку не може задовольнити жодна часткова істина чи жодне обмежене благо. Однак істота щаслива лише тоді, коли її бажання задоволені. Оскільки душа може бути задоволена лише нескінченною Істиною та абсолютним Добром, слід зробити висновок, що в душі є бажання досконалого й абсолютного щастя, тобто того щастя, яке їй можуть дати лише досконала Істина й абсолютне Добро²⁷⁰.

Відповідно до цілей і намірів Творця смерть тіла не означає остаточної загибелі людини; скоріше це означає, що душа продовжить існувати тимчасово без тіла; інакше смерть тіла поєднується з безсмертям душі. Життя кожної людини закінчується фізичною смертю; це стосується старого Адама²⁷¹.

Відповідно до вчення про безсмертя душі особисте (індивідуальне) безсмертя не мається на увазі; радше безсмертя часто розуміють і визнають лише в тому сенсі, що духовна сутність (субстанція) людини переживає смерть її тіла²⁷². Пантеїстичні філософські системи зазвичай обговорюють цей тип безсмертя, або безсмертя суто духовної людини. Але таке безсмертя, технічно

²⁶⁸ Hewitt T. Aquinas on the Immortality of the Soul: Some Reflections Simon. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/heyj.14160> (дата звернення 03.10.2024)

²⁶⁹ Danquah J. The Concept of the Immortality of the Soul: A Biblical-Theological Study. *E-Journal of Religious and Theological Studies*. Volume 9. Issue 11. November, 2023. P. 555–563. URL: https://www.researchgate.net/publication/375900586_The_Concept_of_the_Immortality_of_the_Soul_A_Biblical-Theological_Study (дата звернення 03.10.2024)

²⁷⁰ The Immortality of the Soul and the Resurrection of the Dead. *The Homiletic & Pastoral Review*, 86 Riverside Dr., New York, 1993. №212. P. 799–826. URL: <https://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=644> (дата звернення 03.10.2024)

²⁷¹ Derrida J. The Gift of Death / trans. D. Wills. Religion and Postmodernism Series. Chicago: University of Chicago Press, 1995. P.100.

²⁷² Eichhorn E. Terminal Care as Life Care -A Pastoral Approach to Death and Dying. Supervisor: Prof Daniël J Louw. Stellenbosch University. December, 2007. P. 32.

кажучи, є відмовою від того безсмертя, в яке всі люди вірили, вірять і очікують; це усунення людини як особистості: «концепцію безсмертя слід тлумачити так, щоб вона охоплювала не лише саму духовну істоту, але й увесь її духовний вміст, отриманий у зв'язку з тілом. Це стосується безсмертя цієї конкретної душі, яка розмірковувала, любила і страждала протягом відносно тривалого існування. Згідно з Об'явленням, безсмертя, яке Бог дарував людській душі, є особистим безсмертям, а не просто безсмертям за своєю сутністю (матеріальним)»²⁷³.

Істини, знайдені в Об'явленні щодо індивідуального безсмертя та загробного життя душі, пов'язані з більшою вірою. Його викладають як урок про те, як люди створені за образом Божим. Оскільки Бог безмежний і вічний, Він створив людину для тління і зробив її відображенням сутності Його вічного існування. Смерть – це ненавмисне, тимчасове явище, яке впливає виключно на тіло; воно не впливає на душу, що робить душу образом Бога; без вічної мети душа не могла б існувати. Теологія викуплення передбачає ту ж істину: якби не було безсмертя, уся наша віра була б марною, і ми були б найнещаснішими людьми на землі, якби ми тільки сподівалися на Христа в цьому житті (1 Кор. 15: 14-19). Крім того, єдиний спосіб зрозуміти діяльність Божого Провидіння щодо людей взагалі – це вірити в те, що душа кожної людини є вічною²⁷⁴.

Безсмертя душі чітко й недвозначно підтверджене в Об'явленні. Самі визначення фізичної смерті, такі як звільнення душі від пут тіла (Фил. 1:23), виведення її з темниці (Пс. 101: 8), звільнення її з темниці (Лк. 9:31; 2). Пет. 1:15; Євр. 13:17), залишення цього тимчасового світу для іншого, вічного (2 Тим. 4:6) – все це вказує на безсмертя душі, незнищенність і незалежність від свого нематеріального існування. За словами Спасителя, душа не може бути вкрадена: «Не лякайтеся тих, хто вбиває тіло, а душі вбити не може» (Мт. 10, 28; пор. Лк. 12, 4-5)²⁷⁵.

²⁷³ Death (Theology Of). *Encyclopedias almanacs transcripts and maps*. URL: <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/death-theology> (дата звернення 27.03.2024)

²⁷⁴ Hungerford D. The Theology of Death in Rahner and Ratzinger. URL: <https://churchlifejournal.nd.edu/articles/death-with-rahner-and-ratzinger-2/> (дата звернення 27.03.2024)

²⁷⁵ Manyeli L. Belief in the Immortality of the Human Soul and a Future Life. *LWATI: A Journal of Contemporary Research*. 2011. 8(2). P. 254–266.

У результаті вона живе довго, коли тіло помирає. «... хіба ви не читали в книзі Мойсея, як – біля куща – Бог наставляв його, кажучи: «Я Бог Авраама, і Бог Ісака, і Бог Якова?» Він запитав у відповідь саддукеям, які заперечували, що люди живуть в Бозі, Він є Богом живих, а не Богом мертвих (Мт. 12:26); Євангелія від Луки). Одкровення, зроблене під час преображення Господа, тобто коли Він не тільки воскрес із мертвих на небо Іллею, але також коли Він був в Єрусалимі, розмовляючи з іншим Мойсеєм, також недвозначно засвідчує існування загробного життя після фізичної смерті (Лк. 9:30-31; Мт. 17:3-4). «У Твої руки віддаю Духа Свого», – І після виконання цього пророцтва Він відпустив Духа (Лк. 23:46)²⁷⁶.

Після смерті тіла душа зберігає всі здібності і можливості, надані їй Творцем, і продовжує жити повноцінним внутрішнім існуванням, пам'ятаючи життя, проведене на землі. Історія про багача та Лазаря (Лк. 16:19-31) робить це особливо очевидним. Багатий євангеліст, який перебуває в пеклі, згадує своїх братів, розповідає про Мойсея, яскраво уявляє життя на Землі та розуміє, що привело його в це царство агонії. Коли Петро описав, як Ісус Христос зійшов у пекло, коли Його тіло лежало в могилі, він звернув увагу на той факт, що Господь все ще живий духом, тобто Його людська душа жила і проповідувала духам у в'язниці, коли Він зійшов туди (1 Пет. 3:18-20). Вчення Христа духам у в'язниці показують реальність їхнього загробного життя²⁷⁷.

Отже, людське існування не обмежується життям на Землі, оскільки душа продовжує жити як окрема усвідомлююча істота навіть після того, як залишила тіло. Це означає, що, крім цього життя на Землі, існує інше майбутнє, відоме як загробне життя. Само собою зрозуміло, що безсмертя душі є даром Божої доброти та любові в своїй основі²⁷⁸.

²⁷⁶ Death (Theology Of). *Encyclopedias almanacs transcripts and maps*. URL: <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/death-theology> (дата звернення 27.03.2024)

²⁷⁷ Janowski B. Death, Dying. II. Hebrew Bible. Old Testament. *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*, vol. 6. Berlin–Boston, 2013. P. 359–361.

²⁷⁸ Richard T. What the Bible says about Doctrine of 'Immortality' of the Soul (From Forerunner Commentary). *Topical Studies*. URL: <https://www.bibletools.org/index.cfm/fuseaction/Topical.show/RTD/cgg/ID/18445/Doctrine-Immortality-of-Soul.htm> (дата звернення 03.10.2024)

Католицьке вчення про безсмертя душі тісно пов'язане з більшою есхатологічною структурою воскресіння, суду, очищення та вічного життя. Воно підкреслює моральну відповідальність людей у виборі своєї остаточної долі, а також дає надію на перспективу вічної єдності з Богом. Цією вірою Церква підкреслює святість людського життя та глибоку духовну подорож, яка перевершує фізичну смерть.

3.3. Індивідуальний суд: можливість вічного щастя або вічного прокляття

Католицьке вчення про особовий суд полягає в тому, що відразу після смерті вічна доля кожної відокремленої душі вирішується справедливим судом Божим: «Згідно з Католицькою есхатологією, особовий суд – це божественний суд, якому піддається покійна (померла) людина відразу після смерті, на відміну від загального суду (або Страшного суду) над усіма людьми наприкінці світу»²⁷⁹.

Церква навчає про подвійний суд Божий: окремий суд, який кожен зазнає відразу після смерті, і загальний суд, який відбудеться наприкінці світу або під час Другого приходу Христа, коли історичний процес буде доведено до кінця. Суд Божий у цьому сенсі є останнім актом, за допомогою якого Він назавжди вирішує долю вільного створіння – або до вічної кари в пеклі, або до вічної нагороди в небі. Основою Божого суду є віра і добрі справи або милосердя. Ті, хто вірить і живе відповідно до своєї віри, будуть спасенні; ті, хто вірить, але не любить Бога і ближнього, будуть засуджені; ті, хто відмовляється вірити, що Ісус є Христос, і ті, хто, не чувши про Христа, відмовляються від даної їм Божої благодаті (1 Тим. 2:4), також будуть втрачені²⁸⁰.

У Символі віри сказано, що Ісус буде судити «живих і мертвих». Це означає, що Він судитиме всіх людей – минулих, теперішніх і майбутніх. Жодна людина не уникне його суду. Оскільки всі люди підвладні гріху (Рим. 5), усі вони

²⁷⁹ Williamson P. R. The Final Judgment. URL: <https://www.thegospelcoalition.org/essay/the-final-judgment/> (дата звернення 26.03.2024)

²⁸⁰ Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. С. 310.

так само підвладні смерті (Рим. 6:23). Навіть Христос і Марія повинні були померти. Дехто тлумачить «живих» у Символі Віри як тих, хто перебуває у стані благодаті, а «мертвих» – як тих, хто перебуває в гріху. Однак «живі» також можуть означати тих, хто все ще перебуває на цій землі під час Другого пришествя. Оскільки всі люди підвладні смерті, найвірогідніше значення полягає в тому, що вони помруть і миттєво постануть перед судом Христа²⁸¹.

Суд Христа покаже, хто вірив і жив за Євангелією, а хто – ні. Євангеліє чітко пояснює, що віруючий уже був засуджений позитивно, і тому йому нема чого боятися конкретного або загального суду. Конкретний суд дасть окремим підтвердженням те, що він чи вона спасенні, тоді як загальний суд буде публічним виявом сили та слави Христа. У Символі віри явне посилення є лише на загальний або Страшний суд. Церква також навчає на Флорентійському соборі (1439 р.), що особливий суд над людиною відбувається незабаром після її смерті²⁸².

Багато таємниць оточує наше особисте існування як людей, наше походження та нашу долю. Ми не просили, щоб нас створили, і Бог не просив нас. З чистої любові Він створив нас і наділив багатьма дарами – як природними, так і надприродними. Подібно до управителя в Євангелії, який повинен звітувати про своє управління, ми повинні звітувати перед Богом. Остаточне дослідження буде зосереджене навколо нашої віри та нашої любові – як Бога, так і людини. Ісус є нашим зразком для обох. Він також залишив нам графічний опис Страшного суду в Матвія (Мт. 25:31-46)²⁸³.

Ісус прийде в кінці часів, щоб судити всіх людей. Це називається «Парусією», Його другим пришествям. Це було передрікано ангелами, коли Він вознісся: «Цей Ісус, що вознісся від вас на небо, прийде тією дорогою, якою ви бачили, як Він сховався на небо» (Діян. 1:11). Однак тих, хто помре до «Парусії»,

²⁸¹ Eschatology. Branch of systematic theology which deals with the doctrines of the last things. *Encyclopedia. Catholic Answers Terms*. URL: <https://www.catholic.com/encyclopedia/eschatology#iii-catholic-eschatology-> (дата звернення 26.03.2024)

²⁸² Thigpen P. After Death, Two Judgments. Eternal Life. URL: <https://www.simplycatholic.com/after-death-two-judgments/> (дата звернення 26.03.2024)

²⁸³ Tobin E. What happens after death—the last things (P. 988-1065, USC Ch. 13). URL: <https://uploads.weconnect.com/mce/f90a34bcd66e597a5d391005bf1e14a7c70f1d2c/CatechismArticles/11%20What%20Happens%20After%20Death%20-%20The%20last%20Things%202019.pdf> (дата звернення 26.03.2024)

судитимуть одразу після смерті. Це відоме як особливе судження. У Посланні до Євреїв (9:27) сказано: «Людям призначено один раз померти, а після цього настане суд». Потім: «Кожен отримає свою плату за своїми вчинками» (1 Кор. 3:8). Існують три можливі результати конкретного рішення:

«Ті, чия любов до Бога вдосконалилася в цьому житті, потрапляють прямо на небеса, де вони насолоджуються нескінченним щастям у баченні Бога віч-на-віч. Ті, хто помирають у Божій любові, але все ще люблять Його недосконало, повинні бути очищені в проміжному стані чистилища. Ті ж, хто відкидає Божу любов смертним гріхом і помирає, не покаювшись, засуджуються на вічні муки пекла. Загальний суд наприкінці часів просто урочисто підтверджує окремі вирoki кожного, з тією різницею, що тоді як тіло, так і душа отримають те, що належить. І всі Божі суди виявляться як найсправедливіші»²⁸⁴.

Коли душа покинула тіло, фізичні дії людини закінчилися. Це означає, що людина більше нічого не може зробити ні для Бога, ні проти нього. Сенс смерті – це їхня остання можливість обійняти і прийняти Христа або відмовитися від Нього як Господа. Відразу після нашої смерті Ісус Сам судитиме нас. Цей суд Христа принесе нам або вхід на небо, або вічне прокляття. Це називається «особливим судом». Бог благословив нас совістю, яка є в серці кожної людини. Наша совість допомагає нам міркувати про те, що є морально правильним, а що неправильним. Оскільки Бог дав нам цю совість, ми беремо на себе відповідальність за вчинки, які робимо. Бог завжди заявляв, що буде суд, заснований на наших діях. «Що людина посіє, те й пожне» (Гал. 6:7). Чому Ісус є тим, хто має судити? Ісус є Бог. Він перебуває в центрі всіх судів, і Батько дає Йому все (включаючи суд). Ісус каже: «Я на суд прийшов у цей світ» (Ів. 9:39) і «Отець... віддав увесь суд Синові» (Ів. 5:22)²⁸⁵.

Божественний суд (*judicium divinum*), як іманентний акт Бога, означає дію Божої відплатної справедливості, за допомогою якої вирішується доля розумних створінь відповідно до їхніх заслуг і недоліків. Це включає:

²⁸⁴Thigpen P. After Death, Two Judgments. *Eternal Life*. URL: <https://www.simplycatholic.com/after-death-two-judgments/> (дата звернення 26.03.2024)

²⁸⁵Death, Judgment, Heaven and Hell, Edward Condon (ed.). The Catholic University of America Press, 2019. P. 67.

- Боже знання про моральну цінність вчинків вільних створінь («scientia approbationis et reprobationis») і Його постанову, що визначає справедливі наслідки таких вчинків;

- Божественний вердикт над створінням, яке піддається моральному закону, і виконання цього вироку шляхом винагороди та покарання²⁸⁶.

Зрозуміло, що суд, яким він є в Бога, не може бути процесом окремих і послідовних актів; це єдиний вічний акт, ідентичний Божественній Сутності. Але наслідки вироку, оскільки вони відбуваються в створіннях, слідує послідовності часу. Божественний суд виявляється і виконується на початку, протягом прогресу та в кінці часів:

«На початку Бог виніс суд над цілою расою, як наслідок гріхопадіння її представників, перших батьків. Смерть, недуги й страждання були наслідками цього початкового вироку. Крім цього загального судження, існували спеціальні судження щодо конкретних осіб і народів. Такі великі катастрофи, як потоп, знищення Содома, землетрус, який поглинув Кора та його послідовників, чуми Єгипту, і зло, яке спіткало інших гнобителів Ізраїлю, представлені в Біблії як божественні вирoki. Страх Божий є настільки фундаментальною ідеєю Старого Завіту, що він наполягає переважно на каральному аспекті суду»²⁸⁷.

У світі також є суд Божий, який є суб'єктивним. Своїми вчинками людина дотримується або відхиляється від Закону Божого і тим самим ставить себе у сферу схвалення або осуду. Таким чином, у певному сенсі кожен індивід сам себе судить. Тому стверджується, що Христос прийшов не судити, а спасти. Внутрішнє судження відбувається відповідно до ставлення людини до Христа. Хоча всі життєві події не можна тлумачити як результат Божественного суду, зовнішній прояв якого, таким чином, є періодичним, суб'єктивне судження збігається з життям індивіда та раси²⁸⁸.

Суд наприкінці часів доповнить попередні відвідини Божественної відплати та виявить остаточний результат щоденного таємного суду. Його

²⁸⁶ Death, Judgment, Heaven and Hell, Edward Condon (ed.). The Catholic University of America Press, 2019. P. 67.

²⁸⁷ Там само. P. 68–69.

²⁸⁸ Tobin E. What happens after death—the last things (P. 988-1065, USC Ch. 13). URL: <https://uploads.weconnect.com/mce/f90a34bcd66e597a5d391005bf1e14a7c70f1d2c/CatechismArticles/11%20What%20Happens%20After%20Death%20-%20The%20last%20Things%202019.pdf> (дата звернення 26.03.2024)

ви роком буде вирішена вічна доля створінь. Як існує подвійний кінець часу, так само існує подвійний вічний суд: окремий суд у годину смерті, яка є кінцем часу для окремої людини, і загальний суд, в останню епоху існування світу, яка є кінцем часу для людського роду²⁸⁹.

Індивідуальний суд є фундаментальною концепцією Католицької есхатології, теологічного дослідження останніх речей. Це ключовий момент у подорожі душі, який знаменує перехід від земного життя до потойбічного. У католицькій доктрині індивідуальне судження має глибоке значення, представляючи кульмінацію морального вибору та духовного настрою людини²⁹⁰. Це момент, коли кожна людина постає перед Богом, звітуючи про свої вчинки та отримуючи своє вічне призначення. В основі Католицької есхатології лежить віра в безсмертя душі та остаточну відповідальність кожної людини. Ця відповідальність підкреслюється доктриною індивідуального судження, яка стверджує, що кожна людина зіткнеться з особистою та остаточною оцінкою свого життя. Ця оцінка не ґрунтується на зовнішньому вигляді чи мирських досягненнях, а заглиблюється в глибину намірів, сумління та стосунків з Богом²⁹¹.

Індивідуальний суд у Католицькій есхатології тісно переплітається з поняттями божественної справедливості та милосердя. Вважається, що Бог, який безмежно справедливий і милосердний, винесе суд з досконалою мудрістю і справедливістю. Це судження бере до уваги не лише вчинені дії, але й наміри, що стоять за цими діями, а також можливості для покаяння та примирення, які були або прийняті, або знехтувані під час земного життя. Католицька есхатологія наголошує на глибокому значенні людської свободи в процесі індивідуального суду²⁹².

²⁸⁹ Cavazos N. On Judgment. *One Peter Five*. URL: <https://onepeterfive.com/on-judgment/> (дата звернення 26.03.2024)

²⁹⁰ Particular Judgment. *Catholic Encyclopedia*. URL: <https://www.newadvent.org/cathen/08550a.htm> (дата звернення 03.10.2024)

²⁹¹ Eschatology. Branch of systematic theology which deals with the doctrines of the last things. *Encyclopedia. Catholic Answers Terms*. URL: <https://www.catholic.com/encyclopedia/eschatology#iii-catholic-eschatology-> (дата звернення 26.03.2024)

²⁹² Thigpen P. After Death, Two Judgments. *Eternal Life*. URL: <https://www.simplycatholic.com/after-death-two-judgments/> (дата звернення 26.03.2024)

Католицька церква вчить, що індивідуальний суд відбувається відразу після смерті, коли душа відділяється від тіла і постає перед Богом. Цей момент зображується як урочистий і трансформуючий, оскільки він знаменує остаточний перехід від тимчасового існування до вічної долі. Це момент істини, коли удавання відпадає, а душа оголюється перед божественним поглядом²⁹³.

Смерть кладе кінець людському життю як часу, відкритому для прийняття або відкидання божественної благодаті, об'явленої у Христі. Новий Завіт говорить про суд насамперед у аспекті останньої зустрічі з Христом під час Його другого пришествя, але також неодноразово підтверджує, що кожен отримає винагороду відразу після смерті відповідно до своїх справ і віри. Притча про бідного Лазаря і слова Христа на хресті доброму розбійнику, а також інші новозавітні тексти говорять про остаточну долю душі – долю, яка може бути різною для одних і для інших. Кожна людина отримує свою вічну відплату у своїй безсмертній душі в саму хвилину своєї смерті в особливому суді, який відносить її життя до Христа: або вхід до блаженства неба через очищення чи негайно, або негайне вічне прокляття»²⁹⁴.

Висновки до розділу

Отже, Католицька есхатологія включає глибокий розгляд остаточної долі людства з акцентом на переході від цього життя до наступного. У цьому сенсі смерть трактується як значуща подія, яка означає завершення мирської подорожі людини та початок нового життя у Христі, а не просто закінчення фізичного життя. Відповідно до католицької доктрини віруючі покликані до більш тісного зв'язку з Богом через смерть, яка також є шляхом трансформації та результатом первородного гріха. Згідно з цією теологічною точкою зору, смерть розглядається як шанс на духовне відродження, що узгоджується із вченням Ісуса про те, що люди, які довіряють Йому, отримають вічне життя. Основним

²⁹³ Mühling M. The Last Judgment', St Andrews Encyclopaedia of Theology / edited by Brendan N. W. 2023. P. 22.

²⁹⁴ Катехизм Католицької Церкви. Синод Української Греко-Католицької Церкви. Жовква: Місіонер, 2002. Пт. 1021–1022.

принципом католицької філософії є безсмертя душі. Ця філософія стверджує, що душа – як і вся людська особистість – продовжує існувати після смерті фізичного тіла, але в іншій формі. Ця віра підтримує невід’ємну цінність кожної душі та гідність людини. Згідно з католицьким катехизисом, кожна людина має вічну душу, створену за образом і подобою Бога, що дає їй чітку ідентичність, яка зберігається й після цього життя. Безсмертя душі свідчить про те, що це життя служить тренувальним майданчиком для вічного спілкування з Богом, підкреслюючи необхідність жити моральним життям згідно з божественним правилом. Відразу після смерті кожна людина піддається індивідуальному суду, в якому її віра та земні вчинки визначають її долю. Вічна доля душі вирішується цим конкретним судом, який визначить, що вона або потрапить до раю, очиститься в чистилищі, або зіткнеться з вічною розлукою з Богом у пеклі. Коли кожна душа стикається віч-на-віч з Христом, найвищим Суддею, процес індивідуального суду підкреслює справедливість і доброту Бога. Оскільки християни стоять перед Богом, повністю відомі й улюблені, цей момент знаменує як завершення їхньої мирської подорожі, так і розплату. Терміновість цього вироку розглядається в Католицькій есхатології як нагадування жити цілеспрямованим життям, приймати вчення Христа та прагнути до святості. Терміновість цього вироку розглядається в Католицькій есхатології як нагадування жити цілеспрямованим життям, приймати вчення Христа та прагнути до святості. Всебічне бачення людського існування бачиться у переплетенні смерті, безсмертя та особистого суду, що надихає християн бачити життя як священну подорож до єдності із Творцем у потойбічному житті.

ВИСНОВКИ

Провівши ґрунтовне дослідження теми магістерської роботи «Христологічно-апокаліптичні візії Католицького есхатологічного вчення» слід зробити наступні висновки:

- Біблійна основа Католицької есхатології ґрунтується на біблійних одкровеннях про Божий остаточний план створення. У Старому Завіті есхатологічні принципи розвиваються поступово. Спочатку єврейське розуміння есхатології зосереджувалося на корпоративній долі Ізраїлю як Божого обраного народу. Ранні тексти, такі як ті, що містяться в Псалмах і Пророках, представляють очікування божественної справедливості, де праведні будуть винагороджені, а нечестиві покарані. Однак цю надію передусім розглядали крізь призму національного визволення та відновлення, а не життя людини після смерті. З часом, особливо під час вавилонського вигнання та в міжзавітний період, виникла більш розвинена віра у воскресіння мертвих. Це видно з таких текстів, як Дан. 12:2, де йдеться про воскресіння або для вічного життя, або для вічного засуду. Це ознаменувало значний зсув у порівнянні з попередніми поглядами, ввівши ідею остаточного суду та індивідуальної винагороди, таким чином заклавши основу для пізнішої християнської думки. У Новому Завіті есхатологія набуває чіткого та трансформаційного характеру, зосереджена на житті, смерті та воскресінні Ісуса Христа. Воскресіння Христа стає як моделлю, так і гарантією майбутнього воскресіння віруючого. Святий Павло в 1 Кор. 15 описує Христа як «первістка» тих, хто заснув, вказуючи, що воскресіння Ісуса є початком загального воскресіння в кінці часів. Ця подія є не просто надією на майбутнє, вона вже започаткована через перемогу Христа над гріхом і смертю. У цьому сенсі Царство Боже, хоч і не до кінця усвідомлене, вже вривається в сьогодення. Таким чином, Католицька есхатологія наголошує на «вже, але ще не» напрузі між поточним правлінням Христа та майбутнім завершенням усього. Ключовою особливістю Католицького есхатологічного вчення є останній суд,

який відбудеться, коли Христос повернеться у славі. Мт. 25 представляє яскраву картину цього, де Христос відокремить праведних від нечестивих на основі того, як вони ставилися до «найменших із цих». Це підкреслює морально-етичний вимір есхатології, де людські дії мають вічні наслідки. Крім того, воскресіння тіла є центральним принципом католицької віри. Спираючись на такі уривки, як Филип'янам 3:21, католики стверджують, що в кінці часів Бог змінить тіла вірних, роблячи їх подібними до славного тіла Христа. Це фізичне воскресіння відображає цілісне бачення спасіння в католицькій теології, де спокутуються і душа, і тіло. Католицька есхатологія глибоко вкорінена в біблійному одкровенні, її принципи розвиваються від загального та національного фокусу Старого Завіту до особистого та космічного бачення спасіння в Новому Завіті. У центрі Католицької есхатології лежить особа Ісуса Христа, чия смерть і воскресіння забезпечують як гарантію, так і взірєць остаточної долі людства та творіння.

- Термін «Апокаліпсис» сам по собі означає розкриття, чи одкровення, а книга містить символічне та пророче бачення остаточної долі людства та світу. Це розглядається як остаточно виконання Божого плану створення, де перемога Христа над гріхом і смертю повністю реалізована. Об'явлення через свої багаті образи пропонує космічну боротьбу між добром і злом, кульмінацією якої є остаточно торжество Бога. Центральними есхатологічними темами Об'явлення є Друге пришествя Христа, воскресіння мертвих, останній суд і встановлення нового неба і нової землі. Ці події знаменують собою завершення історії спасіння і повний вияв Божого Царства. Церква вчить, що Христос повернеться у славі наприкінці часів, щоб судити живих і мертвих, що є основним віруванням, сформульованим у Нікейському символі віри. Воскресіння мертвих також є ключовим елементом, коли як праведні, так і нечестиві воскреснуть, причому перші увійдуть у вічне спілкування з Богом, а другі зіткнуться з вічною розлукою. Остаточний суд є моментом остаточної справедливості, коли вічна доля кожної людини буде розкрита на основі її прийняття чи відкидання Божої благодаті. «Нове небо і нова земля», описані в Об'явленні, символізують оновлення всього створіння, світ, вільний від страждань, смерті та гріха, де присутність Бога перебуватиме серед Його народу вічно. У цьому

есхатологічному видінні кінцева мета творіння виконана, а зламаність, спричинена гріхом, повністю зцілена. Католицька есхатологія, як видно з Книги Об'явлення, наголошує на надії та певності перемоги Христа. Хоча символічна мова Апокаліпсису призвела до різних тлумачень, Католицька церква уникає надмірних спекуляцій щодо точного розкладу подій останнього часу. Натомість зосереджується на заклику залишатися пильними, вірними та готовими до повернення Христа в будь-який момент. Есхатологічний вимір католицької віри стосується не лише майбутніх подій, він визначає те, як віруючі живуть у сьогоденні, прагнучи до святості та участі в місії Церкви, яка продовжує проголошувати Царство Боже.

- Есхатологічні пояснення в церковній традиції Отців Церкви заглиблюються в роздуми смерті, суду, раю, пекла та другого пришествя Христа, створивши основу для більшої частини пізніших доктринальних учень Церкви. Центральною темою патристичної есхатології є воскресіння тіла. Для Отців Церкви воскресіння було не тільки духовним досвідом, а й фізичним, коли тіло воскресне та зміниться. Ця віра, заснована на воскресінні Христа, мала значний вплив на життя християн. Августин, зокрема, підкреслював, що воскресіння відновить тіло до його повної цілісності, вільної від тління та розкладу гріха, і що праведники насолоджуватимуться вічним спілкуванням з Богом. Іншим важливим аспектом есхатологічної думки Отців було їхнє розуміння суду. Ранні богослови одностайно стверджували, що і справедливі, і нечестиві постануть перед божественним судом, а їхня вічна доля – рай чи пекло – визначатиметься їхнім земним життям. Проте вони також визнавали складність людської поведінки та милосердя Бога. Оріген, наприклад, розвинув нюансований погляд, який допускав можливість апокатастазису, остаточного відновлення всього створіння, включаючи нечестивих, до стану гармонії з Богом. Хоча цю ідею пізніше засудили, вона підкреслює різноманіття думок серед Отців щодо останнього суду. Поняття очищення також з'явилося в цих ранніх творах. Хоча офіційне вчення про чистилище буде визначене лише пізніше, зачатки цієї ідеї можна знайти в Отців Церкви. Августин і Григорій Нісський, наприклад, припускали можливість процесу очищення після смерті для тих, хто не повністю

готовий потрапити на небо, де вони пройдуть трансформаційне очищення, яке підготує їх до вічного життя з Богом. На додаток до цих богословських концепцій отці були глибоко стурбовані пастирським значенням есхатології. Вони часто закликали свої громади жити в стані пильності та моральної цілісності, пам'ятаючи, що повернення Христа може відбутися будь-якої миті. Тертуліан, наприклад, наголошував на важливості покаяння, попереджаючи, що день суду прийде, як злодій уночі, захопивши несподіваних зненацька. Для нього та багатьох інших есхатологічне вчення стосувалося не лише розуміння майбутнього, але й формування теперішнього життя віруючих. Крім того, отці бачили есхатологію не як відокремлену спекуляцію, а як центральну частину християнської віри та надії. Їхні роздуми про останні часи завжди були переплетені з їхнім розумінням природи Бога, людської долі та остаточного відновлення космосу. Космічний вимір есхатології, особливо в працях Іринія та інших, віддзеркалював віру в те, що все створіння буде викуплене і відновлене у Христі, кульмінацією цього стануть Нове Небо і Нова Земля. Таким чином, есхатологія Отців наголошувала не лише на індивідуальному спасінні, але й на оновленні всього у Христі, причому повернення Христа знаменувало початок повноти Божого Царства.

- Католицька есхатологія Середньовіччя відзначається складним і еволюціонуючим розумінням останніх часів під впливом теологічних, соціальних і культурних змін, що відбулися протягом цього періоду. Однією з ключових особливостей середньовічної есхатології був її апокаліптичний тон, що підживлювався історичними подіями, такими як війни, епідемії чуми та стихійні лиха, які багато хто вважав ознаками швидкого повернення Христа та кінця світу. Цю віру підкріплювало вчення Церкви, яка тлумачила окремі уривки з Книги Одкровення та Євангелія як попередження про апокаліпсис. Міленіалізм, поширений у ранньому християнстві, продовжував формувати середньовічну есхатологію, приділяючи особливу увагу остаточному суду, воскресінню мертвих і вічній долі душ на небесах чи в пеклі. Есхатологічна основа, закладена в середні віки, продовжувала впливати на католицьку теологію навіть у сучасний період, особливо в її зосередженості на остаточному суді,

воскресінні тіла та остаточній перемозі добра над злом. Ключові елементи включали останній суд, воскресіння тіла, рай, пекло, чистилище та друге пришествя Христа. На теологію того періоду істотно вплинули ранні Отці Церкви, зокрема Августин з Гіппона, чії роботи сформували значну частину середньовічної думки про есхатологію. Середньовічна Католицька есхатологія вчила, що в кінці часів Христос повернеться у славі, провіщаючи загальне воскресіння мертвих. Ця віра у воскресіння була центральною: тіла возз'єднаються зі своїми душами, і все людство постане перед останнім судом, де кожному людину судитимуть відповідно до її вчинків. Цей суд визначатиме вічну долю кожної душі – чи піднімуться вони на небо, чи зійдуть до пекла, чи увійдуть до чистилища – тимчасового стану очищення для тих, хто призначений потрапити на небо, але кому потрібно спокутувати легкі гріхи. У Католицькій есхатології небо розумілося як вічна присутність з Богом, де блаженні мали б насолоджуватися блаженним баченням – прямим і досконалим знанням про Бога. Пекло, навпаки, було станом вічної розлуки з Богом, збереженим для тих, хто помер у смертному гріху без покаяння. Образи пекла в середні віки стали особливо яскравими, в них переважали зображення вічних мук і покарань, що відображало дедалі більший акцент на наслідках гріха та справедливості Бога. Чистилище стало особливо важливим аспектом середньовічної есхатології. Хоча його коріння можна простежити до ранньохристиянської думки, доктрина чистилища була повністю розроблена в середні віки. Його вважали милосердним місцем, де не повністю очищені душі могли бути очищені перед тим як потрапити на небо. Живі, особливо через молитви, меси та відпусти, могли допомогти душам у чистилищі, скорочуючи час їхнього очищення. Ця ідея не лише наголошувала на спільнотному аспекті спасіння, але й посилювала роль Церкви в духовному житті її членів. Середньовічна Католицька есхатологія також наголошувала на неминучості повернення Христа, хоча ця віра була пом'якшена ідеєю, що ніхто не може знати точного часу Другого пришествя. Це очікування вселило як страх, так і надію: страх перед судом і можливістю вічного прокляття, але також надію на остаточне викуплення та виконання Божого плану

щодо людства. Теологічний дискурс часто врівноважував ці елементи, заохочуючи віруючих жити чеснотним життям в очікуванні повернення Христа.

- Католицька есхатологія зазнала значної еволюції від Середньовіччя до Нового часу, відображаючи зміни в теологічних перспективах, суспільних контекстах і духовних трансформаціях. У середні віки Католицька есхатологія перебувала під сильним впливом панівних теологічних і філософських рамок, зокрема Августина та Томи Аквінського. Концепції раю, пекла, чистилища та Страшного суду були центральними для середньовічного світогляду, який наголошував на лінійному розвитку історії, кульмінацією якого стало божественне втручання. У цей період було зосереджено увагу на ролі Церкви як посередника спасіння, а есхатологія служила для зміцнення моральної та етичної поведінки, оскільки віруючих заохочували жити праведно в очікуванні своєї вічної долі. Однак Реформація в XVI столітті внесла в це розуміння глибокі зміни. Такі діячі, як Мартін Лютер і Жан Кальвін, кинули виклик вченням Католицької церкви, що призвело до переоцінки спасіння, благодаті та стосунків окремого віруючого з Богом. Наголос Реформації на особистій вірі та авторитеті Святого Письма змістив фокус есхатології з інституційних церковних вчень на індивідуальне тлумачення пророчих текстів, що призвело до появи різноманітних есхатологічних поглядів серед новостворених протестантських деномінацій. Концепція останніх часів дедалі більше асоціювалася з особистим досвідом віри та впевненістю у спасінні, а також з вірою в особисті стосунки з Христом, що зрештою сформувало більш індивідуальний есхатологічний погляд.

- Сучасна Католицька есхатологія, все ще вкорінена в традиційних вченнях, також адаптувалася до сучасного розуміння духовності. Другий Ватиканський Собор ознаменував значний перелом, оскільки Католицька церква прагнула взаємодіяти з сучасним світом. Ця участь призвела до перегляду есхатологічних тем, наголошуючи на надії на воскресіння та трансформаційній силі любові та благодаті. Вчення Церкви про есхатологію тепер охоплює більш інклюзивний погляд, визнаючи можливість спасіння для всього людства, зберігаючи при цьому свої доктринальні переконання.

- Католицька есхатологія фундаментально ґрунтується на вірі в Друге пришестя Христа, відоме як «Парусія», яке розглядається як центральна подія, яка завершує людську історію та божественне одкровення. «Парусія» належить до очікуваного повернення Ісуса Христа в кінці часів – доктрини, яка бере свій початок у Новому Завіті, де різні уривки стверджують, що Ісус повернеться у славі, щоб судити живих і мертвих. Ця подія є не просто майбутньою подією, а ключовим моментом, який має важливе теологічне значення для католиків, уособлюючи надію, справедливість і остаточне виконання Божих обітниць людству. Це сповнення пророчих слів самого Христа, де він запевняє своїх послідовників в Ів. 14:3, що повернеться, щоб забрати їх із собою. Друге пришестя означає встановлення Божого царства в його повноті, знаменуючи кульмінацію Божого плану спасіння, розпочатого через втілення, смерть і воскресіння Христа. Це повернення характеризується як славою, так і владою, оскільки Христос приходить не лише для того, щоб викупити, але й для того, щоб здійснити остаточний суд, визначаючи вічну долю кожної душі.

- Католицька доктрина наголошує на Загальному воскресінні мертвих, вона стверджує, що всі померлі воскреснуть. Ця віра фундаментально пов'язана з воскресінням Христа, яке є першим плодом воскресіння для всіх віруючих. Воскресіння розглядається як трансформаційна подія, коли фізичне тіло піднімається та прославляється, що дозволяє возз'єднатися душі та тілу в досконалому стані. У Нікейському символі віри католики сповідують віру у воскресіння мертвих і життя майбутнього світу, підкреслюючи значення цієї події як невід'ємної частини віри. Воскресіння стосується не лише окремих віруючих, але й говорить про спільнотний аспект спасіння, де Церква, як тіло Христове, бере участь у надії на воскресіння та вічне життя. Воскресіння мертвих веде до есхатологічних міркувань щодо тисячолітнього царства, Нового Неба та Нової Землі. Католицька церква вчить, що не буде буквального тисячолітнього правління Христа на землі, як припускають деякі тлумачення, а радше що Царство Боже вже присутнє в духовному сенсі через Церкву. Це розуміння відображає віру в те, що Христос царює зараз у серцях віруючих і що повнота Царства буде повністю реалізована в Раю, Новому Небі. Концепція Нового Неба

та Нової Землі впливає з біблійних пророцтв, зокрема з Книги Одкровення, де передбачається трансформоване творіння, вільне від гріха та страждань. Ця трансформація означає відновлення початкового порядку, призначеного Богом, де небо і земля сходяться, а присутність Бога перебуває серед людства. У цьому Новому Творінні віруючі відчують вічне спілкування з Богом, відзначене радістю, миром і праведністю. Надія на цю майбутню реальність формує католицьке розуміння життя, заохочуючи віруючих жити так, щоб відображати цінності Царства Божого, прагнучи до святості та справедливості в сьогоденні. Есхатологічні виміри католицької віри запрошують до цілісного розуміння людського існування, переплітаючи надію, відповідальність і заклик до євангелізації.

- Католицька есхатологія охоплює кілька ключових тем у контексті індивідуальної есхатології, яка зосереджується на кінцевій долі кожної людини після смерті. Однією з основних тем є віра в безсмертя душі, яка стверджує, що люди мають духовну сутність, яка витримує фізичну смерть. Ця віра вкорінена в Святому Письмі, зокрема в уривках, які висвітлюють вічну природу душі та її стосунки з Богом. Після смерті люди проходять особливий суд, важливу подію, коли кожну людину оцінюють на основі її віри та вчинків протягом її земного життя. Цей суд визначає вічну долю людини, яка веде до раю, чистилища чи пекла.

- Католицька есхатологія охоплює глибоке розуміння кінцевої долі індивідуальної душі, особливо зосереджуючись на смерті як кульмінації земного існування та воротах до нового життя у Христі. У цьому контексті смерть розглядається не просто як кінець, а як змінний шлях, що веде до вічного життя. Католицька церква вчить, що смерть є результатом первородного гріха, але водночас дає надію через спокутну жертву Ісуса Христа, який обіцяє нове народження та вічне життя віруючим. Ця віра підкреслює, що людське існування перевищує фізичну смерть, підтверджуючи теологічну концепцію безсмертя душі, яка стверджує, що душа залишається невід'ємною частиною людської особистості поза межами матеріального тіла. Ця концепція стверджує, що душа створена за образом Бога, наділена інтелектом і волею і здатна до спілкування зі

своїм Творцем. Як така, душа втілює цілісну людську особистість, зберігаючи свою унікальність та індивідуальність навіть після розпаду фізичного тіла. Католицька традиція стверджує, що після смерті кожна людина проходить особистий суд, відомий як особливий суд, під час якого душа оцінюється на основі її земного життя, вибору та стосунків з Богом. Цей суд визначає безпосередню долю душі: або сходження до блаженного видіння на небесах, проходження очищення в чистилищі, або вічне відділення від Бога в пеклі. Це вірування підкреслює негайність суду після смерті, зміцнюючи ідею про те, що земне життя є підготовчим етапом до вічної долі душі. Поняття індивідуального судження служить закликом жити згідно з вченням Христа, наголошуючи на моральній відповідальності та прагненні до святості протягом усього життя. Таким чином, у католицькій есхатології теми смерті, безсмертя душі та індивідуального суду складно переплітаються, зображуючи цілісне уявлення про людську долю, яка глибоко вкорінена у вірі, надії та трансформаційній силі божественної благодаті. Зрештою, таке розуміння заохочує віруючих прийняти реальність смерті не зі страхом, а з упевненістю в новому житті у Христі, оскільки вони очікують виконання Божих обітниць і вічної радості спілкування з Ним.

Таким чином, христологічно-апокаліптичні бачення Католицької есхатологічної доктрини становлять суттєву та невід'ємну частину богословської рефлексії Церкви, переплітаючи христологію, есхатологію та апокаліпсис в єдину структуру надії та божественного одкровення. У своїй основі Католицька есхатологія є глибоко христоцентричною, заснованою на вірі в те, що Ісус Христос є Альфа і Омега, початок і кінець, чия пасхальна містерія забезпечує остаточне виконання Божого плану щодо людства та творіння. Втілення, Страсті, Воскресіння та Вознесіння Христа служать основою есхатологічної надії, пропонуючи віруючим впевненість у вічному житті та відновленні всього в Ньому. Апокаліптичний вимір цієї доктрини значною мірою спирається на Книгу Одкровення, яка зображує Христа як Агнця, якого було заколено, і Царя, який повернеться у славі, щоб судити живих і мертвих. Христологічно-апокаліптичні бачення Католицької есхатологічної доктрини

охоплюють динамічну взаємодію між надією, судом і остаточним виконанням, представляючи бачення історії, яке завершується остаточним встановленням Божого царства через особу та роботу Ісуса Христа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бардин М. Апокаліптичні очікування в сучасній релігійній літературі Свідків Єгови та Адвентистів сьомого дня (порівняльна характеристика). *Схід*. 2017. № 3. С. 53–57.
2. Бардин М. Апокаліптичні теми та ідеї у виданнях сучасних християнських авторів. *Humanitarium*. 2019. Том 41. Вип. 3. С. 7–15. URL: <https://humanitarium.com.ua/index.php/hum/article/view/454/415>
3. Бардин М. Сучасні дослідження апокаліптичної тематики у творах вітчизняних та зарубіжних біблеїстів. *Схід: Філософія та теологія*. 2018. № 5 (157). С. 81–85. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/506622.pdf>
4. Барчук І. Тлумачення на Книгу Об'явлення. Київ: Дорога Правди, 1993. 287 с.
5. Бендик М. Нарис догматичного богослов'я. Дрогобич: Видавництво Дрогобицької духовної семінарії, 2019. 356 с.
6. Бережна Л. Шукаючи «Третій шлях»: есхатологія і спасіння у творах Іпатія Потія та Мелетія Смотрицького. *Київська Академія*. 2008. Вип. 6. С. 19–36.
7. Бредун І. В. Есхатологічна проблематика, або У просторі існуючих підходів та інтерпретацій (стаття перша). *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 149(2). С. 17–22. - URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2019_149\(2\)__5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2019_149(2)__5)
8. Бредун І. В. Есхатологічна проблематика, або У просторі існуючих підходів та інтерпретацій (стаття друга). *Гілея: науковий вісник*. 2020. Вип. 154. С. 149–153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2020_154_31
9. Бредун І. В. Есхатологічні виміри християнської свідомості. *Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія*. 2021. Вип. 1. С. 98–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmt_2021_1_16

10. Бредун І. В. Есхатологічні ідеї: Старий Заповіт. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 125. С. 210–214. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_125_53
11. Бредун І. В. Есхатологічні мотиви у просторі первісної свідомості. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 122. С. 179–182. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_122_44
12. Бредун І. В. Есхатологічні реальності античної картини світу. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 123. С. 235–239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_123_59
13. Бредун І. В. Есхатологія Долі у вимірі богословської думки Оригена. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 124. С. 127–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_124_33
14. Бредун І. В. Есхатологія Платона. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 121. С. 68–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_121_21
15. Бредун І. В. Есхатологія християн: загальні виміри здійснення ідеї долі. *Актуальні проблеми філософії та соціології: Науково-практичний журнал / голов. ред. Д. В. Яковлев; відпов. секретар І. В. Шамша; Міністерство освіти і науки України; Національний університет «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2017. Вип. 19. С. 7–10. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11489/Bredun%20I.%20V..pdf?sequence=1&isAllowed=y>
16. Бредун І. В. Есхатологія: нариси до проблеми «початку». *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 126. С. 252–255. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_126_63
17. Бредун І. Есхатологія Івана Богослова, або у колі інтерпретацій. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 13. С. 7–13.
18. Бредун І. Концептуальний простір есхатологічних тем та ідей. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 14. С. 11–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2017_14_3

19. Вепрук В. І. Догматичне богослов'я: навч. посібник для теологічних спеціальностей вищих закладів. Чернівці: Рута, 2002. 543 с.
20. Вітюк І. К. Есхатологічне значення Пасхи: штрихи до загального розуміння. *Українська полоністика*. 2009. (№6). С. 45–49. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/3187/1/vitiuk.pdf>
21. Горбань Р. А. Есхатологічна етика і проблеми дегуманізації культури у творчості Миколи Бердяєва та Станіслава Лема. *Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. Філософія*. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2010. Вип. 534–535. С. 146–150.
22. Горбань Р. А. Есхатологічна перспектива історії в інтерпретації Миколи Бердяєва: монографія. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2014. 280 с.
23. Горбань Р. А. Есхатологія в богословсько-філософській думці М. О. Бердяєва. *Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. Філософія*. Чернівці: Золоті литаври, 2004. Вип. 203–204. С. 99–106.
24. Горбань Р. А. Етнорелігійний контекст активно-творчої есхатології, комюнаторного персоналізму та концепції культурної творчості Миколи Бердяєва. *Мультиверсум. Філософський альманах: збірник наукових праць*. / гол. ред. В. В. Лях. Київ: Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2014. Вип. 1 (129). С. 99–111.
25. Горбань Р. А. Тлумачення М. Бердяєвим основних питань християнської есхатології. *Українське релігієзнавство*. Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України / гол. ред. А. М. Колодний. Київ: Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2014. № 69. С. 94–103.
26. Гура В. Богословсько-філософські концепції «часу» та «справедливості» як актуальні питання сучасної есхатології. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2018. №1–2 (163–164). С. 177–188.
27. Гура В. О. Есхатологія християн віри євангельської (п'ятдесятників). Рукопис. Дисертація ... кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14: богослов'я. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України. Київ, 2019. 298 с.

28. Гура В. О. «Політична есхатологія як фактор формування суспільно-політичного світогляду релігійноактивної частини населення. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ: Гілея, 2018. Вип. 138. С. 44–48.
29. Джирланда А. Ключ до Біблії. Новий Завіт. Львів: Свічадо, 2009. 312 с.
30. Дідахе: Наука дванадцятьох апостолів / пер. Кіндій О. Львів: Свічадо, 2021. 48 с.
31. Догматичне богослов'я : підручник / наук. ред. Д. Рудюк, М. Новосад. Чернівці : Рута, 2002. 543 с.
32. Догматичне богослов'я Католицької Церкви. Докладний виклад і роздуми / упоряд. М. Добош; ред. А. Кравчук. Львів: Львівська Духовна Семінарія Святого Духа; Стрім, 1994. 511 с.
33. Докаш В. Основні складові протестантської есхатології: структурно-функціональний аналіз. *Релігія та соціум*. 2014. № 3–4. С. 91–98.
34. Докаш В. Соціальний характер есхатології в апокаліптичній та пророчій літературі. *Релігія та соціум*. 2013. № 3–4. С. 179–188. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/relsoc_2013_3-4_27.pdf
35. Документи Другого Ватиканського Собору: Конституції, декрети, декларації. Коментарі / пер. з лат. Р. Паранько, Ф. Ковальський, О. Кіндій та ін. Львів: Свічадо, 2014. 608 с.
36. Есхатологія. *Християнський портал Кіріос*. 2019. URL: <https://kyrios.org.ua/theology/eshatologia/191-eshatogia.html> (дата звернення 04.11.2023)
37. Еннс П. Підручник з богослов'я / пер. з англ. Львів: Українська баптистська теологічна семінарія, 2017. 604 с.
38. Есхатологія, або Ознаки Судного Дня. *Українське Сходознавство*. URL: <https://ukrshodoznavstvo.wordpress.com/2009/09/26/есхатологія-або-ознаки-судного-дня/> (дата звернення 04.11.2023)

39. Катехизм Католицької Церкви / вид. Синод УГКЦ, 2002. 567 с.
40. Катехизм Української Греко-Католицької Церкви «Христос – наша Пасха». Львів, 2012. 314 с.
41. Кузев В. В. Вчення про пекло та загробну долю грішників у ранньому християнстві (Донікейський період). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 7. С. 66–71. URL: <http://vestnik-humanities.mgu.od.ua/archive/2014/7/14.pdf>
42. Кузев В. В. Тема сходження Христа у пекло: сотеріологічний аспект. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Філософія*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. Випуск 602-603. С. 120–123. URL: http://library.chnu.edu.ua/res/library/elib/visnyk_chnu/visnyk_chnu_2012_0602_0603.pdf#page=120
43. Ларіна О. Сутність та базові риси християнської есхатології. *Релігія та соціум*. 2016. № 3–4. С. 220–227.
44. Лукашенко А. Есхатологічні очікування в Європі XV–XVII ст. та їх вплив на формування суспільства сучасного типу. *Етнічна історія народів Європи*. 2008. Вип. 26. С. 134–138. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/eine_2008_26_20.pdf
45. Макогон А. А. Трансформація античних філософських парадигм в есхатології Максима Сповідника. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація ... доктора філософії із спеціальності 033: філософія. Сумський державний університет, 2020. 253 с. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/Doctor_filosofii/Diser/Dis_Makohon.pdf
46. Макогон А. Есхатологія досократиків. Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників, м. Суми, 18-19 квітня 2019 р. – Суми: СумДУ, 2019. С. 263–268. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstreamdownload/123456789/77020/1/Makogon_eschatology.pdf

47. Макогон А. Есхатологія Максима Сповідника: історико-філософська розвідка і стан сучасних досліджень. *Світогляд-Філософія-Релігія*. 2018. Вип. 13. С. 152-160. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/82956/1/Makohon_wpr_13_2018.pdf
48. Маланяк Р. Вчення святих отців Церкви про всезагальний суд. *Труди Київської Духовної Академії*. 2014. № 14. С. 160–166.
49. Малик В. Генезис дослідження есхатології. *Релігія та соціум*. 2013. № 3–4. С. 85–90. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/relsoc_2013_3-4_14.pdf
50. Мартишин Д. С. Християнська есхатологія: до питання наукової ідентифікації. Київ : Ліра-К, 2023. 71 с.
51. Ментух Р. Вчення про друге пришествя Христа у творах головних представників Олександрійської, Каппадокійської та Антіохійської богословських традицій (III ст. – перша половина V ст.) / наук. кер. П. Трофімов. Львів : [б. в.], 2019. 125 с.
52. Мень О. Апокаліпсис: тлумачення Книги Одкровення. Львів: Свічадо, 2021. 150 с.
53. Міжнародний біблійний коментар. У 6-ти томах. Том 5. Послання апостолів та Одкровення / перек. Чумак В. та ін. Львів: «Свічадо», 2021. 452 с.
54. Москалик Я. Нарис христологічної доктрини. Львів. : Вид-во ЛБА Свічадо, 1998. 88 с.
55. Назаренко М. С. Есхатологія в соціально-філософському дискурсі ХХ століття : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / наук. керівник Волинка Г. І. М-во. освіти і науки, молоді та спорту України, Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 203 с.
56. Никитченко О. Е. Антропологічні виміри сучасної есхатології. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: Збірник наукових праць звітної-наукової конференції викладачів університету за 2011 рік, 9-10 лютого 2012 року*. Частина 2 / укл. Волинка Г., Уваркіна О. В.,

Симоненко О. П., Ємельянова О. П. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 56–58.

57. Основи догматичного богослов'я: нотатки з лекцій проф. Романа Роговського / упоряд. С. Я. Стасяк і Р. Завіла. Вид. 4-е, випр. Львів: Місіонер, 1997. 311 с.

58. Паренте П. Богослов'я Христа. Т. 1. Львів, 1995. 543 с.

59. Паренте П. Христологія / пер. з італ. М. Любачівський. Львів : Стрім, 1993. 370 с.

60. Релігієзнавчий словник / за окл. А. Колодного і Б. Лобовика. Київ: Четверта хвиля, 1996. 392 с.

61. Сильвестр А. Догматичне богослов'я. Київ: Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2019. 248 с.

62. Соколовський О. Л. Генеза христологічної доктрини у християнській теології. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація ... доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11: релігієзнавство. Житомирський державний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України, Житомир, 2019; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України, Київ, 2019. 558 с. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/39755/Sokolovskyi_dis.pdf?sequence=1

63. Соколовський О. Л. Основоположні засади нисхідної христології у сучасній католицькій теології. *Українська полоністика*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. Випуск 15. С. 85–96. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Up_2018_15_11.pdf

64. Соколовський О. Л. Христологія в контексті синоптичних Євангелій. *Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал*. Одеса, 2018. Випуск 21. С. 113–116. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11425/Sokolovskyi%20O%20L.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

65. Стасюк С., Завіла Р. Основи догматичного богослов'я. Львів, 1997. 544 с.
66. Таємниця і найактуальніша проблема сучасної теологічної науки. *Міжрегіональна академія управління персоналом*. URL: <https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/centri-ta-kursi/duhovno-prosvitnicki-centr/statti/taemnicya-i-najaktualnisha-problema-suchasnoi-teologichnoi-nauki.html> (дата звернення 11.05.2024)
67. Хорошко О. Антропологічно-есхатологічна парадигма християнських апологетів. Частина I. *Волинський Благовісник*. 2019. № 7. С. 71–87.
68. Хорошко О. Антропологічно-есхатологічна парадигма християнських апологетів. Частина II. *Волинський Благовісник*. 2020. № 8. С. 63–77.
69. Хорошко О. Антропологічно-есхатологічна парадигма християнських апологетів. Частина III. *Волинський Благовісник*. 2021. № 9. С. 39–55
70. Цимбал О. Є. Підготовка до смерті як важлива складова релігійно-етичного життя людини. *Гуманітарний часопис*. 2006. № 1. С. 110–114. URL: http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gumc_2006_1_17.pdf
71. Цігенаус А. Есхатологія : Майбутнє сотвореного в Бозі / пер. з нім. О. Сметанін, В. Грицюк. Львів : Свічадо, 2006. 352 с.
72. Шевчук Н. Визволення від страху смерті: богословський аналіз на основі послання до Євреїв 2:14-15 / наук. кер. П. Октаба. Київ–Княжичі : б. в., 2020. 89 с.
73. Шпіраго Ф. Католицький Народний Катехизм. Львів: Місіонер, 2018. 744 с.
74. Яроцька О. Секулярна релігійність як виявлення втрати досвіду «живої віри». *Релігія та соціум*. 2016. № 1–2. С. 190–198.

75. Ярош О. Догматика для всіх: методичний посібник для вчителя. Івано-Франківськ: ОІППО, 2007. 170 с.
76. Alcorn R. *Heaven*. Wheaton: Tyndale, 2004. 340 p.
77. Alexander T. D. *From Eden to the New Jerusalem: An Introduction to Biblical Theology*. Grand Rapids: Kregel Academic, 2009. 257 p.
78. Allison D. C. *Night Comes : Death, Imagination, and the Last Days*. Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans. 2016. 433 p.
79. Arnold, B. T. Old Testament Eschatology and the Rise of Apocalypticism, in Jerry L. Walls, *The Oxford Handbook of Eschatology*. *Oxford Academic*, 2 Sept. 2009. P. 23–29.
80. Beale G. K. *The Temple and the Church's Mission: A Biblical Theology of the Dwelling Place of God*. NSBT 17. Downers Grove: IVP Academic, 2004. 367 p.
81. Blackburn J. What Exactly Is a Soul? *Catholic Answers Terms*. URL: <https://www.catholic.com/qa/what-exactly-is-a-soul> (дата звернення 03.10.2024)
82. Boersma H. *Heavenly Participation: The Weaving of a Sacramental Tapestry*. Grand Rapids: Eerdmans, 2011. 565 p.
83. Cavazos N. On Judgment. *One Peter Five*. URL: <https://onepeterfive.com/on-judgment/> (дата звернення 26.03.2024)
84. Champagne M. Theology and Meaning of Death in the Catholic Tradition. P. 1–7. URL: <https://maryourhelp.org/e-books/catholic-theology/theology-of-death-and-spirituality.pdf> (дата звернення 27.03.2024)
85. Collins A. Y. *Cosmology and Eschatology in Jewish and Christian Apocalypticism*. Leiden: Brill Academic, 1996. 453 p.
86. Danquah J. The Concept of the Immortality of the Soul: A Biblical-Theological Study. *E-Journal of Religious and Theological Studies*. Volume 9. Issue 11. November, 2023. P. 555–563. URL: https://www.researchgate.net/publication/375900586_The_Concept_of_the_Immortality_of_the_Soul_A_Biblical-Theological_Study (дата звернення 03.10.2024)

87. Death (Theology Of). *Encyclopedias almanacs transcripts and maps*. URL: <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/death-theology> (дата звернення 27.03.2024)
88. Death, Judgment, Heaven and Hell, Edward Condon (ed.), The Catholic University of America Press, 2019. 114 p.
89. Derrida J. The Gift of Death / trans. D. Wills, Religion and Postmodernism Series. Chicago: University of Chicago Press, 1995. 555 p.
90. Eichhorn E. Terminal Care as Life Care -A Pastoral Approach to Death and Dying. Supervisor: Prof Daniël J Louw. Stellenbosch University. December, 2007. 268 p.
91. Emerson M. The New Heaven and New Earth. URL: <https://www.thegospelcoalition.org/essay/new-heaven-new-earth/> (дата звернення 12.09.2024)
92. Emerson M. Y. Christ and the New Creation: A Canonical Approach to the Theology of the New Testament. Eugene: Wipf and Stock, 2013. 339 p.
93. Eschatology of the Old Testament. *Bible Study Tools*. URL: <https://www.biblestudytools.com/encyclopedias/isbe/eschatology-of-the-old-testament.html> (дата звернення 11.05.2024)
94. Eschatology Pentecostal & Catholic. URL: https://www.academia.edu/2175384/Eschatology_Pentecostal_and_Catholic (дата звернення 12.09.2024)
95. Eschatology. Branch of systematic theology which deals with the doctrines of the last things. *Catholic Encyclopedia. Catholic Answers*. URL: <https://www.catholic.com/encyclopedia/eschatology> (дата звернення 11.05.2024)
96. Fuller M. The concept of the soul: some scientific and religious perspectives. URL: <https://www.cambridgescholars.com/resources/pdfs/978-1-4438-5489-4-sample.pdf> (дата звернення 03.10.2024)
97. General Resurrection. *Catholic Encyclopedia*. URL: <https://www.newadvent.org/cathen/12792a.htm> (дата звернення 12.09.2024)

98. Gentry P. J. and Stephen J. Wellum. *Kingdom Through Covenant: A Biblical-Theological Understanding of the Covenants*, 2nd Wheaton: Crossway, 2018. 665 p.
99. Hewitt T. Aquinas on the Immortality of the Soul. *Some Reflections Simon*. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/heyj.14160> (дата звернення 03.10.2024)
100. Hungerford D. The Theology of Death in Rahner and Ratzinger. URL: <https://churchlifejournal.nd.edu/articles/death-with-rahner-and-ratzinger-2/> (дата звернення 27.03.2024)
101. Immortality of the Soul. *Monergism by CPR Foundation*. URL: <https://www.monergism.com/immortality-soul> (дата звернення 03.10.2024)
102. Individual Eschatology. *Sam Storms*. 2024. URL: <https://www.samstorms.org/all-articles/post/individual-eschatology> (дата звернення 03.10.2024)
103. Introduction: Approaches to Medieval Cultures of Eschatology. *Cultures of Eschatology, Volume 1: Empires and Scriptural Authorities in Medieval Christian, Islamic and Buddhist Communities*. Volume 2: Time, Death and Afterlife in Medieval Christian, Islamic and Buddhist Communities. P. 1–22.
104. James H. H. The Immortality of the Soul. *The North American Review*. Vol. 180, № 580 (1905). P. 394–409. URL: <https://www.jstor.org/stable/25105373> (дата звернення 03.10.2024)
105. Janowski B. Death, Dying. II. Hebrew Bible. Old Testament. *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*. Berlin-Boston, vol. 6. 2013. P. 359–361.
106. John R. Eschatology in a Secular Age: An Examination of the Use of Eschatology in the Philosophies of Heidegger, Berdyaev and Blumenberg. University of South Florida Scholar Commons. Graduate Theses and Dissertations. 2013. 302 p.
107. Keating C. Death: A Theological Position Statement. *Systematic Theology III. Fuller Theological Seminary: Phoenix Extension Spring Quarter*, 2002. P. 1–7.
108. Knight GAF. Eschatology in the Old Testament. *Scottish Journal of Theology*. 1951; № 4(4). P. 355–362.

109. Maas A. J. Resurrection. The rising again from the dead, the resumption of life. URL: <https://www.catholic.com/encyclopedia/resurrection> (дата звернення 12.09.2024)
110. Manyeli L. Belief in the Immortality of the Human Soul and a Future Life. *LWATI: A Journal of Contemporary Research*. 2011. №8(2). P. 254–266.
111. Mathison K. The Resurrection of the Dead. URL: <https://www.ligonier.org/learn/articles/resurrection-dead-unfolding-biblical-eschatology> (дата звернення 12.09.2024)
112. Michael A. Grounded in Heaven: Recentering Christian Hope and Life on God. Grand Rapids: Eerdmans, 2018. 435 p.
113. Middleton R. A New Heaven and a New Earth: Reclaiming Biblical Eschatology. Grand Rapids: Baker Academic, 2014. 453 p.
114. Miteva E. The Soul between Body and Immortality: The 13th Century Debate on the Definition of the Human Rational Soul as Form and Substance. *Philosophia*. №1/2012. P. 90–100. URL: <https://philosophia-bg.com/archive/philosophia-1-2012/the-soul-between-body-and-immortality-the-13th-century-debate-on-the-definition-of-the-human-rational-soul-as-form-and-substanc/> (дата звернення 03.10.2024)
115. Mühling M. The Last Judgment', St Andrews Encyclopaedia of Theology. / edited by Brendan N. W. 2023. 38 p.
116. Nichols T. Death and Afterlife: A Theological Introduction. USA: Brazos, 2010. 224 p.
117. Particular Judgment. *Catholic Encyclopedia*. URL: <https://www.newadvent.org/cathen/08550a.htm> (дата звернення 03.10.2024)
118. Philosophy and the Immortality of the Human Soul: A Tool for the New Evangelization. *Homiletic & Pastoral Review (masthead)*. URL: <https://www.hprweb.com/2012/11/philosophy-and-the-immortality-of-the-human-soul-a-tool-for-the-new-evangelization/> (дата звернення 03.10.2024)
119. Ratzinger J. Eschatology: Death and Eternal Life. Catholic University of Amer Press. 1998. 307 c.

120. Richard T. What the Bible says about Doctrine of 'Immortality' of the Soul (From Forerunner Commentary). *Topical Studies*. URL: <https://www.bibletools.org/index.cfm/fuseaction/Topical.show/RTD/cgg/ID/18445/Docrine-Immortality-of-Soul.htm> (дата звернення 03.10.2024)

121. Some current questions in eschatology. *International Theological Commission*. URL: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_1990_problemi-attuali-escatologia_en.html (дата звернення 12.09.2024)

122. St Paul : Eschatology: the Expectation of the Parousia. *Libreria Editrice Vaticana*. URL: <https://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=8575> (дата звернення 12.09.2024)

123. The Immortality of the Soul and Opening Up to the Christian World. Italian Jewry in the Early Modern Era. *Essays in Intellectual History*. 2014. P. 153–184. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt21h4w96.12?mag=fire-and-brimstone> (дата звернення 03.10.2024)

124. The Immortality of the Soul and the Resurrection of the Dead. *The Homiletic & Pastoral Review*. New York, 1993. (№212) P. 799–826. URL: <https://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=644> (дата звернення 03.10.2024)

125. Theology and Meaning of Death in the Catholic Tradition. P. 1–7. URL: <https://maryourhelp.org/e-books/catholic-theology/theology-of-death-and-spirituality.pdf> (дата звернення 03.10.2024)

126. Thigpen P. After Death, Two Judgments. *Eternal Life*. URL: <https://www.simplycatholic.com/after-death-two-judgments/> (дата звернення 26.03.2024)

127. Tobin E. What happens after death—the last things. P. 988–1065, USC Ch. 13). URL: <https://uploads.weconnect.com/mce/f90a34bcd66e597a5d391005bf1e14a7c70f1d2c/CatechismArticles/11%20What%20Happens%20After%20Death%20-%20The%20last%20Things%202019.pdf> (дата звернення 26.03.2024)

128. Travis J. Personal Eschatology: What Happens When I Die? *Theology. Calvary Chapel*. 2024. URL: <https://calvarychapel.com/posts/personal-eschatology-what-happens-when-i-die/> (дата звернення 03.10.2024)

129. Understanding the Catholic Belief in the Second Coming of Christ. URL: <https://moodycatholic.com/the-second-coming-of-christ/> (дата звернення 12.09.2024)

130. Warchał R. A. Unraveling immortality and the genesis of human soul in st. Augustine's selected works *Humaniora Czasopismo Internetowe* 44(4). 2023. P. 51–63 URL: https://www.researchgate.net/publication/376657911_Unraveling_immortality_and_the_genesis_of_human_soul_in_st_Augustine's_selected_works (дата звернення 03.10.2024)

131. William-Dewart J. Death and Resurrection. Message of the Fathers of the Church 22. Wilmington, 1986. 443 p.

132. Williams M. D. Far as the Curse is Found: The Covenant Story of Redemption. Phillipsburg: P&R, 2005. 432 p.

133. Williamson P. R. The Final Judgment. URL: <https://www.thegospelcoalition.org/essay/the-final-judgment/> (дата звернення 26.03.2024)

134. Wright N. T. Surprised by Hope: Rethinking Heaven, the Resurrection, and the Mission of the Church. New York: HarperOne, 2008. 266 p.